

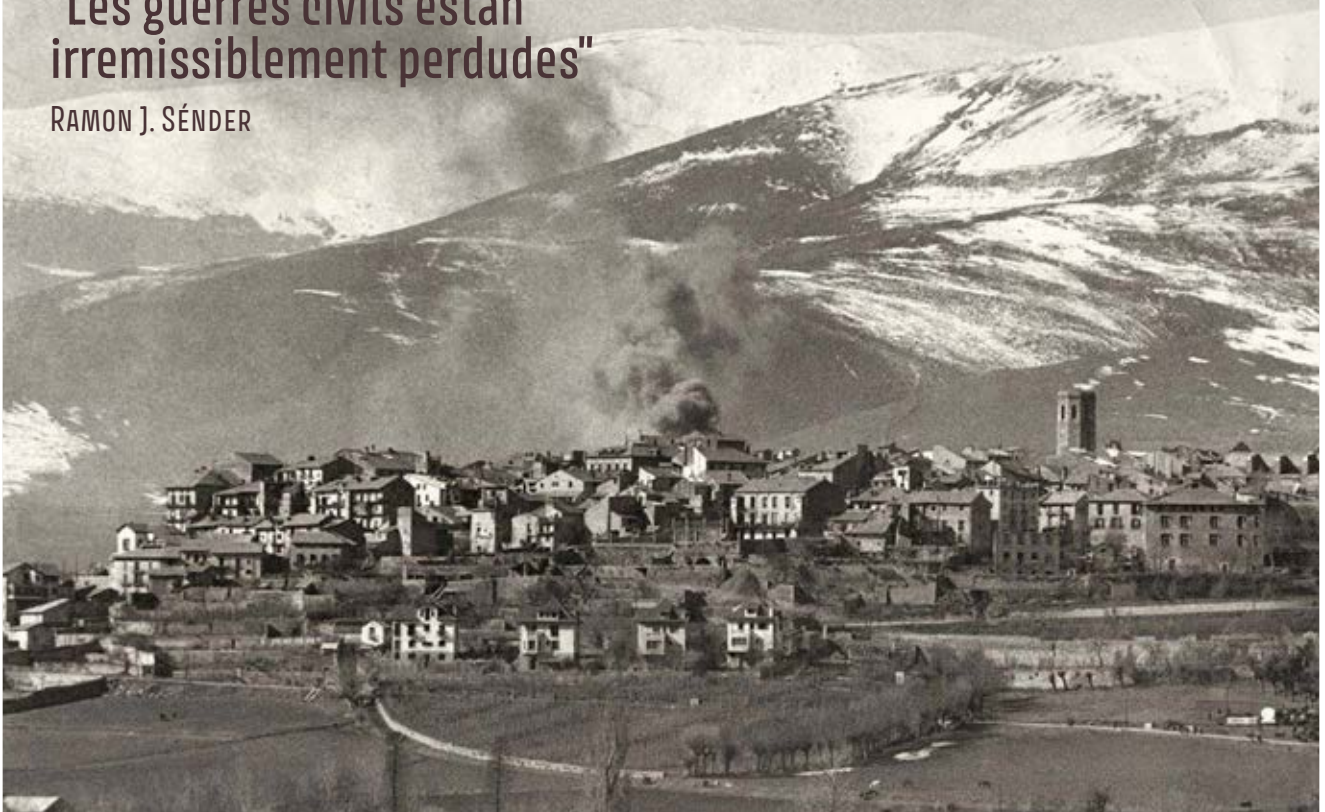

LA GUERRA CIVIL A LA CERDANYA (1936-39)

"Les guerres civils estan
irremissiblement perdudes"

RAMON J. SÉNDER

EXPLOSIÓ D'UNA CASA DE PUIGCERDÀ, 10 DE FEBRER DE 1939.

Grup de Recerca
de Cerdanya

Diputació de Girona

ÍNDEX

- PÀG. 04** Preàmbul
- PÀG. 10** Cronologia sobre la història de la Guerra Civil a Cerdanya. Joan Peitx
- PÀG. 19** Entrevista a Joan Pous:
“Qui va matar “el Cojo de Málaga”? Tot el poble, Fuenteovejuna!”. Joan Peitx
- PÀG. 11** Entrevista a J. L. Blanchon:
“La falla dels “fets de Bellver” dura des fa més de vuitanta anys”. Joan Peitx
- PÀG. 35** Entrevista a A. Gascón i A. Guillamón:
“ERC va fer la llista dels que havien de ser afusellats el 9 de setembre al Còrrec del Gavatx”. Joan Peitx
- PÀG. 45** Entrevista a Josep M. Solé Sabaté:
“Tot el que fa l’alcalde Joan Solé a Bellver, ho fa amb el conjunt del poble”. Joan Peitx
- PÀG. 53** Debat historiogràfic entorn els fets de Bellver. Marc Bernadas
- PÀG. 56** Els fets del Còrrec del Gavatx (podcast). Teresa Turiera-Puigbò i Neus Aldeguer
- PÀG. 66** El Partit Obrer d’Unificació Marxista (POUM) a Alp durant la Guerra Civil (memòria personal).
François Mill
- PÀG. 70** Coneixent el “Xalet de Puigcerdà”. Guillem Lluch Torres
- PÀG. 71** Puigcerdà, 1939. Salvador Vigo Pubill
- PÀG. 97** Puigcerdà i la Seu: 1936-37. Unides per la FAI. Amadeu Gallart
- PÀG. 108** Del crit al silenci (art i Guerra Civil a la Cerdanya). Joan Peitx
- PÀG. 115** Una Guerra Civil autodidacta. Enric Quílez
- PÀG. 117** Com triar una portada?. Joan Peitx

CONSELL DE REDACCIÓ

Alfred Pérez-Bastardas, Coordinador

Enric Quílez

Núria Casamitjana

Joan Peitx

–

ISSN 2696-2373

AGRAÏMENTS

Director: Enric Quílez i Castro

Coordinador General: Alfred Pérez-Bastardas

Correcció ortogràfica: Enric Quílez i Castro

Maquetació: Anna Solans. www.creativadisseny.cat

Internet: Gael Piguillem i Boladeras

EDITORIAL

El número 34 de la revista Querol havia de ser un número normal, amb un dossier sobre la Guerra Civil, dirigit i coordinat pel nostre soci i membre del consell de redacció, en Joan Peitx. Però el cert, és que aviat vam veure que el volum que assolía el dossier era tan gran, que no cabria en un sol número.

Després de valorar -per poc temps- la possibilitat de partir el dossier en dos números, vam decidir que el número 34 de la revista Querol seria un monogràfic sobre la Guerra Civil a la Cerdanya, cosa que mai abans no havíem fet.

Justifiquem aquesta decisió pel fet que la Guerra Civil a Cerdanya és encara un tema massa desconegut. La por que ha imperat durant dècades a la nostra terra ha fet que, sovint, només hàgim disposat de versions parcials, de vegades molt esbiaixades sobre els fets que van passar a la comarca en aquells temps reculats.

Hem recollit des de les versions, diguem-ne, més oficials o conegudes, passant per les crítiques o revisionistes i també les d'una nova tongada d'historiadors que veuen les coses des d'un punt de vista més historiogràfic i menys ideològic o personal.

Tant de bo, aquesta revista sigui el començament d'un seguit de noves investigacions sobre aquest període fosc de la nostra història i que alguns dels punts més controvertits puguin esclarir-se, almenys, fins a cert punt.

Querol REVISTA CULTURAL DE Cerdanya

Grup de Recerca de **Cerdanya**

“Les guerres civils estan irremissiblement perdudes” és la frase de l'escriptor Ramon J. Sender que encapçala aquest número monogràfic de la revista Querol. Totes les guerres estan perdudes, afegiríem nosaltres, pensant en la quantitat de víctimes innocents que tot conflicte bèl·lic comporta. La guerra d'Ucraïna, els assassinats de Hamàs a Israel i l'horror genocida de Gaza, i el de totes les guerres televisades que porten l'infern al menjador de casa, ens fan oblidar els conflictes que no són tan mediàtics, però totes fan aflorar i ens mostren la contrafaçana més cruel que n'hi ha en nosaltres mateixos, els humans. També la proliferació de posicions polítiques autoritàries que avancen a Europa i al món, esquerdant l'ou de la serp que anem incubant des de fa temps, fan témer el retorn d'atrocitats que als països democràtics creïem superades. Però, a més del rebuig inicial a tota guerra, els conflictes violents sovint ens plantegen també algun altre dilema ètic col·lateral: és possible la neutralitat? És possible l'anàlisi objectiva i equilibrada? És possible reflexionar-hi sense decantar-se cap a algun dels bàndols? I, fins i tot, és necessària l'equidistància? O és preferible prendre posició i amb ella contraure compromís a favor del bàndol que veus més sotmès a la matança més descarnada?

Tampoc l'anàlisi històrica pot sostroure's a dilemes d'aquest tipus tot i que la documentació rigorosa hauria d'ajudar a posar-hi límits. Si traslladem aquest debat a la Guerra Civil Espanyola (1936-39), podem observar com la resposta a aquests dubtes pot ser variable, encara que des de posicions inequívocament democràtiques copsarem una altra vegada l'infern proper. Però també que la rebel·lió militar del 36, amb el suport dels grans poders econòmics (caciquisme terratinent, alta burgesia...), religiosos (Església catòlica) i bona part dels militars, contra la II República va ser un acte il·legal i violent contra un règim democràtic legítim que comportà una Guerra Civil (300.000 morts) i una terrible Dictadura que, per la via de la repressió, va intensificar el nombre de defuncions, el de persones assassinades i el d'exiliats. El posicionament a favor dels valors democràtics de la II República ens resulta ineludible.

Però això no ens ha d'impedir reflexionar sobre els errors de la República, quan és evident que en va cometre alguns. El més gran, al nostre entendre, va ser calcular malament les forces que disposava el nou sistema polític (bàsicament els vots de les municipals plebiscitàries del 31), força febles davant poderosos gegants com l'exèrcit, l'Església i els grans terratinents i, alhora, força dèbils davant un fort moviment sindical i polític d'esquerres més procliu a la revolució que a consolidar un règim democràtic. En aquest fràgil equilibri, l'ambició de les reformes impulsades per la República (reforma de l'exèrcit, reforma agrària, Estatuts d'Autonomia per a Catalunya i, més tard, el País Basc, l'intent de responsabilitzar-se de l'educació per acabar amb el monopoli de l'Església en aquest terreny, etc.), sense suficients suports populars i amb episodis de violència que no va controlar van acabar minvant la solidesa del seu projecte. Però el segon gran error, al nostre entendre, es produeix quan ja s'ha iniciat la Guerra Civil, quan Espanya ha quedat dividida en dues zones, una sota el control dels militars rebels i l'altra sota control de la República i en el cas concret de Catalunya sota el control teòric de la Generalitat. A Catalunya, des del primer dia, es produeix una profunda divisió en el bàndol republicà entre els partidaris de concentrar tots els esforços en guanyar la guerra (ERC, PSUC i UGT, bàsicament) i els partidaris d'aprofitar la debilitat de l'estat per fer una revolució social que esperoni tot el moviment obrer a guanyar una guerra que suposarà una profunda transformació social del país (CNT-FAI i POUM, bàsicament). El pacte que implicava la creació del Comitè Central de Milícies Antifeixistes amb la participació de republicans, nacionalistes, comunistes, anarquistes i trotskistes no va impedir els greus enfrontaments a Catalunya entre uns i altres mentre l'enemic (els militars rebels) començaven a guanyar la guerra. Aquest Comitè es replicarà a la major part de les comarques i pobles de Catalunya.

És en aquest punt que la història de la Guerra Civil a Cerdanya esdevé molt més que un reflex d'allò que està ocorrent a Catalunya. En la creació i

consolidació de Comitès Antifeixistes a Puigcerdà, a Bellver, a Alp... hi participaran representants de totes les formacions antifeixistes presents a la comarca (ERC, PSUC-UGT, POUM, CNT-FAI, principalment). Mentrestant, la forta presència del sindicalisme àcrata permetrà la creació d'una comuna anarquista establerta a Puigcerdà i bona part de la comarca per la CNT-FAI amb el lideratge indiscutible d'Antonio Martin (mal anomenat "Cojo de Málaga"). El "cantó de la Cerdanya" suposa una experiència llibertària insòlita que atrau la mirada d'observadors europeus i l'arribada d'intel·lectuals àcrates captivats per l'experiència revolucionària. Però els nombrosos assassinats a la zona sota el control teòric del Comitè, dels quals destaquen els de vint cerdans al Còrrec del Gavatx, remarquen la zona tèrbola del primer període de la guerra, especialment a Puigcerdà. Ens preguntem sovint sobre qui va elaborar la llista de afusellats al Còrrec. La documentació aportada pels investigadors Gascón i Guillamón deixen poc espai als dubtes sobre la participació de destacats elements d'ERC en la tria macabra de les persones assassinades, per raons de venjança política en resposta a la repressió que s'havia exercit sobre ells en la rebel·lió del 34 a Puigcerdà, o en algun cas, potser, per motius més espuris com els interessos particulars. Però en realitat la pregunta clau és qui controlava de fet aquell Comitè en què participaven totes les forces polítiques antifeixistes de la Vila?

També les col·lectivitzacions i taxacions de preus del bestiar i de la llet, entre altres, conduiran a l'enfrontament amb Bellver, que amb el lideratge de l'alcalde Joan Solé, es resisteix a sotmetre's a aquestes decisions i donaran peu a la mort d'Antonio Martin al pont d'entrada al poble, i a la intervenció de la Generalitat i del mateix govern de la República amb forces de la Guàrdia d'Assalt i carrabiners que acabaran amb el poder àcrata i executaran altres successos violents i repressius sobre militants anarquistes, com el de la serradora de Puigcerdà, on son cosits a trets els militants de la CNT que hi treballaven.

Mentrestant, la guerra contra el feixisme continuava. Una setmana després dels "fets de Bellver", es produirà l'enfrontament violent del 5 de maig a Barcelona, entre la Generalitat presidida per Lluís Companys, amb el suport en aquest punt pel PSUC, i els revolucionaris cenetistes i els del POUM.

Els "fets de maig" del 37 permetran a la institució catalana recuperar breument el control del país fins que, de fet, sigui el govern de la República, presidit per Negrín, qui acabi agafant les regnes del conjunt del territori de la península que encara no està en mans dels "nacionals". Però potser ja és tard, l'exèrcit de Franco està avançant i guanyarà la guerra.

Se'ns perdonarà aquesta breu síntesi de la relació entre els fets ocorreguts a la Cerdanya durant la Guerra Civil i allò que estava succeint en el conjunt del territori català i espanyol, però el propòsit d'aquest monogràfic és el de reflexionar serenament sobre els episodis encara ombrívols del període de la Guerra a Cerdanya, sense tractar d'assentar càtedra sobre uns fets que encara presenten molts clarobscurs. Si apropem la lupa històrica a la comarca, observarem com, després de quasi 90 anys, els successos ocorreguts a la Cerdanya que, sumats, causaran més d'un centenar de morts, presenten grans buits, diferents graus de responsabilitat, cooperació o complicitats polítiques en l'execució dels assassinats, diverses interpretacions, fruit d'investigacions molt ideologitzades i, encara, sorprenents silencis.

MORTS VIOLENTAMENT A LA CERDANYA (1936-39)*

Núm. de víctimes	Lloc	Nom
26	Collada de Toses	Persones que intentaven passar la frontera
1	Puigcerdà	Ramon Palmès (notari)
1	Collada de Toses	Jenaro Esteban (tinent de carrabiners)
1	Puigcerdà-Urtx	Bonaventura Vernis (exalcalde de Puigcerdà)
1	Puigcerdà -Urtx	Valentí Gòrriz (procurador de tribunals)
3	Puigcerdà	Pau Galceran (secretari judicial) i dos fills seus, Pau i Josep
1	Puigcerdà	Tinent de carrabiners Lamiana
1	Puigcerdà	Coronel retirat Francesc Lassus
2	Cortàs	Capellans trobats morts
1	Puigcerdà	Jaume Martí (arxiver i mossèn)
1	Puigcerdà- Collada de Toses	Antoni Monsó (mossèn)
1	Bellver-Isòvol	Domingo Pont
2	Alp	Joan Viladomat (pintor) i Antonio Tor (mossèn)
2	Das	Domènec Sala (mestre) i Xavier Pons Martí
20	Puigcerdà-Còrrec del Gavatx	Vint puigcerdanenes**
1	Puigcerdà	Jacinto Carrera (agricultor)
6	Puigcerdà (?)	Francisco Ravetllat, Francisco Oliu, Jaime Domènech, Pedro Bragulat (mossèn), Frederic Sirvent (mossèn) i el preceptor dels germans Moller (?)
1	Lles de Cerdanya	Lluís Navarro (mossèn)
2	Bellver-La Seu d'Urgell	Josep Mitjana (mossèn de Bellver) i Joan Sala que li feia de guia a la seva fugida
2	Puigcerdà	Roser Civit i Maria Degollada
2	Urtx	Francisco Lasús (coronel discapacitat) i Federico Sirvent (mossèn d'Urtx)
5	Bellver de Cerdanya, al pont	Antonio Martín, Julio Fortuny, Antonio Carehaco, el xofer que conduïa el cotxe i dos milicians més
7	Puigcerdà (la serradora)	Juan Anglada, Juan Basagañas, Joan Maranges, José Costa, Esteban Font, Jaume Font i un oncle de Basagañas
1	Puigcerdà	J. Esteller (carrabiner afusellat l'any 39)
26	Bombardeig de Puigcerdà (1938)	
16	Afussellament de soldats republicans a Martinet	
10 (?)	Explosió del polvorí del Pla de Mala Mort	Alguns noms de les persones enterrades: Santiago Gallarda Campañà, Ricard Sabaté Carreras, Joan Not Tarragó, Ignaci Puigdemolas Torné, Francesc Corominas Garriga i Pere Mayoral Boada
143***	TOTAL	

Font principal: Gastón, A. i Guillamón, A. *Nacionalistas contra anarquistas en la Cerdaña (1936-37)*, p. 558-564. Altres fonts: els llibres de Blanchon: "*La Cerdagne déchirée*", el de Pous-Solé Sabaté, "*Anarquía i República a la Cerdanya...*", el de Bosom, S. "*Puigcerdà*", p. 68-69 i l'article de Vigo, S., "*Puigcerdà, 1939*", d'aquest monogràfic.

* Aquesta llista no inclou els soldats cerdans morts al front (31) ni els soldats i refugiats morts a la "retirada".

** Veure llista al podcast del "Còrrec del Gavatx".

*** Aquesta xifra és una aproximació, no és exacta.

L'altre objectiu d'aquest número de la revista *Querol* és fer un balanç sintètic de les principals investigacions que s'han fet sobre aquest període a la nostra comarca, de tal manera que estigui a l'abast dels lectors interessats, que no han de ser, precisament, especialistes. Amb aquest motiu, incloem una cronologia de consulta orientativa, força detallada, encara que no exhaustiva, sobre els fets ocorreguts a Cerdanya, que, a més, entenem que pot ser una eina de treball útil per a nous investigadors. Es tracta de fer accessibles les diferents interpretacions que els principals investigadors ens han ofert avui dia i les concordances i divergències que es produeixen entre ells, amb el benentès que tractem de fer una aportació plural i assossegada al debat historiogràfic sobre la Guerra Civil a la Cerdanya.

La construcció d'un relat històric que ha situat el "Cojo de Málaga" com el maligne, origen de tots els mals, i a Bellver com el poble que amb unitat va salvaguardar l'essència de republicanisme va penetrar a la consciència col·lectiva dels cerdans i encara perdura a la seva memòria històrica. La primera aportació,

important i documentada, en aquesta línia històrica va ser la del llibre publicat l'any 1988, cinquanta anys després de la guerra, per Joan Pous i Josep Ma. Solé Sabaté: "*Anarquia i República a la Cerdanya (1936-1939). El "Cojo de Málaga" i els fets de Bellver*" (vegeu **entrevista amb Joan Pous**). Algunes revisions històriques posen en dubte aquest relat (vegeu **les entrevistes a Jean-Louis Blanchon i a Antonio Gastón i Agustín Guillamón**) i apunten a una participació en la violència dels partits republicans de Puigcerdà (tesi àmpliament reflectida al llibre "*Nacionalistas contra anarquistas en la Cerdaña (1936-37)*", de Gastón i Guillamón) i a analitzar "els fets de Bellver" com una operació dissenyada des de la Generalitat ("*La Cerdagne déchirée*", de Blanchon). I com en el moment en què començàvem a coordinar el dossier ens arribà la notícia del llibre que està acabant de perfilar l'historiador Josep M. Solé Sabaté sobre la figura de Joan Solé, l'alcalde republicà de Bellver en aquells anys, hem volgut incloure la seva opinió sobre el batlle (vegeu **Entrevista a Josep M. Solé Sabaté**). Marc Bernadas ens aclareix en aquest número de

Probablement, la foto presenta set cossos exhumats l'any 1937 al Còrrec del Gavatx. Foto: ACCE. Fons Salvador Galceran

la revista Querol les diverses línies presents en la investigació sobre els "Fets de Bellver" (vegeu *El debat historiogràfic sobre els fets de Bellver*). I en una ressenya sobre el llibre "El xalet de Puigcerdà", de Jordi Finestres, Guillem Lluch ens recorda que també a les guerres apareixen iniciatives humanitàries que desdiiuen la maldat intrínseca de tots els éssers humans (vegeu *El xalet de Puigcerdà*).

Incloem també algunes noves aportacions que enriqueixen la visió que tenim del període de Guerra. En primer lloc, el guió del podcast sobre *Els fets del Còrrec del Gavatx*, de Teresa Turiera-Puigbò i Neus Aldeguer que, a l'estiu del 2023, va tenir la virtut d'enterrar el silenci sobre l'assassinat de vint puigcerdanencs el 9 de setembre de 1937. Salvador Vigo ens obre la porta dels últims temps de la guerra a Cerdanya, una porta fins ara també força silenciada: què va passar a Puigcerdà al final de la Guerra? I ho fa amb un article d'investigació

que fa grans i innovadores aportacions (vegeu: "*Puigcerdà, 1939*"). Al final de la Guerra, la Cerdanya va ser l'escenari territorial per on van passar milers de persones (entre 40 i 60.000) cap de l'exili, cap a França, en allò que anomenem "la retirada". Remetem al lector cap el llibre de Frédérique Berlic, "*La retirada en fevrier 1939*", remarcant el seu extraordinari valor documental contingut en les nombroses fotografies sobre el pas dels exiliats per les terres cerdanes. I li hem demanat a Amadeu Gallart, bon coneixedor

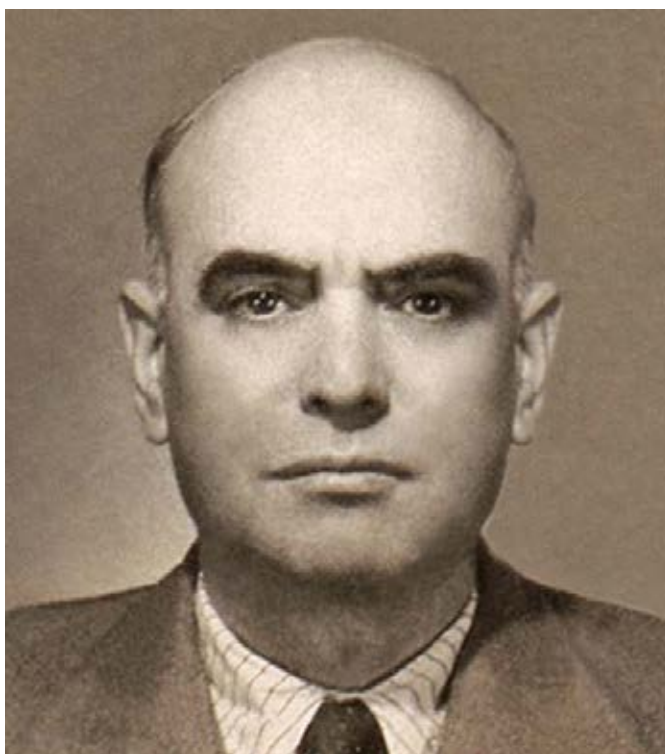
del tema a la Seu d'Urgell, que ens fes una semblança sobre els paral·lelismes que es produeixen entre la Seu i Puigcerdà en aquells temps convulsos (vegeu *Puigcerdà i la Seu d'Urgell: 1936-37, unides per la FAI*).

Il·lustració sobre la Guerra Civil a la Cerdanya, focalitzada a Puigcerdà i Bellver. Autors: Montse Costa i Joan Peitx

La investigació històrica ha estat focalitzada fins ara en els dos principals nuclis de població de la comarca: Puigcerdà i Bellver, entre altres coses, perquè els dos pobles van representar postures antagòniques en el període. Però ens cal estendre la investigació a nuclis mitjans com Llívia, Montellà-Martinet i Alp i també als més petits. Per cobrir parcialment aquest buit hem inclòs la memòria de François (Francisco) Mill, un militant del POUM a Alp que, en forma de carta dipositada a l'Arxiu Comarcal de Cerdanya, recorda la seva experiència personal (vegeu **el Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM), a Alp durant la Guerra Civil**).

Ens queda per omplir un buit cronològic important: l'any 1938. Què va passar a la Cerdanya després dels "fets de Bellver" i més enllà dels "fets de la serra-dora" i la genèrica repressió sobre el moviment anarquista i el bombardeig de Puigcerdà? Aquest forat en les investigacions el podria omplir parcialment la figura d'Amadeu Oliva i Ayats (exgovernador Civil de Girona, expresident del Comitè Antifeixista de Girona), nomenat a final de novembre del 37 nou Comissari Municipal de Puigcerdà, màxima autoritat a la comarca a partir d'aquell moment. Si la funció d'aquest càrrec era "restablir l'ordre", en un moment en què la Generalitat havia perdut autonomia en benefici del Govern Central Republicà, de la seva correspondèn-

Amadeu Oliva Ayats, Comissari Municipal de Puigcerdà.
Font: Memòria esquerra.cat

cia es dedueixen certes dificultats per establir la seva autoritat amb la nombrosa presència de forces d'ordre públic (Subsecretaria d'Armament, Destacament d'Intendència, Carrabiners...) i també d'un important destacament d'aviadors, a causa dels problemes de subministrament. Omplir aquest buit seria una bona tasca d'investigadors futurs.

Inserim en aquest monogràfic una visió subjectiva i personal dels efectes de la Guerra, a la Cerdanya i al món, a partir de l'art (vegeu **Entre el crit i el silenci**). I hi afegim una aportació des de la memòria personal de l'Enric Quílez d'allò que va significar la Guerra i com es va presentar a generacions posteriors, com les nascudes als anys 70 (vegeu **Una guerra autodidacta**).

Amb tot plegat, presentem un balanç, sobre què sabem de la Guerra Civil a la Cerdanya, amb tot el respecte que hem estat capaços, per reflectir la pluralitat enriquidora d'uns i altres i agraint l'esforç dels investigadors que han esmerçat esforços per explicar-nos aquest episodi de la nostra història. L'oferim als lectors de la revista Querol, però també als futurs investigadors que han d'agafar el relleu generacional, inevitablement un pèl més equidistant i menys ideològitzat, encara que sabem que l'objectivitat absoluta no existeix. Ens cal una nova mirada a les aportacions que ens han fet els historiadors sèniors que van cobrir amb escreix l'etapa anterior d'investigacions.

No voldriem acabar sense citar la **Guia de recerca sobre la Guerra Civil a la Cerdanya**, amb la relació de treballs, llibres i documents sobre el tema que va confeccionar l'Arxiu Comarcal el setembre del 2016. Els interessats la podeu trobar a:

https://xac.gencat.cat/web/.content/xac/01_continuts_arxius_comarcals/ac_cerdanya/09_Recursos_investigadors/08_Recursos_investigadors/Guia-de-Recerca-sobre-de-la-Guerra-Civil-a-Cerdanya.pdf

Agraïm als articulistes i als entrevistats la seva bona disposició i col·laboració per bastir aquest monogràfic que entenem imprescindible per als cerdans que volen conèixer i entendre d'on venim. Així com la col·laboració de la directora de l'Arxiu Comarcal de Cerdanya, Erola Simon i de Martí Solé per posar a disposició el seu fons fotogràfic. I finalment donar les gràcies a l'entitat cultural que empara i fa possible la publicació de la revista Querol: el Grup de Recerca de Cerdanya (GRC).

CRONOLOGIA: Guerra Civil a la Cerdanya

JOAN PEITX

Presentem aquesta cronologia com una eina de consulta i aclariment, més que no pas un text per ser llegit tot seguit. Indiquem la procedència de la informació.

- Gascón/Guillamón, *Nacionalistas contra anarquistas en la Cerdaña*
- Blanchon, *La Cerdagne déchirée*
- Pous/Solé Sabaté, *Anarquía i República a la Cerdanya*
- Altres Altres (Bosom, S., Vigo S. i altres)

Data	Cerdanya	Catalunya i Espanya
1934	<p>L'octubre del 1934 es van presentar a l'Ajuntament un grup de ciutadans de la Vila –molts d'ells de la candidatura minoritària de l'Ajuntament (Unió d'Esquerres de la Cerdanya) dient que han estat nomenats regidors, acompanyats per un diputat del parlament per ERC, Xavier Claramunt, que li comunica a l'alcalde, Ramon Cosp (Unión Ciudadana) que hauria de deixar el seu càrrec així que arribessin les ordres de la Generalitat. Després d'una vaga coordinada per un Comitè Revolucionari i d'una manifestació i fortes pressions, passades les 22 h, l'alcalde va cedir.</p> <p>L'endemà, l'alcalde Cosp va recuperar el seu càrrec. Tot plegat sense cap acte violent. Convocats pel capità de carrabiners, Domingo Carvallo, els membres de l'Ajuntament revolucionari s'hi presenten tots. Empresonaren dos líders i iniciaren una repressió sobre el món obrer que acabà amb el processament de Segundo Jodrá, Antonio Martin, José Gavanyach, Constançio Durban i Cellini Ercoli. Als dos últims se'ls va sobreseure la causa. Un d'ells, l'italià, era un delator de la policia (55-56-57). La meitat de l'Ajuntament revolucionari es refugià a Bourg-Madame. El 34 és l'anunci del 36 i esdevé un mite.</p>	<p>Fets d'octubre: Declaració de la República catalana dins la Federació Ibèrica per part de Lluís Companys, que l'endemà és detingut i, després, processat i empresonat, fins que sigui amnistià després de la victòria electoral del Front d'Esquerres el 36.</p>
1934	<p>S'organitza a Puigcerdà una forta repressió contra elements nacionalistes, encapçalada per militants de la Union Patriótica (partit únic de la Dictadura de Primo de Rivera). S'obren dues causes: una militar, per sedició (Sumari núm. 177, octubre del 34) i una civil, per danys i perjudicis a causa del sollevament a Girona amb el nom de Causa 440 de 1934.</p> <p>A Puigcerdà li corresponen 25 membres d'Acció Ciutadana, amb el nom de Agrupación Ciudadana (en substitució del Somatén: elements civils armats) i amb l'aprovació de l'alcalde Ramon Cosp, sota el comandament del capità Domingo Carvallo.</p> <p>Aquesta repressió contra els elements nacionalistes i republicans, va incubar la venjança nacionalista del 36 contra els repressors d'octubre del 34. Més tard, es va fer una col·lecta en benefici de l'exèrcit espanyol. La llista de participants en la col·lecta serà força decisiva per l'elaboració de la llista d'assassinats el 9-9-36 al Còrrec del Gavatx.</p> <p>Basagañas crea l'Ateneu de Cultura i divulgació social.</p>	<p>El general Batet havia nomenat el coronel de carrabiners Joaquín Ibáñez Alarcón com a cap d'Ordre Públic a Catalunya: dissol el Somatén i crea l'Acció ciutadana, nodrida d'elements reaccionaris armats.</p>
5-36	<p>CNT: 227 cotitzants (afiliats i simpatitzants, més)</p> <p>UGT: pes a la indústria tèxtil i entre els ferroviaris. Puigcerdà no era només un poble burgès i liberal, sinó també obrer.</p>	
18-19-7-36	<p>"Els fets d'octubre de 1934 expliquen aquesta prudent actuació de tancar-se a casa esperant a veure com anaven els trets" (p.54). El record de la repressió del 34, amb la intervenció d'un destacament militar vingut de la Seu i els processos que es van instruir generen al 36 un buit de poder, aprofitat per Antonio Martin (AM), (a vegades anomenat "el Cojo" però el malnom de "El cojo de Málaga" se li va penjar erròniament per mimetisme amb un cantant de l'època conegut com "el Cojo de Málaga", però A.M era d'un poble d'Extremadura), el Penja-robes (Joan Jordà) i Segundo Jodra, que estaven a la presó (Els autors desdiiuen que AM estigués empresonat a l'inici de la Guerra per la seva participació en els fets del 34, ja que estan documentats alguns mítings el 1r semestre del 36.) que es fan els amos. De seguida van destrossar símbols, ornaments de culte i imatges de les esglésies del poble, van destruir els arxius de la propietat i de la notaria i aviat es produïren els primers assassinats.</p>	<p>Cop i rebel·lió militar a Espanya. Fracàs i inici de la Guerra Civil. El territori queda dividit.</p> <p>A Barcelona, forces de la Generalitat i anarquistes armats a la caserna de S. Andreu, aconseguixen aturar el cop.</p>

20-7-36

Durant un temps, hi ha dos governs a Puigcerdà. Per una banda, l'Ajuntament, l'alcalde en funcions del qual serà: Jaume Palau, d'ERC, comerciant (cansalader propietari de "El Rey del Tocino", al carrer Major. Conegut pel poble com "el rei del porc"), p.49). Antic conspirador l'any 34. Autor d'una memòria de 4 pàgs., qualificat erròniament per Solé/Pous d'anarquista. Reunides totes les entitats es procedeix a la destitució de l'antic Ajuntament. Ocupació de Puigcerdà i la frontera per part de la CNT-FAI: Antonio Martín. Per altra banda, creació del Comitè Antifeixista de Puigcerdà (Comitè de la Alianza Revolucionaria Antifascista de Puigcerdà), format per 6 membres de la CNT, 4 de la UGT i 2 d'ERC; presidit per Guillermo Barnola (ERC i CNT, doble militància) (Jaume Palau, Comissió de Cultura). Després es convertirà en Consell Administratiu o Executiu del F.P. i de les milícies Antifeixistes de Puigcerdà, secundat pels carrabiners, el capità dels quals, Domingo Carballo, odiat pels represaliats del 34, es va canviar de bàndol i es va retirar el 37. Carrabiners+milícies armades amb les armes requisades a l'Agrupació ciutadana de Puigcerdà, la qual havia requisat en el seu moment al Somatén. Una de les primeres ordres és la de suspendre pagaments a la Caja de Ahorros local. AM i la CNT-FAI de la Cerdanya controlaran fèrriament la frontera, evitant el contraban d'armes, bestiar i fugida de dretans i capellans. També de capitals, ja que des de mesos abans s'havia detectat una forta fugida de diners. Militants d'Estat Català o el PSUC feien negocis passant gent antirepublicana. El perjudici que causen a alguns propietaris és la causa principal de la mort d'A.M. Abandonada la duana per l'oficial i "els vistes", la CNT amb els carrabiners pren el control de la frontera. **A Bellver "La continuïtat de l'Ajuntament d'Esquerra a Bellver fou decisiva per garantir l'ordre i la unitat dels bellverenes" (p. 100).**

20-7-36
al 27-4-37

Experiència llibertària a Puigcerdà: cooperativa "La comunal":
"La cooperativa no vende, distribuye"

- Economia:
 - Moneda
 - **Collectivització de fàbriques:**
 - **Textils: Fàbrica de J. Simón Salvador (60 obrers), J. Sala (40 ob.), J. Naudó Barrere (30 ob.). En mans de treballadors d'UGT, cosa que va permetre preservar-les i que els seus propietaris les recuperessin després de la guerra.**
 - Fàbrica de llet Sali
 - Comptes bancaris
 - Moltes finques particulars (moltes d'estiuejants)
 - Mines de Carbó de Das
 - Collectivitzacions generals i collectivització dels béns de l'Església.
 - Confiscació del Casino Ceretà pel Comitè de Milícies Antifeixistes de P: quarter general inclús dels carrabiners.
 - Centralització de la producció comarcal i distribució comarcal a la resta de Catalunya: carn, cereals, llet.
 - **Igualtat salaris: homes: 50 ptes. Dones: 35 ptes. Nens: 5 ptes.**
 - Recollida de donacions per als refugiats.
 - Horari de sis hores (després suprimit per necessitats de guerra)
- Obres públiques:
 - Canalització i portada d'aigua a Puigcerdà (gestionat per l'Ajuntament)
 - Ocupació de cases senyoriales per a la creació d'allotjaments dignes.
- Ensenyament
 - Creació d'escoles
 - Colònies d'estiu per als nens refugiats.
- Serveis sanitaris
- Cultura
 - Creació de biblioteques i ateneus
 - Formació de la 5a centúria: voluntaris a Lleida per incorporar-se a la columna de Hilario Zamora, al front d'Aragó.
 - Publicació de la revista "Sembrador".

Qui forma la CNT?:

- Veïns de Puigcerdà i la comarca, del món obrer i jornalera. També treballadors independents (paletes, manobres, pintors, petits botiguers, artesans, etc.). Algun pagès, però, sobretot,

Situació a Catalunya:

Prioritat: procés revolucionari: CNT-FAI i POUM

Versus

Prioritat: guanyar la Guerra (ERC, PSUC, Acció Catalana...)

Comitè Central de Milícies Antifeixistes

(Una mena de Govern d'unitat: CNT-FAI, POUM, PSUC, ERC, Acció Catalana.
President Generalitat: Ll. Companys
President de govern: J. Tarradellas)

- 20-7-36
al 27-4-37 treballadors d'indústries locals i de la construcció.
- Milicians acostumats a la lluita dura: Joan Jordà (Penja-robos), Basagañes, germans Font, Margenat, els Tort, Condominas, Casellas, Xoi.
- Grup majoritari dedicat a consolidar les bases d'una societat llibertària, més pacífics i crítics de la violència, però allunyats del poder.
- Grup forà a la Vila: immigrants del sud de la península o vinguts des de França.
- Uns: més homes d'acció, més radicalitzats i antielèrics.
- Altres: aventurers, activistes (també arribats de França), atrets per l'experiència llibertària de Puigcerdà, que agafa fama internacional. Intel·lectuals (molts articles de "Sembrador" són seus). Alguns delinqüents.
Res feia preveure el poder de la CNT-FAI a la comarca. Dos elements l'expliquen: "El cojo de Málaga" i el reforç dels anarquistes des de l'altre cantó de la frontera.
Qui forma la UGT?: treballadors de la indústria tèxtil i ferroviaris.
Presència des del 31 del Sindicato de Artes y Oficios varios.
- 21-7-36 Ordre de lliurar totes les armes i termini de 24 h a totes les comunitats religioses per abandonar els convents.
- 22-7-36 Saqueig i crema de tots els objectes, documentació, imatges i vestimenta de l'E. de Santa Maria.
A la nit, es destrueixen les capelles dels Dolors, Gràcia, la Guia, de l'Hospital, Rigolisa, Sant Marc i el Remei.
- 23-25 Registre i destrucció de documents a habitacles religiosos i profanació de les tombes de Santa Maria, convent de Clausura i Rigolisa.
- 24-7-36 Carrabiners i veïns de Llívia destrueixen l'Església.
- 25-7-36 1a víctima: notari Ramon Palmés Simó.
- 26-7 Saqueig de l'Església de Bellver (p.99).
A Puigcerdà, crema dels arxius judicials, notariais i registrals. Amb els cotxes confiscats es va anar a cremar diverses esglésies de la comarca.

Membres de la FAI de Puigcerdà amb simpatitzants de la FAI de Bellver cremen les esglésies de Santa Eugènia, Pi, Bor, Bellver, Talló, Pedra, etc.
- 31-7-36 Valentí Górriz, procurador de tribunals, assassinat a Urtx.
Assassinat del tinent de carrabiners Lamiana.
A la collada de Toses, assassinat de Bonaventura Vernis, comerciant, exalcalde de Puigcerdà i antic membre d'UP. El van penjar d'un pi a la collada de Toses, fins que vuit dies després alguns veïns el van despenjar, assassinat per José Basagañes (mort abans del 39), Juan Anglada (mort), Vicente Tort (fugitiu), Rosique, i el Maranges).
- Primers d'agost-36 Col·lectivització d'establiments: merceria de la vídua Pous, confiteries de Ramon Cosp i d'Albert Bonet, ferreteria de Josep Piguillem i les botigues de les vídues Molins i Lluís.
- 4-8-36 Assassinat dels Galceran: Pau (53 anys), Pau (23 anys), Josep (16 anys), pare i dos fills (secretaris del jutjat i municipal els dos primers).
- 6-8-36 Assassinat a Alp, Jaume Martí, sacerdot i arxiver municipal. I també d'Antonio Monsó Lledós, sacerdot.
Ordre de l'alcalde de bloquejar els comptes corrents de famílies estiuajants.
- 8-8-36 4 individus (el "Penjarobes" i tres més) arriben a Santa Eugènia per emportar-se tres pagesos del poble i pobles veïns. Detingut un i totes les campanes de Santa Eugènia sabent que acudirán pagesos de tota la contrada i així no hauran d'anar-los a buscar. Però assabentats de la presència del "camió de la salut" (en versió irònica dels mateixos anarquistes) o "camió de la mort" (en versió popular), els de Bellver, i també d'altres pobles, es mobilitzen (alcalde Solé), els encerclen i els cominen a deixar les armes. Els "faieros" marxaran cap a Puigcerdà amb les mans buides.
- 9-8-36 Els de la FAI de Bellver (grup encapçalat per Pere Guerrero, "lebenista"), fan un míting i un cop acabat van a buscar al comerciant Domingo Pont Comas i l'assassinen al pont del Diable, a prop d'Isòvol. Augmenta el recel mutu, "però la unitat i autoritat de l'Esquerra Republicana l'impediren prendre el poder".
- 11-8-36 Assassinat a Alp Joan Viladomat, pintor, i Antonio Tor, sacerdot. Segons la Causa general de postguerra en mans de carrabiners i involucren a càrrecs de la Generalitat.

- 15-8-36 Detenció del rector de l'Escola Pia, el pare Pompili, que fou alliberat a canvi d'un rescat de 30.000 ptes.
- 21-8-36 L'Ajuntament pren l'acord d'enderrocar l'Església de Santa Maria, en considerar-la un destorb per a la futura expansió de la població. (Objectiu urbanístic, segons justifica Jaume Palau a la seva memòria). (Sembrador descriu l'enderrocament no precisament com una decisió urbanística, sinó clarament antielèrical. p. 50-51).
Bellver (agost 36): Constitució de Comitè Antifeixista (Bloc Republicà Catalanista, 4, CNT, 2, UGT, 2). Traspàs de militants del BRC a la CNT o la UGT.
Assassinat del coronel discapacitat Francese Lassus, mutilat de Cuba.
- 29-8-36 Arribada de militants anarquistes francesos, ja que es parlava de Puigcerdà com un cantó llibertari.
Confiscació o col·lectivització de 3.700 kg de pernils al propietari Ernest Escape, d'Alp.
- 4-9-36 Ocupació de l'Hotel Europa.
- 8-9-36 Palau lliura l'alcaldia a Guillem Barnola.
- 9-9-36 Llista de ciutadans a eliminar elaborada en el casal d'ERC i el seu president, Eliseu Font anomenat "l'espardanyer", que va "aprovar la llista de víctimes", segons testimoni de Concepció Caralps a la Causa General. Al Consell Administratiu foren obligats a participar Jaume Palau (exalcalde, ara amb el càrrec de regidor de Cultura, absent en les dates per encàrrecs d'"espionatge" per part de la Generalitat, de les quals no dona detalls a la seva memòria) i Eliseu Font, president del Casal d'Esquerra Republicana de Catalunya (segons testimoni documentat a la Causa General de 1942 de Josefa Caralps, filla d'un dels assassinats, Bonaventura Caralps, p. 830 del llibre dels autors). Durant aquests dies, l'Ajuntament estava a càrrec de Guillem Barnola, represaliat l'octubre del 34, com a president (p.165).
20 assassinats al Còrrec del Gavatx (el 21 s'escaparia: Jaume Bragulat), molts d'ells militants d'Unió Patriòtica, en venjança pel 34 i a partir d'una llista de donacions a l'exèrcit espanyol. Els nacionalistes elaboren la llista: Joan Truñó, Ramon Cosp, Joan Pallarés, Antoni Torà, Martí Cerdà, Francese Cerdà, Antoni Estañol, Manel Arró, Joan Arró, Enric Arró, Bonaventura Caralps, Josep Turiera, Ramon Llanas, Josep M. Plana, Àureo Comamala, Joan Diumenge, Tomàs Estany, Baldomer Giménez, Joan Casals, Ramon Peitx, Jacint Carreras.
Destaca també el carrabiner Joaquín Esteller (afusellat el 15-11-39), peça clau en el Comitè de carrabiners, col·laborador del comitè Revolucionari local, va instruir els milicians i se'l considera un dels responsables dels excessos escaiguts a Puigcerdà, ja que era qui ordenava detencions, registres, saquejos" (actes del procés del 39). Els autors situen els carrabiners com l'epicentre dels excessos a Puigcerdà, sovint amb requisites en benefici propi.
"Les morts es produeixen en absència de Martin i de Palau".
- 16-9-36 Els de la FAI de Bellver anaren a Lles i mataren al mossèn Lluís Navarro i Ginesta.
- 16-9-36 Decret de la Generalitat: formació dels Consells Administratius Municipals.
- 19-9-36 Tancament de fronteres des del costat francès.
- 21-9-36 Un butlletí d'informació de la CNT denuncia (sense concretar la data) "que el delegado de "Gobernación" (Antonio Martín) ha sido víctima de una tentativa de asesinato por un mercenario de Franco que no titubeó en seguir tirando sobre el inmueble que sirve de refectorio a los milicianos antifascistas. Los responsables de esta cobarde agresión han sido juzgados por toda la población que no está dispuesta a sufrir el régimen abyecto que quieren instaurar los fascistas españoles".
En el mateix butlletí, l'organització anarquista es pregunta: "¿Qué pasó la noche del 9 de septiembre? Nosotros respondemos con calma: veintidós fascistas comprobados han sido ejecutados. El Comité de Puigcerdá tomó la responsabilidad de ello delante de la población de Puigcerdá. La acción del Comité fue aprobada en todos sus puntos(...). Declaramos que, para los tiempos particulares que vive España, esta Fuente de garantías honra el Comité" (...). "Antonio Martín demandó a la población de Puigcerdá: ¿Preferís vosotros el fascismo o el Comité revolucionario? Queréis que nos retiremos inmediatamente? No, continuad vuestra obra de salud, ha respondido la voz unánime de la población"(...) "En Cataluña no se tortura, no se matan mujeres ni niños, pero no se impide ejecutar a los que quieren fomentar traiciones para apuñalar por la espalda a los que combaten en el frente por la libertad de España y del mundo" (Butlletí d'informació de la CNT, 21-9-36).

- 25-9-36 **Assassinat de Xavier Pons Martí, a Das.**
- 20-30-9-36 L'alcalde comunica a Ventura Gassol, conseller de la Generalitat, que els béns requisats a les esglésies i cases particulars de la Cerdanya han estat lliurats al govern de Catalunya.
- 20-10-36 Formació del Consell Administratiu del Poble (Ajuntament): President: Guillem Barnola (represaliat el 34): set membres havien estat processats pels fets del 34. Jaume Palau, després que la Generalitat hagi restablert els ajuntaments amb un decret, quan torna, es nega a participar en el Comitè. AM li diu que, com no existeix govern, l'únic que dicta ordres és el Comitè. La CNT decideix assumir el poder a l'Ajuntament "forzando a los responsables de aquella matanza que asumiesen políticamente sus consecuencias, aceptando cargos en dicho Comité" (Jaume Palau i Eliseo Font). **(Pous i Solé: veiem un clar predomini de la CNT i una presència testimonial d'ERC a Puigcerdà).**
 Llivia: 6 CNT + 3 UGT + 2 ERC
 Alp: 3 CNT + 3 UGT + 1 ERC
 Das: 3 CNT + 2 UGT
 Prats: 3 CNT + 3 UGT a l'igual que Montellà-Martinet i Prullans (p. 104)
- Primers d'octubre **Se segellen les joieries Noguera i Delcor. Entre altres, col·lectivització dels establiments El Barato, Font, forn Palau i el taller de Palomera.**
- 21-10-36 Bellver: Constitució del nou Ajuntament (4 CNT, 4 UGT, sense la presència d'ERC i excloent a Joan Solé). Alcalde: Miquel Pujol, UGT (p. 247-248-249).
"Es personen membres de la FAI a Bellver i amb violència perquè es constitueixi l'Ajuntament. Fugen el capellà i un guia, però són detinguts i afusellats a la Seu (14-11).
- La creació del Sindicat Agrícola Cooperatiu de Bellver permet incorporar nous representants al Consell Municipal (propers a UGT), una maniobra per desbancar la majoria cenetista i permetre a Solé obtenir l'alcaldia ("cop d'estat municipal"): UGT, PSUC, ERC i Sindicat Agrícola deixen en minoria la CNT.
 Joan Solé, nou alcalde d'Esquerra Catalana (coalició d'ERC amb USC, Unió Catalanista i el Partit Radical Autonomista) (error de Pous/Solé que el situen a ERC), era un tractant ramader que es dedicava amb els seus germans a la compra i venda de bestiar boví.
 Enfrontament econòmic entre Puigcerdà i els propietaris de Bellver, contraris a la fixació de preus de la llet i el bestiar per sota dels preus d'un mercat inflacionista en un context d'especulació.
Segons Joan Solé: amenaces d'AM.
- 30-10-1936 **Assassinat de dues dones de Puigcerdà: Roser Civit Llobet, rellotgera i Maria Degollada Castanyes. L'informe que l'alcalde de Puigcerdà i el secretari envien per a la Causa General (24-10-1492) diu que "la seva mort fou produïda a "golpes de maza y culatazos de fusil"" "El testimoni de J.N., S.G., L.E., PT. coincideix en la versió del fet. Hom explica com després, els qui són acusats de l'assassinat, se'n vantaven al Casino de Baix davant l'escàndol silenciós dels qui hi eren presents" (p.60). Autor dels assassinats de Rosario Civit i Mª Degollada (atribuïts a A.M.): Salvador Calvet (Exp. Núm. 3, del 8-8, a l'Arxiu Comarcal), obert pel jutge Antonio Fernández Ros.**
- 7-12-36 **Constitució legal de l'Ajuntament de Bellver amb presència d'un jutge: CNT (3), PSUC (2), ERC (3): alcalde, Miquel Pujol. Esquerra fa una dura oposició.**
- Gener-1937 **Centralització progressiva de la producció a Puigcerdà. Pressió sobre Bellver, que defensarà els seus interessos mitjançant la creació del Sindicat Agrícola de Bellver, el qual li permetrà nomenar un representant a l'Ajuntament, amb la qual cosa canviarà la majoria: 3 CNT, 2 PSUC (UGT), 3 d'ERC: alcalde, Joan Solé.**
 Una companyia d'esquiadors de les Milícies Pirinenques es va instal·lar a la Molina. També una "columna volant" d'Estat Català (1.000 homes) s'havien situat a la Vall d'Aran i a Solsona. A Bellver s'hi va situar un subsector amb comanament a la mateixa vila.
 A.M. visita Bellver i observa "un pueblo armado hasta los dientes" i adverteix l'Ajuntament que ell és l'encarregat per les autoritats de Barcelona de les autoritzacions per portar armes. I avisa que tornarà per desarmar qui no tingui permís (p.273).
Durant l'any 37, la fundació Plan (organitzada per anglesos, nord-americans i australians) va crear al "Xalet de Puigcerdà" (Villa San Antonio), un centre per apadrinar i cuidar nens orfes o abandonats durant la guerra per diverses circumstàncies.

1937: Ofensiva "nacionalista" sobre Madrid: Batalla Jarama (W) (febrer) i Batalla Guadalajara (N.): fracàs.

- 7-2-37 Solé surt elegit alcalde per 7 vots i un en blanc. A partir d'aquí, sistemàtica oposició de Bellver a la centralització a Puigcerdà de la producció ramadera. Un exemple per a altres pobles de la comarca.
- Febrer-37 "El desafío de Bellver empezó cuando Joan Solé, alcalde de la población, se vio con las espaldas cubiertas, incluso desde Lérida, donde estaba como delegado de orden público Francese Viadiu" (p. 272). Solé i els seus germans actuaren en defensa dels seus interessos, ja que es dedicaven a la compravenda de bestiar.
Per què Bellver preferia vendre la llet a la cooperativa Cadí de la Seu, controlada per anarquistes, i no a Puigcerdà, que intentava centralitzar la producció per enviar-la a Barcelona? Perquè el Sindicat Agrícola de Bellver (no tot el poble de Bellver, no tots els productors de Bellver) tenia muntat el negoci, ja que eren socis de la cooperativa de la Seu. També el Sindicat agrícola de Llívia actuava com un oligopoli en benefici dels propietaris agrícoles.
Incident vedelles: a Puigcerdà no deixen sortir en tren un ramat de vedelles en direcció a Barcelona, amenaçant que se l'endurien a la Vila. No ho aconsegueixen i les vedelles tornen a Bellver. L'endemà es presenta un camió i un auto amb 12 homes armats, però els veïns del poble, alertats per la campana, es mobilitzen amb escopetes, forques i destrals i impedeixen el furt (Declaració jurada de Joan Solé, set, 1937) A conseqüència d'això, AM concerta una visita amb l'Aj. de B. Els veïns es mobilitzen amb el que tenen. AM increpa a l'Aj. pel fet que tants veïns disposin d'armes, ja que ell, com a governador de fronteres, té la potestat d'autoritzar-les i no ho havia fet. Als pocs dies arriben a Bellver 8 homes de les milícies alpines i es posen a disposició de l'Ajunt. (P. 112-13-14).
Al cap d'uns dies, agents de la policia enviats pel Comissari General d'Ordre Públic de Cat., es presenten a Puigcerdà i són rebutjats per AM i es traslladen a Bellver.
Al cap de pocs dies, torna a comparèixer A. M. a Bellver, intentant obligar l'alcalde que forçés a marxar aquests elements armats.
"Un sentiment unitari de la població enfront de l'agressió externa".
L'Ajuntament de Bellver controla els aliments, els preus, emet moneda per evitar la fam, l'especulació i la inflació.
- Entre 10-15 de febrer Se situen 500 carrabiners a Ripoll. Conclusió: l'objectiu ja no era un cop d'estat contra Companys, sinó A.M. El motiu: "El delito de A.M. y los anarquistas ya no era otro que su intento de establecer un monopolio comercial de la leche, la carne y los cereales producidos en la Cerdaña, para enviar alimentos a Barcelona a un precio razonable, como único medio realista para paliar el hambre allí existente" (p. 240). "El problema de Bellver se reducía a una vulgar cuestión económica, que pasaba por la negativa de los principales productores y ganaderos de Bellver a reducir beneficios, en un contexto de Guerra tan propicio para incrementarlos, eso sí, bajo la excusa de la defensa a ultranza de un supuesto republicanismo" (p.240).
- Últims dies de febrer El Comitè de Puigcerdà tenia l'actitud de Bellver com una provocació i un mal exemple per als altres pobles.
- 24-2-37 Un cotxe arriba a Bellver, al qual no es deixa passar (p. 116-117). Bellver i la Batllia es posaran en estat d'alarma.
Des de Puigcerdà es tallen les comunicacions del poble.
- 24-25-2-37 Amenaces telefòniques d'AM a Bellver, ultimàtums:
Els carrabiners de Prullans arribaran a petició de l'Aj. de B., però hauran de marxar l'endemà per ordre dels carrabiners de la Seu.
Bellver és aïllat per carretera.
25: arriba a Bellver des de Barcelona una secció de les Milícies Alpines sota el comandament de l'alferes Xandri.
- 25-2-37 Es presenta la camioneta de la Cooperativa de Puigcerdà a buscar ous i gallines. Desisteixen en veure la gent molt intransquil·la.
La línia telefònica entre la Seu i Puigcerdà passa per Bellver. S'intervé la línia i s'intercepta un missatge entre AM i Arenas, responsable de la CNT a la Seu. Li demana que mobilitzi totes les forces per coordinar un atac a fons a Bellver. Més tard es desdii i li diu que no cal, que ja compta amb 1.000 homes (p.120-21).

- 26-2-37 Una comissió de Puigcerdà revisa el poble amb l'Aj. de Bellver i comprova que s'hi viu amb cordialitat (p.122).
Bellver envia un emissari pel Coll del Pendís per informar a la Generalitat, a BCN.
- 28-2-37 Rebull, en representació de la Junta de Seguretat de les Comarques de Cat., arriba a Bellver.
- 1-3-37 AM i els seus homes assalten el xalet de la Molina, on detenen alguns oficials de les milícies pirinenques, que conspiraven per assassinar el "Cojo de Málaga".
- 6-3-37 Arriba J. Tarradellas, conseller en cap, acompanyat de Diego Abad de Santillán (CNT), en representació del govern. Convoquen una reunió amb representants dels ajuntaments de Cerdanya a Bellver. Es negocia l'alliberament dels oficials de les milícies pirinenques detinguts a l'assalt del xalet de la Molina. AM arranca l'acord que no s'enviïn més forces militars a la Cerdanya i desterrar alguns individus que són els principals responsables de la violència, entre ells Joan Jordà, el Penja-robes, l'alcalde de Bellver (Joan Solé), el metge (Sicre), Samper i el secretari Jausàs. Acords que no es compleixen.
A la sortida, Tarradellas és aclamat pel públic en decantar-se les seves paraules "sobre els atropellaments que sofrien els pobles de Cerdanya" (p.128).
Va fer treure els controls de les carreteres (momentàniament).
- 14-3-37 Reunió dels Ajuntaments de Puigcerdà i Bellver en presència de Martí Faced, com a mediador en representació de la Graltat. La reunió finalitza amb un acord formal per ambdues parts: no es cometrà cap acte de violència, ni represàlies de cap tipus. Pau i tranquil·litat i lliure circulació. Pau aparent fins al 27 d'abril, però no s'havien solucionat les causes del conflicte.
- 17-4-37 Presència a Puigcerdà del Cap de Govern de la República, Juan Negrín, per conèixer personalment la problemàtica existent (p.237). 10 dies abans de la mort d'AM.

Les tropes franquistes ocupen el Nord de la Península. Contraofensiva republicana a Brunete (Madrid) i a Belchite (Aragó): fracàs.

- 23-4-37 Arriben a Puigcerdà amb tren 150 carrabiners armats amb fusells i metralladores amb la probable intenció de prendre la Vila. Una comissió formada per l'alcalde (ERC) i delegats de la CNT decideixen parlamentar amb el comandant, mentre la població s'està mobilitzant per resistir a la força armada.
Els carrabiners desisteixen i es repleguen a Ripoll, on arriben 500 carrabiners més.
- 27-4-37 Bellver: Antonio Martín (AM), malferit en una emboscada quan anava a parlamentar a Bellver per la presència de diversos grups armats que bloquejaven la carretera. Morirà hores més tard. La Generalitat havia acumulat tropes a Bellver i la frontera, el govern republicà des de València havia enviat carrabiners. Artemi Ayguadé havia enviat un escamot (7) de les Joventuts d'Estat Català amb l'objectiu de defensar Bellver.
No hi va haver assalt ni defensa de Bellver, l'única cosa que es va defensar eren els interessos d'uns quants privilegiats d'acabar amb AM i el poder anarquista.
14:15: 150 homes armats es presenten a Bellver en "actitud d'exploració i preparació d'atac". Des d'Alp arriben 100 homes més. Simultàniament, uns 100 homes armats, provinents de la Seu travessen el riu nedant i es dirigeixen al poble pel lloc conegut per Riell (p. 133), encerclant el poble i bloquejant entre uns i altres els camins als pobles veïns.
Sis guàrdies d'assalt amb veïns del poble començaren a disparar ferint A.M. Entre els defensors s'ha de comptar la presència del "Penja-robes", que Bellver havia acollit "per pena" després que s'hagués enfrontat i enemistat amb A.M. L'alcalde Solé pregà als veïns que resistissin. "Els defensors amb una moral elevadíssima, es parapeten als afores de la població, als punts estratègics i contingueren l'assalt dels invasors" (p.130).
Aconseguiren comunicar-se telegràficament amb la Generalitat i cap a les 5 de la tarda sortien tropes de Lleida i de Barcelona, comandades respectivament per Francesc Viadiu i per Bru Jardí.
El cos d'AM és retirat amb 7 trets i expirà al cap de poc. Més tard, els defensors permeteren retirar els cossos de morts i ferits dels assetjadors (uns 10).
350 atacants-40 defensors en el moment més tens.

A Bellver de Cerdanya, l'aplacador domini de la ideologia republicana i la fermesa dels seus dirigents produeixen una identificació entre el poble i els seus representants. Es manté la unitat de la població –inclosa la secció local de la CNT-, fins i tot en els moments més difícils”. “Els pobles de la Cerdanya es van trobar defensant els seus interessos per la postura de Bellver”.

La “faula” de la Batalla de Bellver (p.78): passa per alt moltes coses:

- L'arribada dels carrabiners de la Generalitat que reemplacen milicians en el control de fronteres.
- L'afebliment del poder de la CNT-FAI i la fugida o deportació de milicians francesos.
- La preparació de Viadiu i Bru Jardí, a l'espera d'un fet que justificués la intervenció.
- Els anarquistes anaren a Bellver per reunir-se amb l'Ajuntament i evitar la repetició de la negativa dels bellverencs que el reforç d'anarquistes provinents de la Seu s'installessin al poble.
- Els parlamentaris anarquistes són rebuts a trets: Bellver, cap mort, CNT-FAI, uns 10.
- “Bellver n'était donc pas laissé a ses seules forces. Mais, Bru Jardí, de Barcelone, et Viadiu, de Lleida, avaient besoin d'un commencement d'action pour arriver avec des effectifs ostensibles des combattants en uniforme. Il fallait en effet qu'ils arrivent en saveurs devant une agression révoltante et ne pas donner trop la impression que tout était programmé” (p. 77). “L'élimination des anarchistes est donc programmée et se met en place l'scenario de Bellver” (p. 76). Segons l'autor, els fets de Bellver representen l'inici d'una operació dirigida per la Generalitat per eliminar el poder de l'anarquisme a Catalunya, una operació que trobaria la seva continuïtat al cap d'una setmana en “els fets de maig” a Barcelona.

28-4-37

A prop de migdia, arribaren les tropes de Barcelona de la Guàrdia Nacional Republicana, d'Assalt i carrabiners. L'ordre republicà fou restablert i s'acabà l'època del terror.

1-5-37

Els anarquistes només controlen Puigcerdà i la Seu, però ja no la frontera.

4-5-37

400 guàrdies d'assalt i carrabiners arriben a un Puigcerdà ocupat per uns 200 anarquistes. Molts d'ells seran “enviats a Barcelona”: aturats a la Molina. Altres, afusellats o abatuts al poble (fets de la serradora, Sant Martí). Repressió i empresonaments. Inici del sistema policial que s'establí a la República.
Les collectivitzacions de cases són anul·lades i tornades als seus propietaris.

Fets de maig a Barcelona: enfrontaments armats i sagnants entre les forces de la Generalitat i els milicians de la CNT i del POUM pels carrers de Barcelona. Suposen el restabliment del poder republicà per sobre dels intents revolucionaris anarquistes. Mentrestant la Guerra continua: les tropes de Franco han ocupat Castella (llevat de Madrid), Galícia i el nord de la Península.

10-6-37

Assassinats 7 anarquistes a “la serradora” a càrrec de forces formades per carrabiners, Guàrdies d'Assalt i Agents de Vigilància: José Basagañas, Juan Anglada, Juan Maranges, José Costa, Esteban i Jaime Font, així com un oncle de Basagañas (sic). Després es produeixen moltes detencions i repressió sobre milicians anarquistes i les seves famílies. Creació del Comitè Executiu per dirigir la repressió contra els anarquistes a la Cerdanya (p.525). “El formen Vicente Climent (PSUC), Juan Bayrán (PSUC), Joan Solé (alcalde de Bellver), un agent de Vigilància anomenat Samper i un altre agent anònim, pertanyents tots dos a Estat Català” (Manifiesto Trapero: G/G).

Nou govern republicà: Juan Negrín, president de la República. És restablert el poder de l'Estat.

1937

És restablert el poder de l'Estat Espanyol.
Molts milicians fugiran a França, altres, al front.

22-11-37

Documents de presentació d'Amadeu Oliva i Ayats (exgovernador civil de Girona, expresident del Comitè Antifeixista de Girona) com a nou Comissari Municipal de Puigcerdà, màxima autoritat a la comarca a partir d'aquell moment.

1938

Molts refugiats a la Cerdanya.

Cinc colònies de nens refugiats a Puigcerdà.

De la correspondència del Comissari Municipal es dedueixen certes dificultats per establir la seva autoritat amb la nombrosa presència de forces d'ordre públic (Subsecretaria d'Armament, Destacament d'Intendència, Carrabiners...) i també d'un important destacament d'aviadors, a causa dels problemes de subministrament.

Febrer: ateses les necessitats de consum, la Generalitat intervé l'empresa de llet SALLI (abans collectivitzada) nomenant com a interventor-delegat a Samuel Morris Montero.

Construcció de refugis antiaeris.

Incendi fortuït de l'Ajuntament (a la premsa nacional es va dir que intencionat per fer desaparèixer 4 milions de ptes.).

Durant la Guerra, contraban de material de guerra i benzina, tolerat per França. Això explica el bombardeig italià sobre Puigcerdà i Bourg-madame el 23-1-38. Objectiu: l'estació de Puigcerdà i el pont de Queixans i destrossar la via.

Col·laboració sanitària pels ferits: "les dues Cerdanyes" es retroben.

21-4-38: Bombardeig sobre l'estació i la Vila: morts i molts refugiats a Bourg-madame, a Enveig, la Tour, però no tancats en camps. Aviat s'expandiran cap a altres regions de França.

Durant el novembre i fins a l'arribada de les tropes franquistes, dues delegacions del Govern Base (una d'Hisenda i una d'Assistència Social) s'hostatjaren a la duana (a "can Miquel", avui comestibles Iris. Font: R. Vallbona, Cadí-Pedraforca, núm. 2).

Març de 1938: divisió del territori republicà per la victòria de les tropes de Franco a Teruel que els permet arribar al Mediterrani.

Juliol de 1938: s'inicia la batalla decisiva: la batalla de l'Ebre.

Novembre de 1938: derrota republicana a la batalla de l'Ebre: 200.000 soldats hi han participat, 17.000 morts, 65.000 ferits.

Desembre de 1938: retirada de les Brigades Internacionals.

1939

Gener de 1939: reforç de la frontera francesa amb efectius militars per preparar l'acollida i desarmament de refugiats i soldats republicans.

28-1-39: Obertura de la frontera francesa per a nens, dones, vells i ferits. 25-2-39: obertura a tothom, previ desarmament. Alguns, en tren fins a la Tor de Querol; altres, creuant camps i prats.

8-2: Els milicians prenen Martinet. Afusellament de 16 soldats republicans.

14:30: Tres avions *Heinkel* metrallen la població de Puigcerdà.

9-2: La Cerdanya cau en mans de les tropes franquistes. Primer, entren a Bellver, comandats pel tinent Francisco Javier Blasi, veí del poble. Troben resistència republicana de tres o quatre peces d'artilleria a la casa La Bascort, a Baltarga.

10-2: Evacuació de Puigcerdà. Es produeixen explosions al centre de la Vila i als voltants, probablement, fruit del sabotatge republicà. Entrada dels nacionals (63a Divisió).

11-2: Permis de les autoritats franceses per transitar fins a Llívia. A l'alçada del pont, desfilen soldats nacionalistes sota el comandament del general Tella.

Febrer-març: Es nomena una Comisión Gestora Municipal encapçalada per Miquel Llanas Martí, comerciant i antic militant d'Unión Patriótica. Canvi dels noms dels carrers evocant personatges afectes al nou règim. Neteja de runes, reorganització del cos de bombers, crèdit del Banc de Crèdit Local: 42.333 ptes. Depuració de funcionaris. Requisa de camions i vehicles privats per cobrir les necessitats de transport.

7-3: Acte d'homenatge a les persones assassinades al Còrrec del Gavatx. (El 1947 es col·locarà una placa commemorativa al peu del Campanar).

Maig-juny-juliol: Recollida de material bèl·lic dispers per part de l'exèrcit "nacional".

Setembre. Col·locació de la creu d'homenatge als assassinats al Còrrec del Gavatx. Confiscació dels béns dels partits i sindicats del Front Popular.

11 d'octubre: nomenament per part del Govern Civil de Girona de Pere Pujol Capdevila com a nou alcalde de Puigcerdà. Miquel Llanas, primer tinent d'alcalde.

1939-41: Durant aquests anys va estar operatiu un camp de concentració a Puigcerdà.

A partir de 1939 i 1940 "les dues Cerdanyes" van ser submeses a les polítiques reaccionàries dels respectius estats" (p. 155).

Gener 1939: bombardeig i ocupació de Barcelona.

Ocupació de Catalunya i fugida a l'exili: 500.000 exiliats.

Total víctimes

Cerdanya: uns 143 morts, però la xifra no és exacta (veure quadre adjunt al preàmbul).

Exiliats que va passar per la Cerdanya: entre 40 i 60.000 persones.

BALANÇ DE LA GUERRA CIVIL:

- Un país devastat.
- 300.000 morts.
 - 50.000 assassinats en zona republicana (dels quals 6.818 són religiosos).
 - 133.708 afusellats a la zona franquista.
 - 10.000 civils morts en bombardeigs.
 - 95.000 soldats al front.
 - 50.000 persones per fam i malalties (150.000 més a la postguerra).
- 500.000 exiliats.
- 270.000 presos polítics.

Mapes: Llibre "Història", 2n BAT. Ed. Teide

“Qui va matar “el Cojo de Málaga”? Tot el poble, Fuenteovejuna!”

JOAN PEITX

Entrevista a Joan Pous

Joan Pous i Porta és un cerdà de soca-rel prou conegut com a alcalde de Bellver (1995-2007) i president del Consell Comarcal de Cerdanya (2001-2009).

La seva activitat cultural i política ha estat sempre molt present a la comarca. És també coautor, amb Josep M. Solé Sabaté, de la primera aproximació documentada i publicada sobre el tema de la Guerra Civil a la Cerdanya.

L'any 1988 va publicar amb Josep M. Solé i Sabaté el llibre “Anarquia i república a la Cerdanya (1936-39). El “Cojo de Málaga” i els fets de Bellver”. Va ser un llibre important perquè d'alguna manera trencava un silenci sobre el tema que ja durava 50 anys.

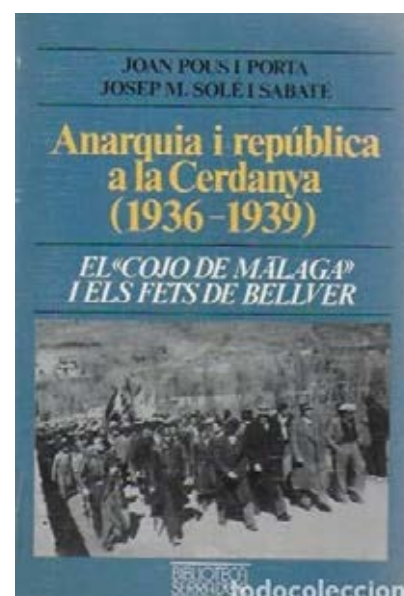
Jo això ho vaig notar molt a Puigcerdà, sobretot perquè allà hi va passar una carnisseria perquè hi va haver més de vint morts. A Puigcerdà hi havia una espècie d'“omertà”, de llei del silenci. Quan vam fer la presentació a la Caixa de Girona, el local estava abarrotat de gent, tots amb molta curiositat. Quan vaig portar exemplars del llibre a les llibreries, quan veien “el Cojo de Málaga” al títol quedaven tot sobtats, els impressionava. Em va cridar l'atenció. Jo sempre els vaig dir que havia aconseguit fer una teràpia de grup per tal que la gent assumís la història. Vull dir que va ser horrorós, molt bèstia, però això ha passat i ja està, s'ha d'assumir.

Et diria que a Puigcerdà potser no està superat del tot.

És que superar-ho costa molt. Les guerres tenen això, que duren una, dues o tres generacions. De petit, recordo que hi havia gent que encara estava amb la guerra dels carlins, i feia gairebé 100 anys!

Com et sembla que va ser possible que, en iniciar-se la guerra (juliol del 36), el Comitè Antifeixista controlat per la CNT, entre altres, es fes tan ràpidament amb el poder?

Tot això ho vaig estudiar molts anys abans a la Universitat de Lleida. Havia aconseguit les declaracions jurades de l'alcalde durant els fets d'abril i sempre m'havia

interessat el tema. Llavors em vaig dedicar a buscar tots els autors que n'havien parlat a la biblioteca de la Universitat. De fet, el capítol vuitè del llibre està dedicat a la disparitat que es produeix entre els autors i els textos que havien parlat dels "fets de Bellver". Quan va sortir el llibre, La Vanguardia i tots els diaris van remarcar molt aquesta disparitat d'opinions, siguin les d'autors que n'han parlat, com George Orwell o entre els mateixos polítics, com l'Ardiaca i altres que han intentat explicar el que havia passat aquí i ningú s'aclaria. Dintre d'aquesta diversitat hi havia també la dels historiadors, però dels historiadors tampoc te'n pots fiar massa.

A la versió popular es parlava sempre de "El Cojo de Màlaga" com l'origen i final de tot el que va succeir. Però llavors un es pregunta: com és que va aconseguir de cop i volta, ell i el Comitè, aquest poder?

Aquí hi va haver un precedent molt, molt fort, que van ser els fets d'octubre. El 6 d'octubre del 34, amb la proclamació de l'Estat Català dins la República espanyola per part de Lluís Companys. Hi va haver ajuntaments que van donar suport aquesta declaració i un d'ells va ser el de Puigcerdà. Però després que tanquessin tot el govern en aquell vaixell que va fer de presó, hi va haver una depuració forta. A Bellver, en canvi, l'alcalde que era tractant de bestiar i era a fora, va dir que no fessin res, que s'havia de tractar de respectar la legalitat republicana i res més. A Puigcerdà, en canvi, van fer dimitir l'Ajuntament i, és clar, l'endemà, quan la proclamació havia fracassat, els van represaliar, no sé si els van tancar a la presó. Quan al cap de dos anys va haver-hi l'alçament del Franco, l'any 36, segurament devien dir: *escolta, gat escaldat, amb aigua tèbia en té prou. Ens tornaran a represaliar.* Així que no van estar al seu lloc, es van quedar a casa. Llavors, es va fer un buit de poder total i es van fer forts els qui hi havia, els que estaven preparats per fer-ho: els anarquistes. "El Cojo de Màlaga" era un anarquista que venia de molt lluny, des dels anys 20. Havia estat a Barcelona, però després amb les seves idees havia anat a l'exili a França, inclús havia muntat una llibreria a París. I llavors va venir a fer de paleta entre Font-romeu i Puigcerdà, on estava instal·lat a una pensió i on treballava. I coneixia molt bé el tema, no? I quan va esclatar la guerra, amb el suport dels quatre o cinc anarquistes que hi havia es van fer els amos, així, de cop i volta. A més, hi havia una cosa que està ben clara, que a vegades dic: si estem 100 persones reunides la mar de tranquils i en surt un amb una pistola ens farà fer el que ell vulgui. Doncs, va passar igual a Puigcerdà. Els hi van entrar amb armes i tothom va callar. Tothom es va haver d'aguantar i creure.

De tota manera, a Puigcerdà, sobretot, hi havia una presència sindical important de la CNT abans de la guerra.

Força, i de la UGT també. Els de la UGT no van voler embolicar-se en res, van continuar treballant a les fàbriques de teixits a la part baixa de Puigcerdà, al barri de Semperí, a la Colònia Simon, pensant que el que calia era acabar la guerra. Tots els propietaris van trobar tota la producció que havien treballat aquell temps, vull dir que els va anar de conya. Però els de la CNT, que es van fer els amos, van voler implantar realment les teories anarquistes. La Cerdanya és l'únic lloc al món on s'han aplicat aquestes teories. Les comunistes s'han aplicat a Rússia, a països satèl·lits de l'Est, a la Xina, però és curiós pensar que les teories anarquistes només s'han aplicat a Cerdanya. També es van aplicar al front d'Aragó, perquè amb la

presència dels soldats, als pobles se'ls forçava a implantar l'anarquisme, però era una altra situació. Aquí, l'únic poble que va plantar cara va ser Bellver. Molta gent de Puigcerdà va venir a Bellver per defensar el poble.

Et sembla que algun element d'Esquerra, represaliat pels fets del 34, va participar en el Comitè de manera directa o indirecta?

La gent republicana de Puigcerdà es va mantenir al marge, perquè ja estaven escarmentats amb els fets d'octubre del 34. Es van quedar a casa i van deixar un espai buit que van omplir els anarquistes.

I ben aviat es comencen a produir assassinats: el notari, l'exalcalde Vernis...

Va ser en els primers mesos, com a tot arreu. Van començar a matar capellans, sobretot, gent d'una gran vàlua a Puigcerdà, com Jaume Martí, sacerdot i arxiver,

gran historiador. Qualsevol vida val la pena, però quan són gent que a més aporten un afegit cultural importantíssim, la pèrdua encara és pitjor. Llavors van agafar gent de dretes, persones que treballaven com a ciutadans normals, que no eren feixistes, eren gent de dretes, gent d'ordre.

Antonio Martín (a)
"el Cojo de Málaga"

De tota manera, J. L. Blanchon diu que Antonio Martín, "el Cojo de Màlaga" no hi va participar, que es va mantenir al marge; que es tractava d'elements incontrolats.

Aquests últims anys, ja fa temps inclús, en les pel·lícules que s'han fet sobre la Guerra Civil, es tendeix a idealitzar molt l'anarquisme com una "coseta molt boneta" i tal i qual, volent treure la càrrega d'assassins que en realitat tenien. Però d'anarquistes n'hi havia de dues classes: els del sindicat, la CNT, i els de la FAI, que eren els que s'encarregaven de "pelar" la gent. El "Cojo de Màlaga" no va participar directament en res d'això, però era l'ànima que ho impulsava. A la revista anarquista de Cerdanya, "Sembrador", que amb en Solé Sabaté vam trobar a Holanda quan fèiem el llibre, veus la seva ideologia. I una cosa curiosa: és veritat

que hi va haver molta gent que se'n van venir a Puigcerdà, precisament anarquistes amb una càrrega ideològica profunda. Per tant, el "Sembrador" té una gran categoria intel·lectualment. Eren amants del classicisme i utilitzaven pseudònims com el de Sòcrates i altres. Em va cridar l'atenció algun que portava la revolució a la sang perquè havia estat a la Revolució de Mèxic amb Pancho Villa. Aquests no, aquests no trobaven bé les morts, eren anarquistes, però no eren assassins. Però també hi havia els eixelebrats com el Jordà ("el penja-robes"), gent pobra, infeliços. També hi havia gent que tenia l'ideal anarquista d'aconseguir un canvi en la societat sense les morts. He parlat amb gent que estava al front que, amb la repressió que hi va haver després per part de la República, lamentaven que s'hagués perdut l'ocasió de fer aquesta revolució.

Per tant, hi havia certes diferències entre el que era un militant de la CNT i un militant de la FAI?

És com ara i com sempre, vull dir que hi ha gent que seran del PSUC o seran, fins i tot, de VOX, que uns seran uns fatxes que et *fotrien* un tret i d'altres que de cap manera. Avui hi ha gent de tot arreu, de tota mena, però aquí els qui ens van dominar i els qui van causar pànic, els que van causar terror, van ser els qui mataven. Com és lògic, a un poble desarmat com era Puigcerdà quan a quatre "tios" els van donar un xalet d'aquests del golf perquè els propietaris de la burgesia havien escapat tots com podien... Cosa curiosa també és que maten molts capellans i gent de dretes, però de tota la gent que estava en el barri del Golf no en maten cap. Per què? Perquè els devien donar una propina. Els devien dir: *escolta, si em treus, jo et donaré tant*, i no en van matar. Ni els Dr. Andreu, ni tota aquesta gent de l'alta burgesia que estiujava a Puigcerdà. No se'n va matar cap, això que alguns segur que estaven estiujant aquí el juliol del 36.

Creus que els anarquistes no violents van fer aportacions positives per a la Cerdanya mitjançant la cooperativa "La comunal"?

Això és una mica relatiu. Van expropiar les biblioteques privades i llavors van fer una biblioteca pública i això és bo. Però mira que et dic, tot depèn de com t'ho miris. Vull dir que a mi si venen aquí i em foten tots els llibres, em toca molt els collons, perquè me'ls he guanyat jo. Si algú me'n demana un, el deixo sense treure'l de casa i ja està. O sigui que van fer coses, van fer una cooperativa per gastar el que necessites. Però amb la gent ja sabem que no hi ha tanta èpica, quan ho donen, acaparem. Això és un instint humà. Per tant, aquest sistema no era massa real. Al principi de tot van trobar molta matèria primera, van trobar uns pernills d'un cansalader de Barcelona a la Molina i els van confiscar tots i els van repartir a Puigcerdà. Al principi, mentre hi havia de tot, molt bé, però quan va començar a escassejar tot, què? Si no fas provisió... Justament una de les coses que va portar a un enfrontament amb Bellver, que era un poble molt ramader, és que volien que tant la llet com la carn es portessin a Puigcerdà per poder manipular-ho ells. I com a Bellver sempre s'havia anat a la Seu, s'hi van negar. I d'aquí va venir l'inici de l'enfrontament dels anarquistes amb en Joan Solé.

Com va arribar a ser alcalde, en Joan Solé?

D'una manera molt clara, per elecció. Ja era alcalde en el moment d'esclatar la Guerra. Com no va ser represaliat pels fets d'octubre del 34, perquè no hi va participar, va continuar sent l'alcalde. Quan s'inicia la Guerra i es formen comitès a tota Catalunya, llavors el van destituir, diguem-ne, i van posar en Pujol. I van deixar uns llocs per a l'Esquerra, però ell no va voler

*Joan Solé, en una foto publicada a la Revista Rufaca, l'any 1992.
Foto: Lora*

participar-hi, perquè no li semblava democràtic. Però allò va durar uns tres mesos. I llavors en Solé va tornar a recuperar l'alcaldia. Allò havia estat una interrupció forçada des de la força, antidemocràtica totalment. El que hi havia a Bellver abans de la guerra, era la cooperativa, com a la Seu hi havia la cooperativa Cadí. En canvi, la Sali de Puigcerdà era privada. A Bellver, sent província de Lleida, s'enviava la llet a la cooperativa Cadí perquè sempre ha tendit anar a la Seu, amb els jutjats, amb la llet... I això es va voler canviar, centralitzant-ho a Puigcerdà. Aquí, a Bellver, encara existeix la cooperativa.

Llavors és quan s'inicien les tensions entre Bellver i el Comitè de Puigcerdà?

Sí, durant els mesos de gener i febrer del 37. Venen l'Abat de Santillan, un dels líders principals de la CNT a Catalunya, i també ve en Tarradellas, com a president del Govern, per mirar de posar pau. Hi ha una tensió molt forta durant bastant temps.

*Tarradellas i Abat de Santillán
a la Cerdanya.*

I aquesta tensió esclata el 27 d'abril.

Els anarquistes de Puigcerdà es coordinen amb els de la Seu per atacar Bellver.

Uns 300?

Sí, pot ser que sí.

Llavors, la població de Bellver es defensa sola o també compta amb elements militars vinguts de fora?

A Bellver només hi havia caçadors, entre ells, el meu pare. Els havien donat des de la República uns catorze o quinze màusers i també hi havia soldats, les milícies alpines que eren de la Generalitat, que s'estaven a la Molina, però abans del 27, els anarquistes havien fet una batuda i els havien detingut a tots i els van fer presoners. El 27 d'abril, a Bellver, va ser la gent del poble qui va disparar. El que passa és que eren caçadors i sabien tirar molt bé, tenien uns quants màusers i van tenir sort. El mateix havia passat a la Fatarella, però allà els anarquistes van matar a trenta o quaranta persones. En canvi, aquí no.

Però sí que resulta una mica estrany que a l'Antonio Martín sortís així, a cos descobert abans que comencés l'atac.

Perquè es pensaven que Bellver no faria res.

No es pot pensar que va sortir a parlamentar?

Ja havien vingut tres o quatre vegades aquí a parlamentar durant el mes de gener i febrer, en el moment en què la tensió era molt alta. Els consellers de Barcelona havien anat a Puigcerdà a entrevistar-se amb ell i també ell havia vingut a parlar: hi havia hagut moltes converses. Però de cop i volta, sense més ni més, van organitzar el setge de Bellver, com un setge medieval des del cantó d'Alp, des del de la Seu i des del de Puigcerdà. Llavors la gent de Bellver van anar a buscar els màusers i les escopetes i van començar a tirar trets. I ja està. Potser van ser una mica burros els atacants, perquè si haguessin entrat directament s'haurien fet amb el poble. Hi ha una cosa que sempre ens hem preguntat aquí a Bellver que és "Qui va matar al Cojo de Málaga?". Va ser un poble, Fuenteovejuna. Segur que se sabia, perquè hi havia molts bons tiradors. Però llavors també hi havia el *Penja-robes*, que tenia fama d'anar a buscar gent per matar-los quan estava a Puigcerdà. També havia vingut aquí per emportar-se el sastre, cosa que li van impedir.

Però què hi feia a Bellver una persona amb fama de ser un dels més destacats assassins durant els primers mesos de Guerra?

S'havien discutit amb "el Cojo de Málaga" i com sabia que l'acabarien "pelant" perquè "el Cojo" no perdonava, va venir a refugiar-se a l'únic poble de Catalunya fora del seu control. A mi, m'havia dit en Joan Solé que el *Penja-robes* va venir plorant, els va fer pena i el van deixar quedar.

No és una mica estrany que els fes pena un assassí violent...?

Imatge actual del pont de Bellver, reformat. Foto: J.P.

Home, perquè la gent és humana! I quan veuen una persona que està perseguida, li diuen: *va, doncs, queda't!*

No pot ser que Joan Jordà, el “penja-robes”, hagués estat un element infiltrat del PSUC o d'ERC entre els anarquistes?

No, no. A mi, el que m'havia explicat en Joan Solé és que durant l'atac havia estat cagat de por a la falsa de Can Biayna, perquè sabia que, si entraven, al primer que matarien seria a ell. Però, en canvi, el comissari d'ordre públic de Lleida, Viadiu, que va pujar l'endemà, diu en el seu llibre *“Delegat d'ordre públic a Lleida la roja”*, que el *Penja-robes* tenia una punteria de Déu: *“un dia estàvem a la collada amb un cotxe, amb ell i tres més, i hi havia una garsa, li tirà un tret amb una pistola i la va pelar”*. Tenia una punteria extraordinària. Per això es diu que va ser el *Penja-robes* qui va matar al *“Cojo”*, des de dalt. Però a Bellver no s'ha volgut reconèixer mai.

En J-L. Blanchon defensa la interessant teoria que “els fets de Bellver” són l'inici de l'intent de control per part de la Generalitat del poder anarquista, que tindrà la seva continuïtat una setmana més tard a Barcelona amb l'enfrontament entre les forces de la Generalitat i els militants anarquistes i del POUM, que coneixem com “els fets de maig”.

No és l'inici, és la causa. A la Generalitat estaven “cagats” de por, perquè els de la FAI es van fer els amos i van matar molta gent i molts capellans a Barcelona i van passar els fets de la Fatarella. A la Generalitat tenien por. En veure com un petit poble com Bellver plantava cara i se'n sortia i els derrotava, va ser quan els comunistes de Barcelona van donar el cop d'estat dels “fets de maig”, que, per tant, van ser conseqüència dels “fets de Bellver”. Perquè comunistes i Esquerra, els qui manaven, en veure que un poble petit havia plantat cara, es van decidir. Perquè abans, Companys tenia por que un enfrontament amb els anarquistes provoqués el retorn del Durruti i dels seus milicians des del front i els “pelessin” a tots. Això és el que pensava la Generalitat. Per això quan Bellver planta cara, diuen: *potser sí que els podrem derrotar*. I així va ser quan La CNT-FAI va perdre la telefònica que controlava fins aquell moment. Es va veure que no tenien la força que aparentaven, perquè en dos dies els van reduir.

I després, què passa a la Cerdanya? A Puigcerdà, per exemple, es produeixen “els fets de la serradora”.

Després del 27 d'abril i de la mort de “El Cojo de Málaga”, la Generalitat envia tropes de la Guàrdia d'Assalt i dels carrabiners per prendre el control de la comarca. I troben aquest últim reducte dels anarquistes que és la serradora de Puigcerdà i els maten allà mateix.

I així s'acaben els enfrontaments a la comarca?

S'acaba un episodi de la Guerra Civil que havia tingut un fort ressò a tota Espanya i a França. Des de Radio Sevilla, el General Queipo de Llano, del bàndol dels militars rebels, deia: *“Sólo hay dos gobiernos en España, ”el Cojo de Málaga” en Puigcerdà y Queipo de Llano en Sevilla”*. De renom en tenia l'experiència anarquista a la Cerdanya. Però una cosa és l'èpica que se li vulgui donar i una altra és la realitat. I la realitat és que van dominar perquè tenien les armes i controlaven el terror, encara

que també s'ha de reconèixer que hi havia anarquistes intel·lectuals, com els de "El Sembrador", que no eren partidaris de matar ningú. Però hi havia una colla que... déu-n'hi-do! "El Cojo de Málaga" no va estar mai present als assassinats, quan es maten els vint del Còrrec del Gavatx, ell era a Barcelona. Però ell era el cap, era qui ho havia ordenat. La persona que té certa intel·ligència, de seguida troba quatre lacais, eixelebrats que eren els qui realment mataven. Però la gent de Puigcerdà, quan fa anys parlaves amb ells, donaven la culpa total al "Cojo de Málaga". És un personatge que no es pot idealitzar de cap manera.

*Bitllets impresos i avalats per
l'Ajuntament de Bellver.*

I després del 27 d'abril, a Bellver què va passar?

L'alcalde Solé va continuar fins que a la fi de la Guerra va haver de marxar a l'exili.

Però els franquistes, als primers anys de postguerra li van instruir un judici, no?

Sí, jo tinc els expedients aquí. Del meu pare, del Solé, del doctor Sicre... El doctor Sicre i en Jausàs, el dia dels fets van fugir pel Coll del Pendís. Essent metge, potser, s'havia d'haver quedat! En arribar a Barcelona es va trobar amb el meu oncle de la Seu, al qual li va dir: *a Bellver en aquests moments deuen ser tots morts, perquè ens estan atacant*. I el meu oncle, es veu que li va contestar: *I vosaltres què feu aquí? Que poca-vergonyes que sou!* Després vaig sentir una altra versió en què es deia que ells havien estat els grans defensors de Bellver. Tothom es va posar medalles!

En Solé va estar molt temps a l'exili?

En els expedients de Capitania General consta que els van fer judici a tots, però, com a Bellver només hi havia un mort que es va produir quan els de Puigcerdà van venir a fer un míting, es va salvar tothom. No hi havia acusacions greus contra ells i els van absoldre. De tota manera, el meu pare m'explicava que ell se'n va anar a l'exili a Montalban (França) i s'hi va estar fins al començament de la 2a Guerra Mundial, any en què se'n va anar a Andorra. I el Solé devia fer alguna cosa similar. Al final del 42 ja devien ser aquí. Llavors al meu pare encara el van tenir sis mesos a la presó de la Seu i llavors va ser quan van fer els judicis. A la presó l'anaven a veure la meva cosina i la meva mare. Però com havien de parlar en castellà el meu pare li va dir: *"No vengas"*.

Què els diríem als joves sobre la Guerra Civil?

Primer, faria falta que els interessés saber-ho. Tot i que hi ha guerres, la gent no es preocupa fins que no ho té a sobre. Amb el que està passant a Israel i a Gaza, tant els jueus com els palestins treuen espurnes, però estic segur que els parles de la Guerra del Yom Kippur i ja no se'n recorden o no saben què és. La gent viu al dia. Mira, l'exemple de la pandèmia. Els meus pares van passar la Guerra del 14, la Guerra Civil, la 2a Guerra Mundial i la postguerra. Bellver ha estat sis vegades ocupada pels francesos, amb cremades de collites i sense transport per poder menjar. Durant tota la història, la gent ho ha passat malament. I els joves es queixen per haver d'estar confinats a casa uns mesos, arrepapats al sofà mirant la tele amb totes les comoditats. No es poden pas queixar tant!

“La faula dels “fets de Bellver” dura des de fa més de vuitanta anys”

JOAN PEITX

Entrevista a Jean-Louis Blanchon

Jean-Louis Blanchon (1941) és un cerdà que no necessita presentació. Dedicat a l'ensenyança a l'escola primària de Palau i de Bourg-madame des dels anys 60, s'ha convertit en un divulgador de la cultura cerdana des de fa molts anys. Però també és un investigador pacient i ponderat sobre molts aspectes de la cultura i la història de la Cerdanya, molt d'ells publicats.

El Premi Cerdà de l'any (1994) i el Premi Josep Egozcue 2023 l'avalen prou. Pel que fa a la Guerra Civil a la comarca és un referent ineludible. Entre altres, és autor dels següents estudis sobre el tema:

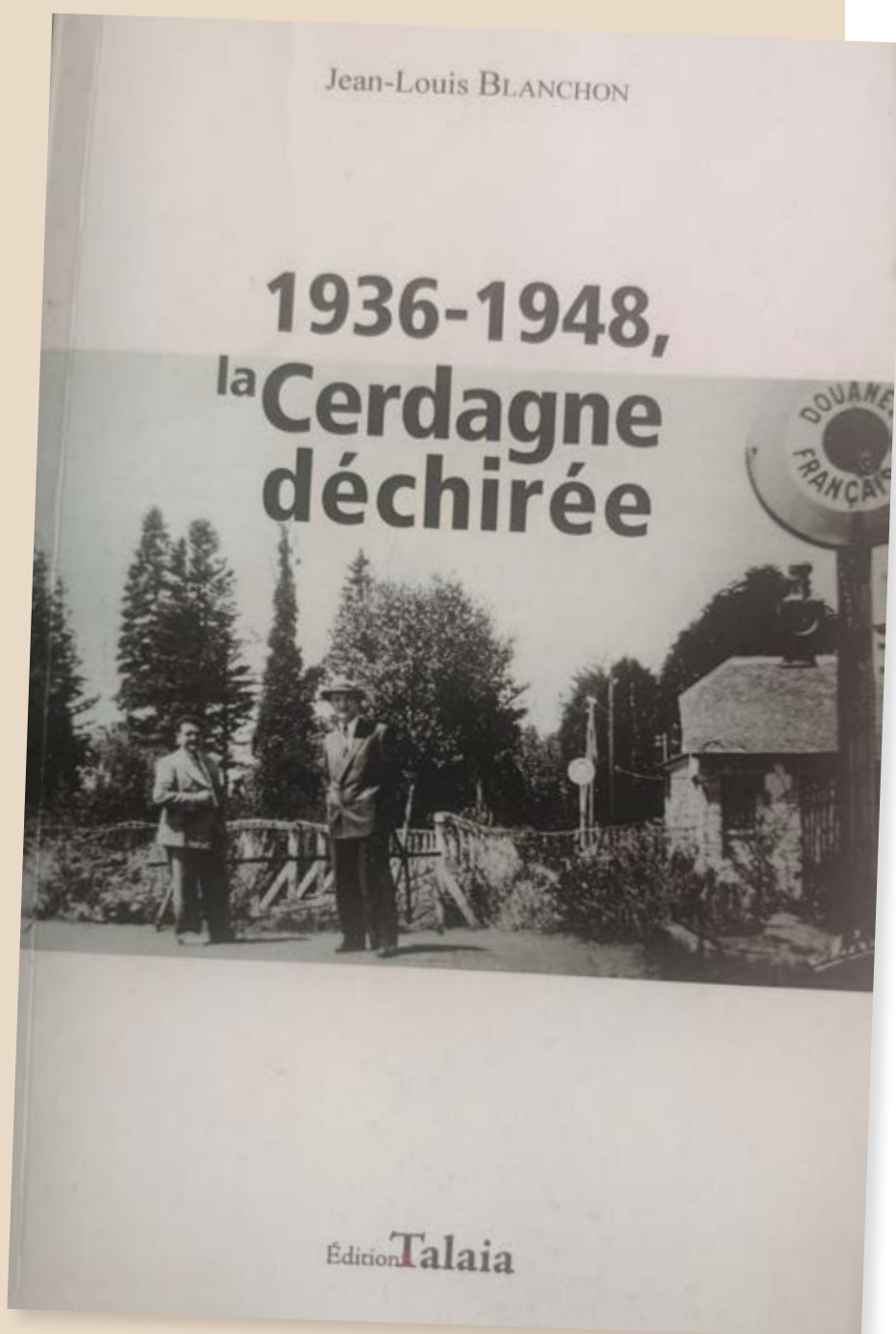
• **1936-1937. Une expérience libertaire en Cerdagne. Mémoire de maîtrise.**

Toulouse: Université de Toulouse - Le Mirail, Juin 1986.

• **La Cerdagne Pays-frontière, 1936-1948, Rupture ou continuité ?**

Tesi doctoral defensada a la Universitat de Toulouse-Le Mirail, 16 de juny de 1992.

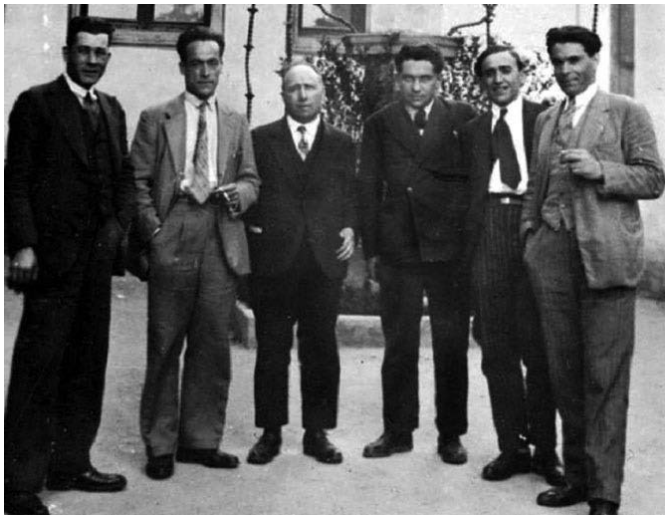
• **1936-1948. La Cerdagne déchirée.** Editions Talaia, 2017.

No li calen preàmbuls, entra en matèria immediatament:

L'experiència anarquista de Puigcerdà és molt important, perquè era el punt de trobada entre l'anarquisme internacional i la revolució espanyola. Aquell moment històric va ser molt conegut a Espanya i a Europa. Des del govern de la Generalitat, el 1937, es va valorar que, abans de prendre el poder total, s'havia de demostrar que els anarquistes, presentats com els agressors, podien ser vençuts i, per això, van triar la Cerdanya. Llavors van dir que els anarquistes volien atacar Bellver, que volien matar tothom i finalment el poble de Bellver es va resistir i els va vèncer. En fi, una història totalment inventada. Després d'una setmana de la mort del "Cojo de Málaga", es produeixen els "fets de maig" a Barcelona. Catalans i comunistes volien recuperar tot el poder i van trobar aquesta solució. Però, altrament, el problema és que vuitanta anys després encara es manté aquest misteri, que és una cosa inventada, totalment política. Encara es diu a la Cerdanya que "el Cojo" volia atacar Bellver i que els de Bellver van ser molt valents i que... "El Cojo" i tres més eren en un cotxe al pont de Bellver i anaven a parlamentar, a veure què podia passar. I el van assassinar. Però no entenc per què la història, la Universitat catalana, ha acceptat el que és una calúmnia, perquè és evident que ho és.

Aquest és justament un dels punts més polèmics a l'hora d'explicar la història de la Guerra Civil a la Cerdanya. Però, si comencem pel principi, diem: a partir del 18 de juliol del 36, Puigcerdà queda ràpidament en mans del Comitè Antifeixista o Revolucionari. Aquest Comitè, com al Comitè general de Catalunya, hi participen els partits republicans, però amb una certa hegemonia de la CNT-FAI. Però com va ser possible que Puigcerdà quedés tan ràpidament sota el control del Comitè?

Alguns components del grup
"Los solidarios".

No sé si es pot dir que el control quedés tan ràpidament en mans del Comitè, ja que cal esperar al 31 d'octubre per assistir a la fi dels assassinats. Però sí, a Puigcerdà, a molts pobles de l'Aragó i a Catalunya. Però és justament aquest punt de trobada entre l'anarquisme internacional i la revolució espanyola el que ho va permetre. I després hi ha la personalitat d'Antonio Martín. Segur que no era un assassí. Havia format part del grup anarquista de *Los solidarios*, era de la CNT-FAI, això és veritat. Però en l'experiència llibertària de Puigcerdà la gent menjava, la gent podia viure. La gent creu que "el Cojo" tenia un poder potent. No era així. Després venen els assassinats: 33 assassinats entre l'agost i l'octubre. Entre ells els vint-

i-un del 9 de setembre. Com aquell és un moment molt seguit a França perquè el país vigila aquesta situació, a l'Arxiu de Perpinyà vaig trobar documents en què el comissari de Bourg-madame fa un informe, com feia regularment, per al Prefecte dels Pirineus Orientals i aquest l'envia al ministre. El 6 i 7 de setembre, el Comissari de Bourg-madame informa que sembla que ara les coses van més bé. I al cap de dos dies, 21 assassinats. I així fins al 31 d'octubre, en què es cometien els últims assassinats. Però després d'aquesta data, quan Antonio Martín té el poder, ni una execució. És a dir, en el moment en què hi ha un poder anarquista més important

no es produeix cap assassinat. Potser algun a la collada de Toses, però penso que no perquè Antonio Martín no volia assassinar, el que volia era requisar el que portaven els que intentaven passar la frontera, ja que necessitaven diners per pagar la gent que treballava a Puigcerdà. I eren ben pagats. Tothom guanyava 50 pessetes a la setmana, els homes, i 35, les dones, més cinc pessetes per nen. Sembla que Puigcerdà funcionava bé. La gent que s'aprofitava d'aquesta situació, era la gent senzilla, i a la gent rica i als comerciants els van prendre el que tenien per posar-ho a la cooperativa. A aquesta gent els va fer ràbia perquè tota la seva riquesa passava a la cooperativa. Aquesta gent de Puigcerdà és la que dona la visió negativa d'aquell període revolucionari, perquè els van prendre tot el que tenien. Un testimoni, ara mort, em deia que van prendre fins i tot les mercaderies de la cooperativa obrera del carrer Bernades.

Però aquesta revolució i el lideratge d'Antonio Martín no apareix com un bolet, els anys anteriors a la guerra ja s'havia produït un moviment sindical important a la Cerdanya, especialment a Puigcerdà, no?

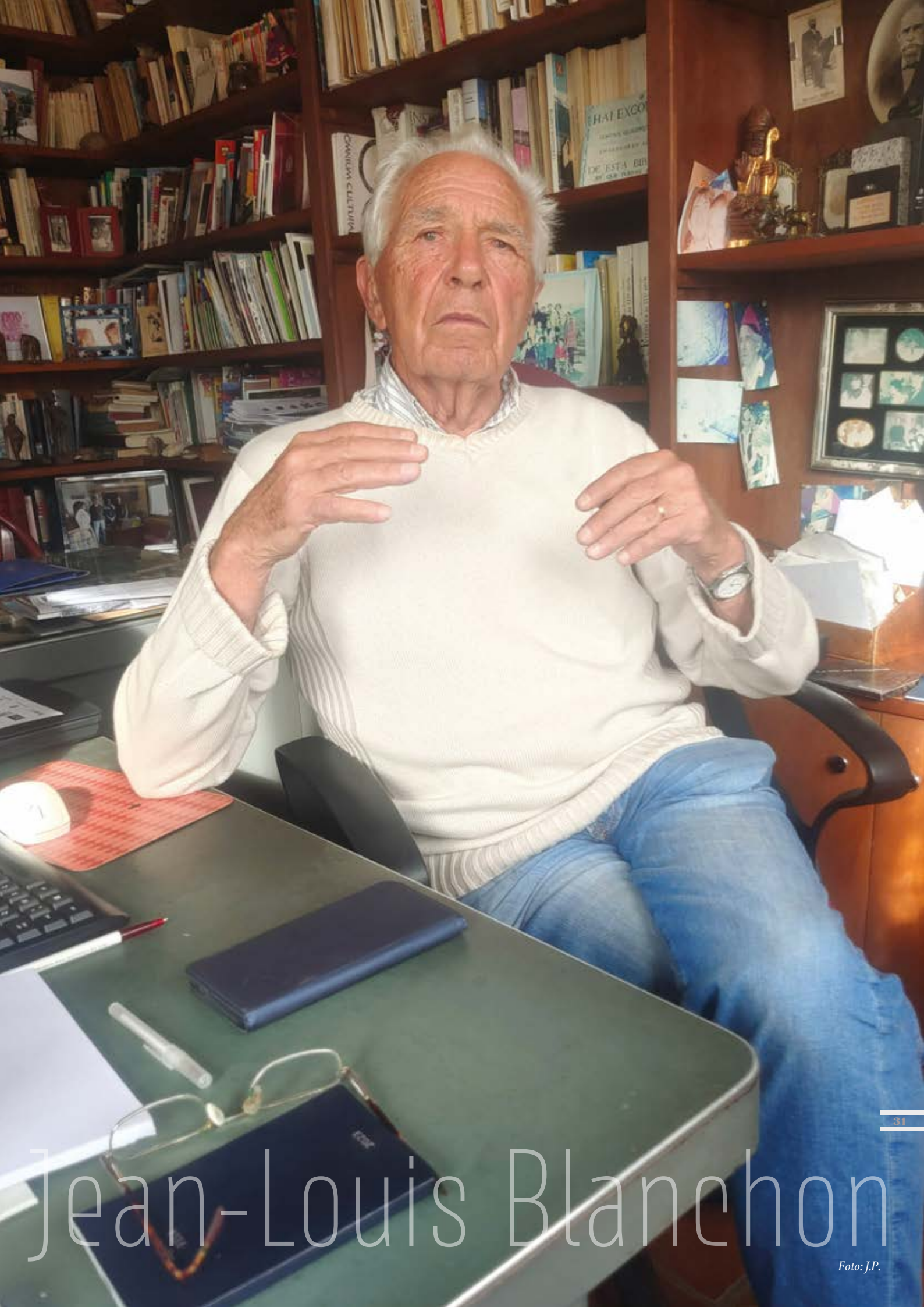
Quan uns anys abans, el 32, es produeix la revolta de l'Alt Llobregat, a Puigcerdà no passa gairebé res. A l'octubre del 34, sí que passen coses rellevants a la Vila. En aquell moment els anarquistes en puixança ja tenen la convicció que Lluís Companys, que no és anarquista, però els coneix bé, ha abandonat la idea d'una república federal catalana, perquè tenia por de ser desbordat pels anarquistes. Des de la visió anarquista és un personatge que els ha traït. Abans de la guerra, a la Cerdanya hi havia presència sindical, però em sembla que era més important la UGT que no pas la CNT. És la personalitat d'Antonio Martín la que fa canviar aquesta correlació de forces. Ell i la posició fronterera de la Cerdanya. Però Antonio Martín no és un assassí, la seva actuació neix de les conviccions. Amb la cooperativa, la gent menjava. Es van fer escoles que funcionaven perfectament, sense els capellans, que havien marxat.

Però en els assassinats, sembla que hi ha suficients testimonis que els anarquistes hi van participar. I si no, qui van ser els assassins?

Els autors del llibre "*Nacionalistas contra anarquistas en la Cerdaña*", Gastón i Guillellamón, diuen que és l'Esquerra Republicana. I tenen arguments. Però és difícil de creure que no hi havia cap anarquista en la colla d'assassins.

Com a venjança per les represàlies del 34? A vegades em sembla com si s'hagués establert una col·laboració en el si del Comitè entre republicans, comunistes i anarquistes per eliminar la dreta de Puigcerdà. Qui va fer la llista dels 21 detinguts i portats al Còrrec del Gavatx? Qui la va ordenar? Qui la va executar?

No veig represàlies. La nit del 9 de setembre és una nit de bogeria i de venjança personal i potser de voluntat de desbordar el Comitè. I al començament, tampoc hi ha gaire presència del PSUC. Entre les persones detingudes n'hi ha moltes de dretes, antics simpatitzants de la dictadura de Primo de Rivera, però la dreta feixista ja se n'havia anat amb els "nacionals" Amb el poder que tenien els anarquistes a Puigcerdà, hem de pensar que segur que hi havia anarquistes en aquestes execucions. Però, a part de la hipotètica llista inicial, després s'hi afegien persones d'una

Jean-Louis Blanchon

Foto: J.P.

manera improvisada. Una bestiesa total. En tot cas, els assassinats són persones innocents, els feixistes de veritat segur que ja se n'havien anat a França o a l'Espanya Nacional. Quedava gent important, que havien jugat un paper en els fets de l'any 34. És la tesi que defensen Gastón i Guillamón al seu llibre (*vegeu entrevista amb els autors*).

Al 27 d'abril del 37, mig any després dels fets del Còrrec del Gavatx, es produeixen "els fets de Bellver". Uns 300 anarquistes rodegen Bellver.

La primera vegada que vaig investigar sobre aquest tema, em vaig entrevistar amb l'alcalde republicà de Bellver, Joan Solé. Em va explicar que Bellver no tenia cap armament, que els anarquistes arriben molt agressius, que a Bellver són molt valents... Si es presenten 300 persones armades davant un poble sense armes, aquesta història que ens han explicat no és possible. Ara es comença a dir que potser a Bellver hi havia algunes persones armades. És segur que aquest relat és una cosa totalment construïda. Calia fer la demostració que els anarquistes eren els agressors i podien ser vençuts. I l'experiència anarquista de Puigcerdà tenia tanta fama que atacar Puigcerdà va suposar l'inici dels "fets de maig" a Barcelona. I quan diuen que a Bellver només hi havia quatre pagesos, no és veritat, hi havia forces de la Generalitat i estaven armats. També he trobat un document a Perpinyà on s'explica que Companys vol neutralitzar l'anarquisme o almenys no deixar-li cap poder. Uns dies abans del 27 d'abril, a la frontera cerdana la bandera ja no és l'anarquista, la roja i negra, sinó la republicana. Bellver no tenia cap simpatia per Puigcerdà, sempre hi havia hagut rivalitat entre els dos pobles. Per altra banda, a Puigcerdà hi havia la cooperativa i a Bellver el mercat negre perquè la gent de Bellver no volia la cooperativa. Així que van triar Bellver com un centre de resistència. Els anarquistes de Puigcerdà i els de la Seu d'Urgell sabien que havia de passar alguna cosa. Els de la Seu venen a Puigcerdà i a Bellver no poden passar, encara que finalment ho aconsegueixen. Quan arriben a Puigcerdà i informen de la situació, Antonio Martín decideix anar a Bellver a parlar. I és en el pont de Bellver, en un cotxe tancat amb quatre persones, quan Antonio Martín és assassinat, probablement pel *penja-robes*. Tot estava preparat. És un moment històric, on Companys i els comunistes prenen el control de Catalunya i posen fi a aquesta situació per a ells inacceptable del desgavell anarquista en el qual cadascú feia el que volia. És quelcom que un estat no pot acceptar. Van crear aquesta faula que dura des de fa més de vuitanta anys.

Jean-Louis Blanchon.
Foto: J.P.

Avui, però, ja es comença a tenir una altra visió. Però què hi feia el "Penja-robes" amb els defensors de Bellver? No és estrany que un dels assassins més sanguinaris visqués tranquil·lament al poble?

El *penja-robes* és el personatge més dolent de tots. El 34 l'he trobat documentat com

un element d'Esquerra Republicana; després l'he trobat amb els anarquistes; més tard a Bellver l'he trobat amb els comunistes.

No podia ser un infiltrat?

És el traïdor: és d'Esquerra, és anarquista, és comunista... És un personatge inquietant.

Després dels fets de Bellver, la Generalitat pren el control de la comarca. Van arribar carrabiners, guàrdia d'assalt...? Com va anar?

Sí, amb l'objectiu d'acabar amb el poder anarquista. Per exemple, la farmàcia col·lectivitzada que funcionava perfectament. Com jurídicament, els anarquistes no disposen de cap document, cal tornar a la legalitat. I en aquesta fase, es produeix el fet de la serradora, una empresa col·lectivitzada a prop del pont de Sant Martí, on hi havia sis anarquistes que hi treballaven amb l'amo. A aquest l'avisen que a les 10 h cal que no hi sigui, a la serradora. I a les 10 arriben guàrdies d'assalt i els treballadors són assassinats. Un amic meu de Palau, un pare d'un alumne de l'escola, que ja és mort, i que era cerdà, em va explicar moltes coses, em va ensenyar el pont de Bellver i em comentava la versió que els anarquistes volien atacar Bellver. Tenia la visió tradicional cerdana. Però després, quan em va parlar de la serradora, el seu discurs descrivia el fet com un assassinat col·lectiu.

El de la serradora és un fet molt negre.

És negre, però és acceptat per tothom. Són sis anarquistes que treballaven a la serradora col·lectivitzada que van ser assassinats.

Durant l'any i mig que quedava fins al final de la Guerra, mentre la República la va perdre, què va passar a la Cerdanya?

Es va deixar de banda tot el que havia fet la revolució anarquista. Per exemple. Durant el període revolucionari es van col·lectivitzar tots els cotxes de Puigcerdà i les empreses de transport. Els amos eren pagats com a xofers. Quan es van eliminar els anarquistes es van tornar els cotxes als seus propietaris. És a dir, aquesta manera

de parlar en què els anarquistes ho destruïen i ho prenien tot no s'ajusta a la realitat. Un altre exemple de disparitat entre la realitat i la versió oficial és el tema sexual... que l'Antonio Martín deia: *Ah, vols dormir amb una noia?, quina vols?* Una calúmia total, una darrera l'altra. Amb els anarquistes la prostitució va desaparèixer. Una altra cosa és que hi hagués relacions lliures, ja que, com deia un testimoni, *a la Torre de Riu passaven moltes coses entre homes i dones, i sense pagar*. Una altra calúmia: una persona de Puigcerdà que deia que els anarquistes li havien robat la seva biblioteca. La veritat és que es va fer una biblioteca pública i els llibres no es van perdre, es van poder recuperar.

Bombareig de Puigcerdà.
Fons M. Buades / La guerra aèria a Cat.

Potser es podria distingir entre alguns elements violents de la FAI i una majoria d'anarquistes de bona fe?

Em sembla que hi ha una calúmnia constant sobre la FAI. Jo no soc català, no soc anarquista, no soc feixista, no m'han robat res, és a dir, tinc la sort de poder tenir una visió més llunyana, menys subjectiva. Com t'he dit, després de l'últim assassinat, el 31 d'octubre, quan Antonio Martín té el poder, no hi ha cap assassinat.

Arribem al final de la Guerra, al 38, amb el bombardeig de Puigcerdà, que va causar 23 víctimes.

Tots els somnis han desaparegut, és la Guerra. Finalment tothom espera que la Guerra s'acabi. El bombardeig de Puigcerdà és la prova que França ajudava una mica la República. Sense aquesta ajuda no hi ha cap raó pel bombardeig. França potser no va ajudar prou, però era el que podia fer. El primer ministre, el socialista Léon Blum, no podia fer el que volia davant una opinió pública que simpatitzava poc amb la República. Però el bombardeig es va limitar a l'estació de Puigcerdà i a destruir la línia ferroviària.

I, finalment, la Cerdanya es va convertir en terra de pas per als exiliats.

Això és la retirada. La retirada és molt ràpida, dura un mes, o menys. Van entrar moltes persones, unes 50.000 en una comarca que no arribava als 10.000 habitants.

La premsa francesa, que era força profranquista, llevat de la premsa dels partits socialista o comunista, presenta els refugiats com a persones poc recomanables, no hi ha gens de simpatia pels exiliats. Cap al mes de febrer o principis de març del 39, gairebé tots se n'havien anat cap a Sant Cyprien, Argelers, etc. Aquí, quan arribaven, es quedaven a Bourg-madame, Osseja, Càldegues i sobretot a l'estació de la Tor de Querol per agafar algun tren cap al nord, cap a França. La majoria pensant en tornar, però finalment molts van quedar-s'hi. Amb en Martí Solé hem fet una publicació sobre els morts que es van produir al petit hospital d'Enveig: 54 persones mortes ben documentades. És l'únic que tenim.

*"La retirada".
Foto: col·lecció Berlic.*

La gent d'allò que avui en diem l'Alta Cerdanya com acollia a tots aquests refugiats?

Hi ha de tot. Una persona d'Oceja em va explicar que va anar al camp i li va dir al capità dels gendarmes que en volia sis. Se'ls va endur a casa i diu que el primer que van demanar va ser una dutxa. I que es van dutxar i ho van deixar tot net i impecable. També hi ha al cas d'una dona embarassada de molts mesos que des d'Age va anar a Oceja amb un carro. Quan va arribar a Oceja va tenir el seu nadó. I aquest nadó anys després va ser l'alcalde de Naüja. D'altra banda, també n'hi havia que demanaven or a canvi d'un tros de pa. Hi havia de tot. A la guerra tot és possible.

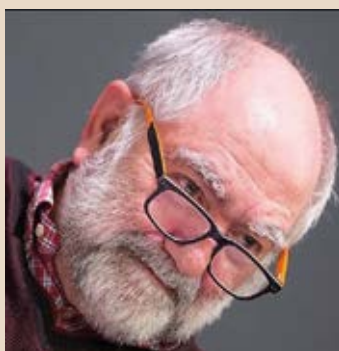
“ERC va fer la llista dels que havien de ser afusellats el 9 de setembre al Còrrec del Gavatx”

JOAN PEITX

Entrevista a Antonio Gascón i Agustín Guillamón

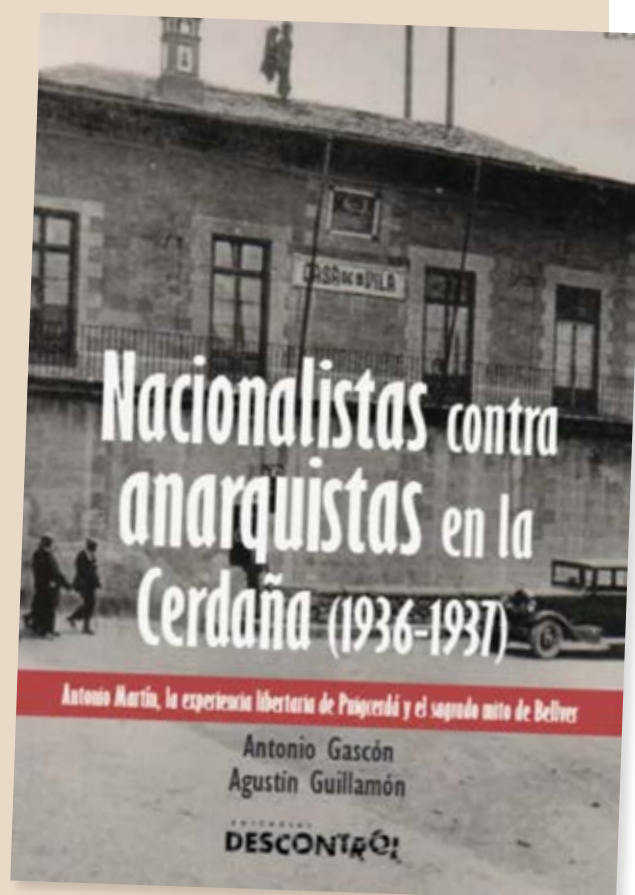
Antonio Gascón (1949), col·laborador de la Real Academia de la Historia i especialista en la Guerra Civil al Pirineu, és com ell mateix diu, “un iconoclasta i un aixecador de pedres oblidades”.

Agustín Guillamón (1950), és un historiador sobre el moviment obrer revolucionari amb diversos llibres publicats i editor de la revista “*Balance. Cuadernos de historia del movimiento obrero revolucionario*”. Es considera un lluitador contra l’oblit i la falsificació de la història.

Com a investigadors històrics, tots dos han estudiat a fons i han recuperat força documentació sobre els fets ocorreguts a la Cerdanya durant la Guerra Civil.

La seva visió trencadora amb les versions que s’han fet sobre aquest període l’han anat desgranant en nombrosos articles publicats a les xarxes i a la revista Catalunya de la CGT, però la seva visió, molt documentada, sobre aquest període a la nostra comarca queda reflectida globalment en un llibre imprescindible, publicat l’any 2018 amb el títol de “*Nacionalistas contra anarquistas en la Cerdaña, 1936-37*” (Editorial Descontrol).

Ens trobem al bar del Caixa-Fòrum de Barcelona i aviat ens centrem en el tema:

J.P: Ens situem al 18 de juliol del 36, quan es produeix un cop militar contra la República, el fracàs del qual porta a l'inici de la Guerra Civil. Què passa aquells dies a Puigcerdà? Passa el mateix que a molts altres llocs de Catalunya, on es forma com un doble poder, és a dir, el poder institucional de la Generalitat i el poder dels anarquistes al carrer?

Antonio Gascón (AG): Jo estic convençut que els anarquistes no van fer res. La gent que havia estat represaliada al 34 i que estaven a Puigcerdà a la presó van sortir a buscar als altres, als qui consideraven responsables de la repressió. I sabem els seus noms. Un d'ells va ser en Jaume Palau, que després va ser alcalde. Que en acabat s'hi ajuntés algun anarquista... segur! Però estic convençut que els anarquistes, en general, no hi van participar. En resum, l'actuació d'aquells dies respon a la màxima: *m'ho has fet passar malament, jo també t'ho faré passar malament!*

Però continua actiu un ajuntament, l'alcalde del qual serà Jaume Palau, i també el Comitè, el president del qual és Guillem Barnola. Hi ha dos poders, com passa arreu de Catalunya, però l'hegemonia de la CNT de seguida es fa notar a Puigcerdà, no?

Agustín Guillamón (AGII): Barcelona és el lloc decisiu per derrotar l'aixecament militar. L'especificitat de Puigcerdà rau en el fet que, com la burgesia tenia la frontera molt a prop, tenien l'oportunitat de travessar-la ràpidament i evitar qualsevol repressió. Per tant, no hi va haver cap lluita ni cap matança. Un fet important a Puigcerdà és que els carrabiners es van posar des del primer moment al costat dels anarquistes. Hi ha una petita notícia apareguda a *Solidaridad Obrera* que ratifica que el 18 de juliol del 36 es van posar al costat del Comitè de la CNT: la força armada estava al costat dels anarquistes.

De seguida destaquen dos personatges en aquesta situació: un d'ells, el nou alcalde, Jaume Palau. Qui és Jaume Palau?

AG: Era un cansalader que tenia una botiga al carrer Major. Li deien "el rey del tocino". Nosaltres hem trobat el document d'unes "Memòries" seves. Allà explica exactament el que va fer com a alcalde: el control bancari, l'enderrocament de l'església de Santa Maria... El franquisme ho va carregar tot sobre la Cooperativa, sobre els anarquistes. Però hi havia diferències entre el que va fer l'Ajuntament i el que va fer la Cooperativa.

Jaume Palau és una persona d'Esquerra Republicana?

AG: Sí. Al 34, a Jaume Palau, el detenen per participar en la revolta per destituir l'Ajuntament.

AGII: I un fet cronològicament important és que va dimitir com a alcalde el 8 de setembre, un dia abans dels fets del Còrrec del Gavatx. Llavors és quan cau pel seu propi pes tota aquesta bibliografia que fa recaure la responsabilitat dels fets en Antonio Martín, a qui sempre es considerava com si fos l'alcalde. I mai s'acusa Jaume

Palau com a responsable d'aquella repressió. En què quedem? L'alcalde és decisiu o no ho és. O és decisiu quan és anarquista i no és decisiu quan és d'Esquerra Republicana? Hi ha un vaivé en la interpretació dels fets històrics que és molt sectari. **AG:** En les "Memòries" de Jaume Palau, hi ha una nota del censor feixista, escrita a mà, que diu: "*parece ser que este hombre era el responsable de todo... Y entonces Martín se apoderó del poder*".

Segons sembla, Antonio Martín es va centrar molt, al principi, en el control de la frontera, no?

AG: Al principi de la guerra els *vistes* de la duana se'n van anar. La frontera va quedar sense control. Els anarquistes se'n van adonar i van situar forces a l'altre cantó.

AGII: Els anarquistes van controlar la frontera perquè la Generalitat era incapaç de fer-ho. No era un cop d'estat ni res semblant. Com ningú la controlava, els anarquistes amb els carrabiners, se'n van fer càrrec. A les "Memòries" de Jaume Palau hi ha una nota sobre la destrucció de l'església de Santa Maria en què ell incorpora arguments urbanístics, en cap moment arguments de persecució de l'Església.

I l'altre personatge que omple amb la seva personalitat aquest període és Antonio Martín, "el Cojo de Málaga". Qui era Antonio Martín?

AGII: Antonio Martín havia format part del grup "*Los Solidarios*", amb Durruti, García Oliver i altres líders de la CNT. En aquest grup havia treballat pel pas d'armes per la frontera.

AG: Compraven armes a França i s'encarregaven de passar-les.

AGII: Posteriorment, va fer de paleta, de cambrer a Font-Romeu, sempre amb la seva militància anarquista. Va estar al Congrés de Saragossa, com a representant de la CNT a Cerdanya...

AG: La primera vegada que es parla de "el Cojo" és el 34 i ho fa un delator policial italià, que parla del "Cojo", sense utilitzar encara l'indicatiu geogràfic de "Málaga".

Tot això, està passant a la idíl·lica Cerdanya, a la Cerdanya de la "Pilar Prim", la Cerdanya de l'estiueig... Però hi havia una altra Cerdanya en aquell moment?

AGII: I tant! Hi ha un document, unes memòries d'una persona que explica la seva feina a les masies de la Cerdanya dels anys 20 i 30. És un llibre anònim titulat "*La història d'en Lluset*". Allà explica la seva experiència i com amb la revolució del 36 es va sentir alliberat perquè a les masies hi dominava un treball de tipus feudal amb una servitud nefasta respecte a l'amo del mas. Com a la majoria dels pobles.

També hi havia indústria, especialment a Puigcerdà. I, per tant, una presència important de classe obrera. Hi ha una foto dels anys 20-30 on es veu una manifestació d'obrers que omple de bat a bat el carrer Major, amb una pancarta a on es llegeix: "Abajo el caciquismo".

AG: Hi havia indústria tèxtil, hi havia la Sali, una mica de metall i les mines de Das...

AGLL: Quan Antonio Martín va al Congrés de Saragossa en representació de la Cerdanya ho fa en nom dels 227 militants de la CNT, més els simpatitzants que no estan afiliats.

A partir del 36, a Cerdanya s'inicia una experiència llibertària que es farà molt famosa a Europa, una experiència que es pot concretar en l'actuació del Comitè i en l'activitat de la cooperativa "La comunal".

AGLL/AG: "La comunal" va ser una cooperativa de distribució, sobretot de consum. El seu lema era "la cooperativa no vende, distribuye". I va tenir un enorme èxit fins al moment en què l'escassetat d'aliments a tot Catalunya va fer que vingués a Cerdanya molta gent per adquirir menjar. Hi va haver un moment en què van haver de restringir la distribució d'aliments. En un moment de guerra, en què a Catalunya es passava gana, a la Cerdanya això no va passar, no es va passar gana. Com a cosa curiosa direm que a la Cerdanya es va crear també una secció francesa de la CNT. Persones que dormien a la part francesa, però que actuaven i alguns formaven part de les milícies anarquistes. Cal subratllar la família **Tricheux**, que van tenir un paper fonamental en la creació de la secció de "Mujeres libres" de Puigcerdà, sobretot en el tema de la sexualitat i l'ajuda als refugiats. Tot plegat va fer que l'experiència llibertària tingués un gran ressò a França des d'on es feien gires per recaptar diners per a la revolució. També es van fer escoles, biblioteques i es va portar l'aigua a Puigcerdà.

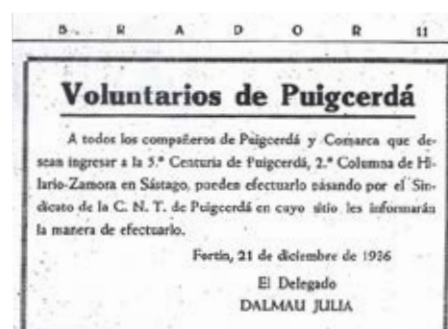
Manifestació al carrer Major de Puigcerdà, probablement a finals dels anys 20.

Foto: ACCE Fons Joan Bertran

Però l'aigua no va ser l'Ajuntament qui la va portar?

AG: Amb les col·lectivititzacions es recollien diners dels grans tenidors, dels cacics, i amb aquests diners l'Ajuntament gestionava les obres.

AGLL: També van crear una columna de milicians que van anar al front.

Però al mateix temps comencen a produir-se assassinats: el notari, la família Galceran, l'exalcalde Vernis, mossens com l'arxiver Jaume Martí...

AG: Per què els van matar? Jo conec molts casos de molts pobles. La gent diu "*me hacía esto, me hacía lo otro...*", però realment ningú no explica res concret. Però sempre hi ha una explicació. Si trobéssim les denúncies que van fer els cacics contra els protagonistes de la rebel·lió del 34, segur que trobaríem bona part de l'explicació de les morts del 36.

Però hi havia persones que no havien intervingut per res al 34, inclús capellans que, en canvi, són assassinats.

AG. Però els capellans tenien molta influència en les dones, els "menjaven molt el coco". Com a tot arreu.

Algunes de les escoles creades a la Cerdanya en el període 36-37.
Font: "El sembrador" núm. 11, 4-9-36. A.C.C.E.

AGLL: Si estàs preguntant qui va cometre aquests assassinats, a la collada de Toses, per exemple, on hi va haver uns 26 morts, segons els documents de la Causa General que va aixecar el franquisme, podem dir que allà, la majoria de morts eren joves dretans que intentaven passar la frontera per evitar ser incorporats a l'exèrcit popular. I els assassins eren els carrabiners que vigilaven la frontera.

I els assassinats amb noms i cognoms que eren gent de Cerdanya. Fins i tot l'assassinat de dues dones a cops de culata?

AG: Això són venjances personals. I en el cas de Rosario Civit coneixem documentalment el nom del seu assassí: Salvador Calvet (un soldat de permís). Els historiadors burgesos no van dubtar mai a atribuir aquest assassinat, i qualsevol altre d'autor desconegut, als anarquistes i en particular a Antonio Martin.

Pot ser que en alguns casos hi hagi interessos personals o venjances particulars pels fets del 34 o per altres assumptes d'interessos, però alguns dels assassins assenyalats per testimonis formaven part dels grups anarquistes.

AG: Suposo que algun hi devia participar. Però qui va fer la llista? El que agafa l'escopeta només és un "pringat".

AGLL: Anem per parts. A l'octubre del 34, hi ha la rebel·lió catalanista a Puigcerdà, en la qual participen tots els càrrecs d'Esquerra Republicana i també el Somaten català, una força civil armada. Què passa quan la insurrecció és aplançada a tot Catalunya? El General Batet crea l'Agrupació Ciutadana, que és a la vegada un partit i un Somaten. Però un Somaten espanyolista per reprimir, denunciar i empresonar tots els catalanistes que van participar en la insurrecció catalanista. I durant el 34 i el 35 hi ha una repressió total dels espanyolistes sobre els catalanistes. Sense assassinats, però és una repressió brutal, de pèrdua de la llibertat i també econòmica. Aquesta repressió deixa intacta la CNT perquè no havia participat en la rebel·lió. Què passa el 36? Es produeixen venjances personals. Qui tenia motius de venjança? Els catalanistes que havien estat represaliats.

Això que expliques, en alguns casos encaixa bé, però en altres casos, com el dels capellans com l'arxiver Jaume Martí o el notari o el de persones que no tenien res a veure amb aquella repressió, no veus tan clar que la cosa pogués anar per aquí. Alguns testimonis diuen: "home, en això hi va participar "el Penja-robos" o en això hi va participar el "Maranges" o altres. És a dir, testimonien sobre la participació d'anarquistes en els assassinats. Aquesta és una crítica que faig al vostre llibre: que reconstruïu molt documentadament el que va passar a Cerdanya, però exculpeu excessivament els anarquistes.

AGLL: Quan no se sap qui és el criminal, per què ha de ser anarquista? La historiografia burgesa o partidista normalment el que fa és que, si no se sap qui va assassinar, va ser un anarquista. Documentalment, podem provar tres coses sobre la matança del 9 de setembre: 1a: que Antonio Martín no estava a la Cerdanya; 2a: que la llista es va fer al Casal d'Esquerra Republicana; 3a: que qui va donar l'ordre va ser Eliseu Font, secretari d'Esquerra Republicana. I això no són rumors o llegendes, això està documentat.

Però us diré una cosa: es fa difícil entendre que tot això s'executés sense el coneixement d'Antonio Martín, amb el poder que tenia a la Cerdanya.

AGLL: El Comitè Revolucionari no era un comitè de la CNT, era un comitè antifeixista format a tot Catalunya per CNT, ERC, PSUC, UGT, POUM... Els fets del Comitè Revolucionari no són fets dels anarquistes, sinó d'un comitè antifeixista. Però la historiografia només assenyala els anarquistes i el "Cojo de Málaga".

AG: A més, la llista dels assassinats el 9 de setembre l'ha d'haver elaborat gent del poble que els coneix, perquè els forasters no tenen aquesta informació.

De tota manera, deixeu-me insistir només una mica més. Com a anècdota testimonial, es poden citar alguns nens que coneixien perfectament la figura d'Antonio Martín (vegeu podcast sobre els fets del Còrrec del Gavatx). No és un indicatiu del poder, de l'ascendència i la fama que tenia el "Cojo de Màlaga" a la Cerdanya?

AG: Sí, el seu era un lideratge molt fort. Enric Canturri, l'alcalde republicà de la Seu d'Urgell, deia d'ell que era una persona molt simpàtica, molt carismàtica. El va "al·lucinar".

AGLL: Has de pensar que aquest testimoni d'aquesta nena que cites, es tracta d'una nena, filla d'una família de dretes. Repetia mentalment el que sentia a casa seva sobre l'Antonio Martín. Per què era el dimoni per a la burgesia? Perquè en el seu moment va intentar que la carn, els cereals, la llet es distribuïssin a preus justos a una Barcelona que patia fam. I va prohibir l'especulació dels preus i el contraban per part de dretans que passaven ramats per la frontera. Per això era un dimoni.

Tothom considerava que era un personatge que tenia molt poder. Per tant, a mi em queda el dubte de com una persona amb tant poder no estava assabentat dels assassinats que es van cometre en aquells tres mesos.

AG: A les seves "Memòries", Jaume Palau explica que la CNT va assaltar l'Ajuntament per muntar un Consell Administratiu. Per què la CNT assalta l'Ajuntament? Perquè estan farts dels assassinats.

Antonio Martín Escudero,
(a) *El Cojo de Málaga*.

AGLL: Jo he escrit diversos llibres sobre la CNT i alguns d'ells molt crítics amb la direcció del sindicat. La CNT, després del 19 de juliol, es troba davant d'un dilema. O implantar un sistema anarquista o participar en una unitat antifeixista amb la resta d'organitzacions republicanes. Des del 21 de juliol, la CNT va optar per entrar a Barcelona en aquest Comitè Central de Milícies Antifeixistes. Això significava participar en un govern comú de cooperació de classes amb els partits republicans i estalinistes per la restauració del govern de la Generalitat, que per als anarquistes suposava una renúncia important a la seva pròpia ideologia. I això mateix va passar al Comitè Revolucionari de Puigcerdà. Per què no van renunciar a aquest acord quan es van assabentar de l'assassinat de 20 dretans el 9 de setembre a Puigcerdà, executat per Esquerra Republicana, que, a més, va decidir la llista? Per què Antonio Martín no ho va denunciar quan va tornar? Per no trencar el Comitè Revolucionari que era un comitè d'unitat antifeixista. Suposa això un delictes per part dels anarquistes? Doncs, sí. Sí perquè van renunciar a

la pròpia ideologia, van deixar de denunciar els assassins d'Esquerra Republicana i van acceptar aquests assassinats. No era una bona opció pels anarquistes, però la van acceptar per mantenir la unitat en el si del Comitè.

També es podia plantejar el tema de la crema d'esglésies, no només l'enderrocament de la de Puigcerdà.

AG: A cada poble va passar el mateix fet. El dia 6 d'octubre del 34 a tot Catalunya es van cremar 26 esglésies i espais religiosos. I aquella gent que cremava esglésies no eren anarquistes.

AGII: Si mires la Wikipedia, trobaràs que Antonio Martín es va desplaçar a Vic i va cremar la catedral! He estat deu anys lluitant amb Wikipedia perquè corregissin aquesta barbaritat, perquè Martín no va cremar cap catedral. Però a qualsevol insurrecció hi havia una crema d'esglésies. No feia gaire falta que a la gent dels pobles se'ls impulsés a fer-ho, perquè, a més, l'Església va jugar un paper important en el cop d'estat del 36: el va secundar i el va beneir i no només simbòlicament.

A Cerdanya es publicava la revista àcrata "El Sembrador", on s'hi havien incorporat intel·lectuals que venien de França. És curiós el silenci de la revista davant dels assassinats o també dels seus arguments anticlericals per justificar l'enderrocament de l'església de Santa Maria de Puigcerdà, mentre l'Ajuntament ho havia justificat per raons urbanístiques, ja que "taponava" el carrer Major. "El Sembrador", per una banda, tira per la via radical, anticlerical, i per l'altra, calla davant dels assassinats.

AGLL: L'explicació és la mateixa que t'he donat fa un moment. Si Antonio Martín denunciava que la llista dels detinguts i portats al Còrrec del Gavatx havia estat elaborada per ERC i que l'ordre l'havia donada el secretari d'Esquerra Republicana,

es trencava la unitat antifeixista del Comitè. I com podia ser substituït? Per altra banda, per a ells, amb raó o sense, els afusellats en un clima de guerra civil no deixaven de ser feixistes. Ells no estaven d'acord, potser no haurien comès aquests assassinats, però una vegada ocorreguts els fets hi havia una doble opció: trencar el comitè revolucionari sense més alternativa o acceptar els assassinats. I arran de tot això, Jaume Palau i Eliseu Font entren el 20 d'octubre en el Consejo Administrativo del Pueblo, perquè els anarquistes imposen que els culpables dels assassinats estiguin en el si del nou Ajuntament, per compartir responsabilitats.

AG: A part que hi ha gent que tenen la doble militància: políticament són d'ERC i sindicalment de la CNT.

Consejo Administrativo del Pueblo		
Presidencia	Guillermo Barnola.	C. N. T.
Comisión de Gobernación	Antonio Martín	id.
id. de Defensa	José Forés	id.
id. de Hacienda	Vicente Aguirre	id.
id. de Higiene	José Anglada	id.
id. de Abastos	Ramón Clapera	U. G. T.
id. de Trabajo	Benito Ruiz	id.
id. del Fertil	Joaquín Casanovas	id.
id. de Agricultura	Eliseo Font	E. R. C.
id. de Cultura	Jaime Palau	id.
Delegado de Fronteras	Agustín Col	U. G. T.
Suplente Presidencia	Jaime Caballol	C. N. T.

Font: "El Sembrador" núm. 14, p.16. 25-10-36. ACCE

Si avancem una mica en el temps, veiem que Bellver s'havia negat a acceptar les taxacions de preus i les col·lectivitzacions que s'havien establert des del Comitè de Puigcerdà. Qui liderava aquesta resposta era Joan Solé. Qui era l'alcalde Joan Solé?

AG: Fa molts anys vaig parlar deu minuts amb ell i em deia que "això dels preus era mentida. Jo no volia posar preus més alts". Però després t'assabentes que el primer que va cremar l'església va ser ell, juntament amb el secretari, com a mesura preventiva. Treien el de més valor i després cremaven l'església. Això diu en una entrevista posterior que li fan a Rufaca. En aquell moment ja havien muntat una cooperativa i es guanyaven molt bé la vida i, per tant, com el negoci l'estaven fent ells, no volen portar la llet a cap altre lloc. Hi havia gent que l'acusava de fer contraban amb França. Però és d'aquell tipus de gent que quan es produeix una revolució desapareix, com el 14 d'abril del 31, quan es proclama la República. Dels seus documents biogràfics es dedueix que tothom l'estimava, els republicans i després els falangistes i la Guàrdia Civil. Tothom l'estimava. Llavors què has de pensar?

AGLL: I de fet a la Causa General instruïda pel franquisme, "se'n va anar de rositas", va ser absolt.

AG: I amb el secretari de l'Ajuntament de Bellver, passa la mateixa història. L'any 34 pertanyia a "Nosaltres Sols", i acabada la Guerra es lliura a les autoritats franquistes, no li passa res i torna a ser secretari. Quin secretari és aquest?

I què hi feia el "Penja-robes" a Bellver, un assassí assenyalat per tothom?

AG: El "Penja-robes" havia estat detingut dues vegades per diversos delictes. Era taxista i va arribar a robar coses del ferrocarril, com sacs de ciment. Era un delinqüent. El 34 el processen perquè havia estat a l'entrada del poble, en un control, fent guàrdia amb una escopeta. És a dir, un anarquista que el 34 participava amb una escopeta en la revolta catalanista? Després el trobem amb els anarquistes, diuen, però, que es va barallar amb Antonio Martín. Com tenia molta relació amb el cap del PSUC a Ripoll, perquè viatjava en el seu taxi, per a mi que era un agent infiltrat del PSUC. Provocava i assassinava en nom dels anarquistes, però era ell qui cometia aquests actes. I després es passa a Bellver i el reben molt bé. I el posen al campanar amb una escopeta perquè mati en Martín! Això és increïble! En Via-

diu, delegat d'Ordre Públic a Lleida, escriu que van dir que era ell qui va assassinar al "Cojo de Málaga" per veure si el mataven els seus. Era un titella, un vividor a sou de qui millor el pagava.

Resulta estrany que després d'haver participat en un intent d'assassinat a Santa Eugènia, a Bellver acceptessin que visqués al poble.

AG: A més del "Penja-robos", a Bellver hi havia agents de la Generalitat infiltrats per assassinar en Martín. Per exemple, un tal Climent, que ara sabem que era del PSUC.

En el moment de més tensió entre Bellver i Puigcerdà, Bellver organitza la seva defensa amb gent del poble?

AGLL: Primer de tot: per què es produeix aquesta tensió? Perquè el govern de la República havia enviat dues companyies de carrabiners des de Ripoll per tornar a recuperar la frontera i evitar que el control quedés en mans dels anarquistes.

AG: I perquè el que controlava la frontera controlava els diners que s'hi passaven.

AGLL: Llavors els anarquistes de la Seu d'Urgell van voler anar a Puigcerdà a reforçar els seus companys per arribar a un acord sobre la frontera. Quan van passar per Bellver van trobar la carretera tancada per ordre de les autoritats de Bellver. Després de dues hores de negociar els van deixar passar. A Puigcerdà van informar

Antonio Martín del tall de carretera. Llavors és quan tres camions, encapçalats pel cotxe on anava Antonio Martín, Fortuny de la Seu, el xofer, un tal Carchaco i un inspector de ferrocarrils es dirigeixen a Bellver.

AG: A La Vanguardia va aparèixer una carta d'un senyor que deia que la versió que havia escrit Viadiu era mentida. I deia: "*jo volia passar-me a França i vaig agafar el cotxe. I en el moment de passar el pont, una colla de gent surt de la rasa apuntant-me, fins que em diuen: circule, circule!*". Va ser una estona abans: estaven esperant Antonio Martín. I aquest testimoni coincideix amb l'informe de la policia francesa: que havia estat

una emboscada.

AGLL: Efectivament, quan intenten anar a negociar amb les autoritats de Bellver, perquè tallaven la carretera, aquest escamot de catalanistes els crivellen. La gent que anava als camions van voler recuperar els cossos ferits i van disparar contra Bellver. Però la historiografia catalanista, burgesa, actual, ens diu que "el Cojo de Málaga", corrent pel pont, coix com era, a ple migdia, va voler assaltar el poble que estava a tres-cents metres d'alçada. Això és una "fantasmada". I el Memorial Democràtic, al pont, continua defensant aquesta "fantasmada". Com una "fantasmada" és el text del monòlit instal·lat recentment en el Còrrec del Gavatx.

En Jean-Louis Blanchon defensa la idea que "els fets de Bellver" signifiquen l'inici d'una operació més àmplia que al cap d'una setmana es produirà a Barcelona amb "els fets de maig": aquell enfrontament entre militants del POUM i de la CNT contra forces de la Generalitat, que acabarà aconseguint recuperar el control sobre Catalunya.

El pont de Bellver.

AGLL: El 4 de març del 37 es produeix una crisi del govern de la Generalitat a causa, entre altres coses, d'un decret de la Generalitat amb el qual es crea un Cos Únic de Seguretat, a partir de la Guàrdia Civil i la Guàrdia d'Assalt, uns cossos que el 18 de juliol s'havien mantingut tancats a les casernes militars de Barcelona. En aquest punt, la CNT ja li "veu les orelles al llop" i intenta reactivar els comitès de defensa, mentre el PSUC i ERC estan comprant armes a França. La CNT deixa d'ocupar les seves carteres. Entre el 15 i el 17 d'abril del 37, Companys i Manuel Escorza, cap dels serveis d'espionatge de la CNT, un home molt important en el si del sindicat, arriben a un pacte per constituir un nou govern de la Generalitat. El 27 d'abril es produeix l'assassinat d'Antonio Martín al pont de Bellver i llavors Escorza considera que això és un trencament del pacte. I és quan avisa als Comitès de Barcelona que s'està preparant un cop de força imminent per part de la Generalitat, el PSUC i Esquerra Republicana i que es preparin per enfrontar-s'hi. Així es pot dir que l'assassinat d'Antonio Martín el 27 d'abril és el pròleg del "fets de maig".

Pel que fa a Cerdanya, després, les forces de la Generalitat restableixen l'ordre institucional i es va produir una repressió sobre els anarquistes de la comarca. En concret, es produeix l'episodi de "la serradora".

AGLL: Després dels fets de maig, l'anarquisme va perdre la seva influència política. Tant a Barcelona com a la Cerdanya s'inicia una repressió fortíssima per part de la Generalitat, l'Esquerra i el PSUC contra la CNT i el POUM. A partir del 10 de juny, el POUM es converteix en el cap de turc a qui culpar de tota la insurrecció de maig i s'il·legalitza el partit, tots els militants són empresonats. Nin, el líder del partit, és portat a València i després a Alcalá de Henares on és assassinat. En aquest context es produeixen fets puntuals, com el del 10 de juny a "la serradora" de Puigcerdà en el qual ERC, Estat Català i el lideratge del PSUC exerceixen la repressió. "La serradora" era una empresa cooperativa en la qual participaven diversos membres del comitè de la CNT de Puigcerdà. Allà la consigna de les forces armades va ser la de no deixar ferits. Els treballadors no estaven armats i van ser metrallats i també tiren alguna bomba. Es tracta de no deixar ningú viu. I això passa en un context en què s'ha format un Consell Executiu de la Cerdanya on participen Joan Solé, l'alcalde de Bellver d'ERC, Climent del PSUC i Samper d'Estat Català. Un comitè que s'ha format per exterminar la CNT. De manera que, al setembre del 37, la CNT com a organització ha desaparegut totalment de la Cerdanya.

Els militants de la CNT van abandonar la Cerdanya?

AGLL: No, no van abandonar res. La repressió era tan forta que incloïa pallisses als familiars de militants (vius o morts) de la CNT, els ho preniën tot, els amenaçaven de mort... Això no es pot dir que sigui un abandonament voluntari, sinó una fugida per salvar la vida, fruit d'una repressió brutal.

Per acabar, no us sembla que tot plegat va ser un desastre?

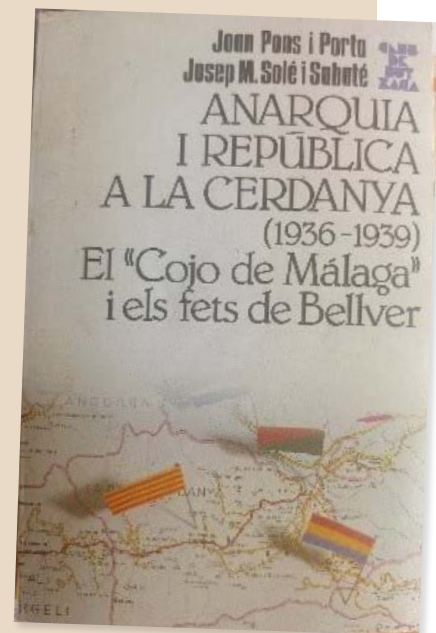
AGLL: El que és un desastre és la falsificació de la història que s'ha perpetrat durant tant de temps a la Cerdanya.

“Tot el que fa l'alcalde Joan Solé a Bellver, ho fa amb el conjunt del poble”

JOAN PEITX

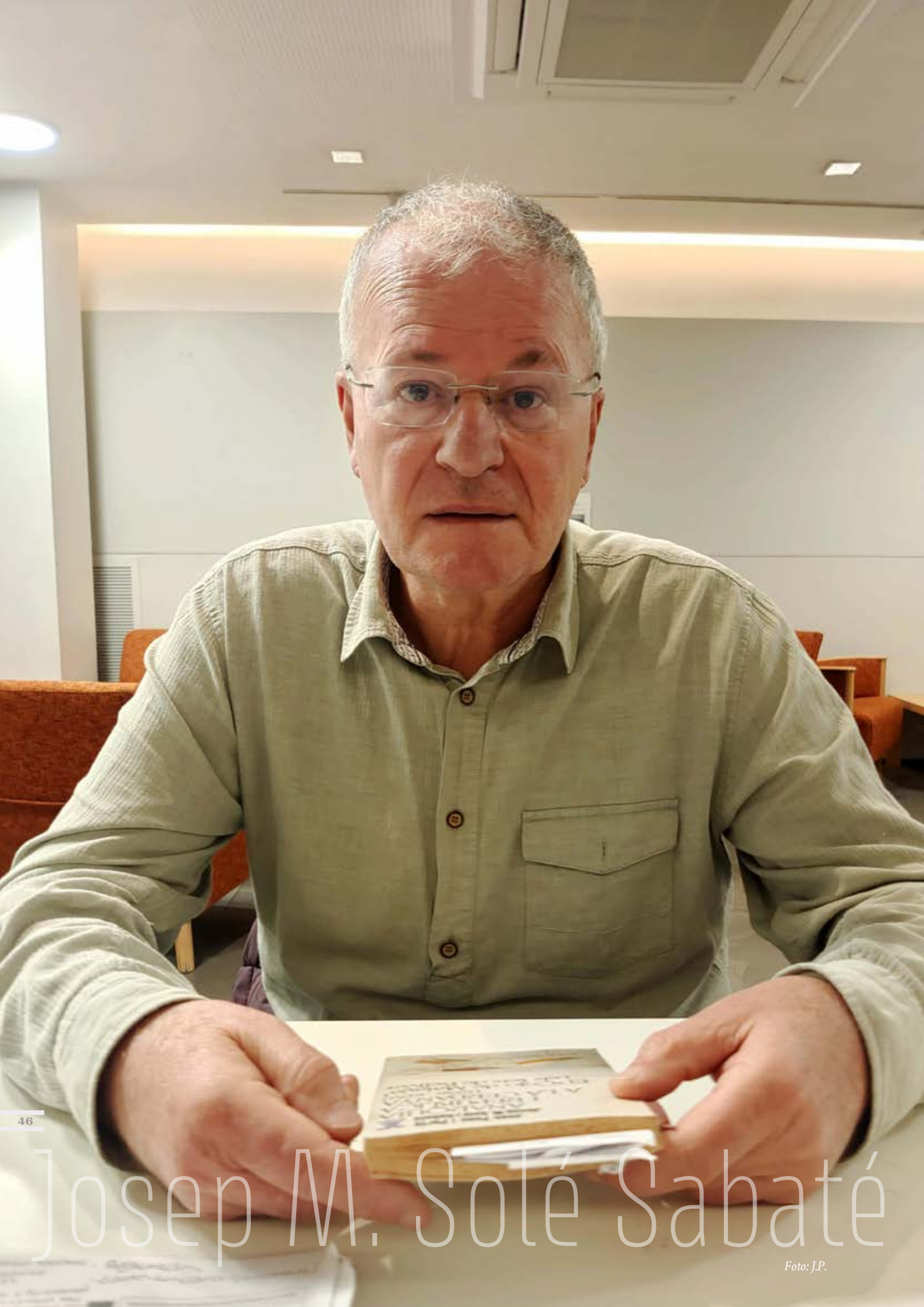
Entrevista a Josep M. Solé Sabaté

Per als lectors interessats en el tema de la Guerra Civil a Cerdanya, el nom de Josep M. Solé Sabaté (1950) no és un nom desconegut: coautor, amb Joan Pous, del llibre *“Anarquia i República a la Cerdanya (1936-1939). El “Cojo de Málaga” i els fets de Bellver*, publicat l'any 1988, que va ser la primera investigació publicada sobre el tema. Però Solé Sabaté, que és catedràtic d'història contemporània per la Universitat Autònoma de Barcelona, especialitzat en temes de la Guerra Civil i la postguerra, ha desplegat les seves investigacions per tot Catalunya i les ha glossat en nombrosos llibres publicats. També s'ha dedicat durant molts anys a la divulgació periodística sobre temes històrics, com exemplifica el programa de Catalunya Ràdio *“En guàrdia”*. Avui, està donant els últims tocs a una biografia sobre l'alcalde republicà de Bellver, Joan Solé, que sortirà publicada amb el títol *“La Cerdanya republicana i antifranquista. Joan Solé, de l'alcaldia de Bellver als fugitius del nazisme”*. Ens trobem a l'espai La Cooperativa de Caldes de Montbui i de seguida encetem la xerrada:

En Joan Solé (1899-1994) va ser alcalde de Bellver durant la República i part de la Guerra Civil. Però el seu periple vital ja és molt singular des de molt abans.

En Joan Solé és un home que neix en una família de persones molt obertes. Sense anar més lluny: el seu pare estudia esperanto. I ell és una persona que té una certa formació: estudia a La Salle de la Seu d'Urgell i, a més, té una gran vocació lectora, és un gran lector. Però allà on canvia radicalment la seva vida és quan el criden per fer el servei militar, tot i que inicialment era *“excedent de cupo”*. Era just després del desastre militar espanyol a la Batalla d'Annual, al Marroc i, influït pel seu pare, ell decideix desertar, amb un altre company de Bellver. Se'n va a França, on adquirirà una visió de la vida més oberta i cosmopolita. Després passa per Andorra fins que finalment acaba a l'Argentina, on treballarà amb uns familiars llunyans. Allà mantindrà contacte amb la ramaderia, però només hi estarà un any aproximadament: no s'hi adapta. I torna per raons de tipus afectiu amb una persona que havia conegut a l'estat francès. En aquest trajecte haurà treballat en diverses feines: de botiguer, de xofer, de ramader, amb els cavalls... Però quan torna, després de tres o quatre anys d'haver estat fora, ha conegut els exiliats catalans a França, especialment a Macià, que serà una gran referència personal per a tota la seva vida. L'any 26 torna a Bellver. Ho fa primer la seva esposa per donar a llum la seva filla Magdalena. Però l'esposa mor i ja no hi conviuran. Ell torna vidu a Bellver i quan arriba la República, el 1931, és quan s'adhereix a Esquerra Republicana de Catalunya (ERC). Té un número relativament baix com a membre d'ERC. L'any 32 inicia la seva militància republicana a Bellver i és el 34 quan entra de ple en la política local. És un home culte, un home que parla idiomes, molt llegit i ponderat i entra en política amb tota la seva personalitat. Serà alcalde de Bellver, tot i que no és el primer alcalde republicà del poble. A més és tractant de bestiar i això li dona un do de gent molt gran.

Josep M. Solé Sabaté

Si ens situem al 36, observem com a Puigcerdà es forma ràpidament el Comitè Antifeixista amb participació de la CNT, d'ERC, de la UGT-PSUC i aviat s'iniciaran les col·lectivitzacions...

De col·lectivitzacions n'hi ha de dues menes: les que estan controlades per la CNT i també hi ha altres col·lectivitzacions on "El Cojo" no hi entra, perquè el sindicat majoritari és la UGT. Ho ha de respectar. Ho respecta, no s'hi posa i ja està.

... i també comencen en aquest període els actes violents, els assassinats. En canvi, a Bellver això no passa.

Perquè a Bellver hi ha una persona com ell i altra gent que té un criteri. És un poble bastant equilibrat socialment, no hi ha gaires desigualtats econòmiques i tampoc hi ha actituds extremes per la seva trajectòria, per la igualtat en les terres, en les preocupacions de la gent, entre els treballadors del poble... És aquesta actitud la que fa que a Bellver sigui diferent. A més a més, i sobretot, s'ha de tenir en compte que a Bellver l'octubre del 34 no ha passat res, a diferència de Puigcerdà i a diferència de la Seu. Per això, a Bellver no hi ha cap mena de represàlia per allò que va ocórrer l'any 34. El 36 no tenen cap enemic. Quan veuen tot el que està passant a la comarca, intenten solucionar l'aspecte religiós ajudant a fugir a sacerdots que hi ha a Bellver, entre ells mossèn Anton i fent un simulacre cremant algunes imatges religioses per cobrir els anys de ressentiment pel domini de l'Església. No són missaires, ni de bon tros, però saben fer aquesta mena de coses per apaivagar les tensions que hi pugui haver en aquest aspecte.

Però a Bellver sí que hi ha presència de la CNT-FAI.

Sí i el curiós del cas és que la CNT-FAI acaba participant en el Comitè de Bellver o en l'Ajuntament, perquè a vegades no queda clar si és l'un o l'altre. I aquests mateixos de la FAI de Bellver acabaran enfrontant-se als de la FAI de Puigcerdà.

Però es produeixen alguns incidents amb milicians de Puigcerdà, com el del "Penja-robes" amb tres anarquistes, quan pretenen detenir i emportar-se Joan Sala, i gent de Bellver i la Batllia es mobilitzen per impedir-ho. I ho aconsegueixen.

Es mobilitza la població perquè volen evitar la mort. En una situació en què no hi ha hagut cap mena de violència, és absurd pensar que persones seguint el seu propi criteri poden executar aquests actes de violència. Hem de tenir en compte que tot el que fa en Joan Solé ho fa juntament amb el poble, no és ell sol. Però sí que és veritat que ell té molt clar que aquestes coses no s'han de fer i el poble està amb ell.

Però sí que és molt estrany que havent encapçalat aquest incident, el "Penja-robes" al cap de poc temps es refugii a Bellver perquè, segons sembla, s'ha barallat amb Antonio Martín. I encara més estrany que el poble l'aculli.

El problema que té el "Penja-robes" amb tota la seva colla és un problema d'interessos no massa nets en referència a les confiscacions i totes aquestes coses que fa el Comitè de Puigcerdà. Però no tenim documentació i sense documentació els historiadors no poden fer afirmacions, llevat d'algunes persones que enalteixen molt a alguns personatges.

I la possibilitat que el Penja-robes fos un infiltrat comunista en el Comitè de Puigcerdà que, per això mateix, acabar refugiant-se a Bellver, com suggereixen Gascón i Guillamón?

Totes les suposicions són acceptables, però la història es basa en documents.

En el Comitè Antifeixista de Bellver hi estan representades la CNT, la UGT i Esquerra Republicana, però qui el presideix?

El que després serà alcalde en nom del PSUC, en Miquel Pujol. Però hem de pensar que la força, de veritat de veritat, és d'Esquerra. Tot plegat són maniobres per aconseguir el poder i descavalcar l'alcalde d'Esquerra.

Però és veritat que en molt poc temps, Esquerra recuperarà el poder a l'Ajuntament. En el llibre de Gascón /Guillamón s'explica que Joan Solé crea el Sindicat Agrícola de Bellver. Això li permetrà tenir un representant a l'Ajuntament, que és Joan Solé, i amb això ERC recupera la majoria. Els autors ho qualifiquen de "cop d'estat municipal".

Tot això són estratègies per aconseguir que el poder municipal a Bellver compti amb el suport majoritari al poble. No cal un "cop d'estat".

Però al desembre del 36, torna a ser alcalde Miquel Pujol amb una nova constitució de l'Ajuntament amb presència d'un advocat perquè es considera il·legal l'anterior elecció.

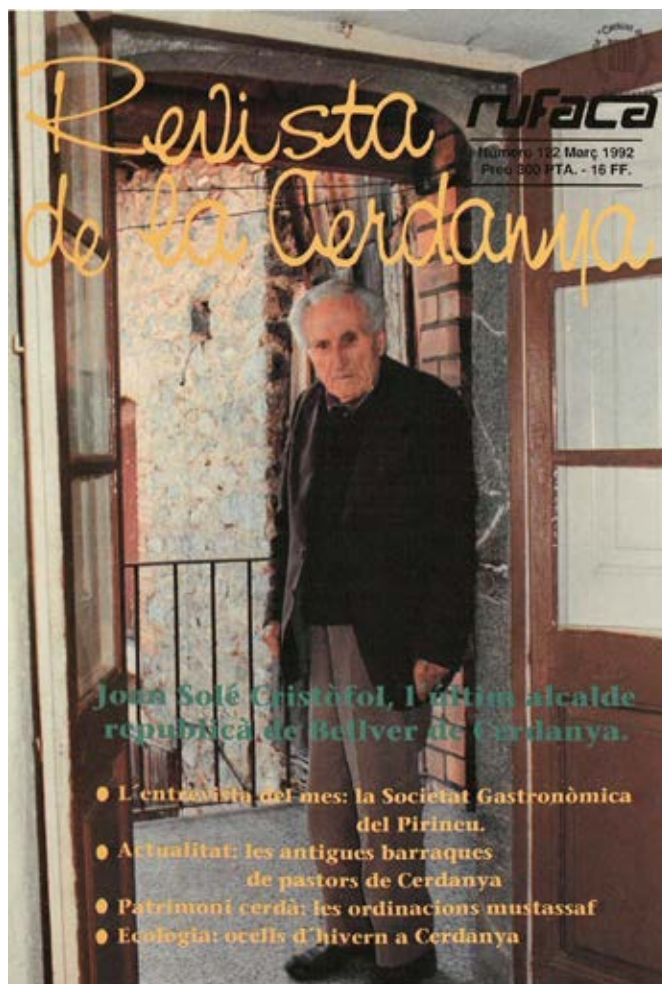
Tot això està en funció d'allò que està passant a la Generalitat de Catalunya, on s'estan produint molts canvis. De mica en mica, la Generalitat intenta recuperar el poder que ha perdut. En general, a Catalunya, la CNT comença a tenir un gran desgast. S'ha de situar el que passa a Cerdanya en el context d'allò que passa a Catalunya.

Finalment, després de tot aquest embolic, Solé torna a ser alcalde.

I ningú li disputa l'alcaldia mai més, perquè s'adequa la realitat política als fets.

Llavors és quan comença l'oposició sistemàtica a la centralització econòmica del Comitè de Puigcerdà amb la fixació de preus del bestiar i del blat, entre altres.

Tots els pobles i totes les persones amb què vaig poder parlar d'aquell període, tots sense excepció, estan aterrits pel que està passant a Puigcerdà, i no solament per les coses que nosaltres en tenim més consciència: els assassinats, la violència, xantatges, etc. Les persones més curioses del món se sorprenden del que està passant, com el prestigiós historiador anglès Èric J. Hobsbawn, llavors tot just un jove estudiant, que passa una nit a Puigcerdà, i descriu a les seves memòries

Joan Solé a la portada de la revista Rufaca, del març de 1992, als últims anys de la seva vida. Font: Biblioteca Comtat de Cerdanya Arxiu digitalitzat.

un personatge increïble que, sense ell saber-ho, és Antonio Martín, “El Cojo de Málaga”¹.

En tot cas, es pot dir que en Joan Solé defensa els seus interessos particulars com a tractant de bestiar?

Els seus i els dels altres, sí. De la mateixa manera que en un sindicat el que està a favor d'un increment salarial defensa l'interès col·lectiu i també el seu. Creure, com alguna gent diu, que la gent de Bellver es mobilitza només per defensar el tractant de bestiar, revela molta ingenuïtat. Algú es juga la vida per defensar els vedells dels altres? Tothom defensa la seva vida. La gent està escandalitzada per allò que passa a Puigcerdà, no solament en l'àmbit econòmic, sinó en el social, en l'àmbit moral ... Això és el que t'explicava la gent quan vam fer el llibre amb el Joan Pous, això i moltes altres coses que van passar i que no podem escriure perquè no tenim proves.

Allò que sí que sobta, és que a Puigcerdà s'observa algun grau de complicitat entre els anarquistes i ERC o el PSUC en el si del Comitè.

Sí que passa, en el Comitè de Bellver hi participen tots.

D'acord, però a Puigcerdà la complicitat es detecta en alguns morts, en l'elaboració de les llistes dels assassinats al Còrrec del Gavatx... Hi ha testimonis que parlen d'aquesta complicitat.

Sí, però necessitem documents. No es pot escriure sobre fets històrics sense documents. Parlem d'historiadors o d'ideòlegs?

A Bellver, hi ha en aquell moment homes armats amb escopetes de caça, però també hi ha la presència de forces armades?

Hi ha carrabiners, hi ha milícies pirinenques a la Molina, que van i venen quan poden, però la proximitat no és com avui, en aquell moment costava més traslladar-se d'un lloc a l'altre, ja que molt, molt poca gent tenia cotxe. A Bellver, a part del doctor Sicre i el propietari de l'hotel Bellavista, ningú en tenia, de cotxe. Encara menys amb les confiscacions que hi havia hagut. Alguns milicians pirinencs es van instal·lar només uns dies a Bellver, però la mobilitat no era tan fàcil.

Jean-Louis Blanchon defensa la tesi que s'està preparant una gran operació des de la Generalitat contra els anarquistes i que aquesta operació començaria a la Cerdanya. De fet, poc abans dels “fets de Bellver” s'han concentrat tropes a Ripoll, a Solsona...

Jo no ho crec, això. Estem parlant de la Guerra Civil a Catalunya i a l'Estat Espanyol. Pensar que en aquesta situació hi ha una operació específica per a la Cerdanya és molt dubtós.

1. Nota de l'entrevistador: Per a més informació sobre la visita del jove Hobsbawm a Puigcerdà podeu consultar les seves memòries a “*Años interesantes*” (Editorial Crítica) o a Internet al següent enllaç, a on se li fa una crítica: “*Hobsbawm in Puigcerdá*” (**The Anarchist Book Club Newsletter**): https://abcwithdannandjim.substack.com/p/hobsbawm-in-puigcerda?utm_source=twitter

Però, com diu en Joan Pous, els “fets de Bellver” de 27 d’abril del 37 serien fins i tot la causa dels “fets de maig” que es produirien al cap d’una setmana Barcelona.

La iniciativa de l’atac a Bellver del 27 d’abril no és una iniciativa de la Generalitat, és una iniciativa dels anarquistes. És molt diferent que tu em donis un cop de peu, que jo te’l doni a tu! Sobre la tesi d’en Blanchon, penso: per què?

Potser perquè la Generalitat encara no s’atrevia a enfrontar la situació a Barcelona i va començar per una comarca on considerava que la situació era greu.

Després dels “fets de La Fatarella”², o dels fets a Cadaqués, o a Cervià de les Garrigues, i a Tortosa i a altres llocs... Si ho mirem en perspectiva general, veiem que la Generalitat no té poder per fer això. Per què? Perquè la majoria de les armes en aquells moments de mobilització estan en mans de la CNT-FAI. Ells tenen la força de veritat. La prova està en els governs que hi ha, on sempre hi té majoria la CNT-FAI.

Però al final pugem a la Cerdanya en Tarradellas i l’Abat de Santillán. I més tard en Martí Faced, com a delegat del govern. Tots per negociar amb la CNT.

Unes negociacions fracassades totalment, perquè la força teòrica de la CNT-FAI és més gran, fins que entra en crisi, cap al 37, quan la gent se n’adona i hi ha crítiques en referència a com va la guerra, en referència a l’alimentació, en referència a la situació que s’està creant a poc a poc. I també la resposta de l’Estat, que està pressionant per a la creació d’un exèrcit estatal, un exèrcit de veritat, no un exèrcit de milícies. És a dir, en aquest punt pot ser que coincideixin els interessos dels uns i dels altres, els de l’Estat amb els de la Generalitat. I després, l’Estat traurà competències a la Generalitat. Primer els utilitzen i en acabat els anul·len. Jo no puc creure que hi ha una actuació només per a la Cerdanya, perquè també ho podien haver fet a Lleida, que passava el mateix o pitjor. O a Tortosa. A Lleida es produïen casos que són increïbles!

Sobre el 27 d’abril i “els fets de Bellver” disposem de dues versions diferents. La que va defensar en el vostre llibre que explica l’arribada a Bellver d’uns tres-cents milicians que rodegen i assetgen al poble i on és abatut “El Cojo de Málaga” i altres anarquistes al pont, tot just començar. I la que defensa que allò va ser una emboscada contra Antonio Martín i els seus acompanyants que venien a parlamentar.

Els fets i testimonis verifiquen que no es va a parlamentar amb tres-cents homes armats. Totes les referències que tenim dels testimonis de la guerra i de la postguerra ens diuen que hi havia al voltant de tres-cents homes vinguts d’Alp, Puigcerdà i la Seu rodejant Bellver.

Bitllet emès per l’Ajuntament de Bellver amb la firma de Joan Solé.

2. Nota de l’entrevistador: Els fets de la Fatarella: “El 25 de gener del 37 de matinada, al Coll de la Salvadora es concentrà un miler d’homes armats, faistes dels pobles del voltant i altres vinguts expressament des de Barcelona, i mitjançant un pregó s’avisà que sortissin del poble els infants, els vells i les dones i el lliurament de les armes. Els pagesos, acusats per l’escamot anarquista de ser feixistes, foren duts a la capella i 34 persones del poble hi foren assassinades”. (Viquipèdia).

Blanchon parla de “la faula de Bellver”.

És clar que es fa llegendari Bellver. Perquè s’ha de dir que és veritat que la gent del poble, i no només en Joan Solé, veu el que pot passar i el que finalment va passar. La gent té por d’aquesta situació. El propietari de la pelleteria La Sibèria, Espar i Ticó, explicava que el seu pare va aparèixer a trossos penjats als arbres a la Collada. Aquestes situacions van generar pànic a la gent.

Una vegada la Generalitat ha recuperat el control a la Cerdanya, després dels “fets de Bellver”...

L’endemà recupera el control.

... Llavors es crea un Comitè Executiu de la comarca format per representants del PSUC i d’ERC, entre ells Joan Solé.

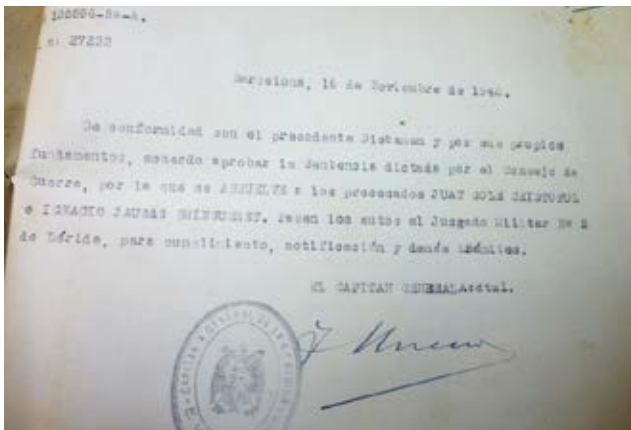
En Joan Solé hi participa com a alcalde de tots els pobles de la Batllia i delegat de tots.

És responsable aquest Comitè de la repressió sobre els anarquistes i, en concret, dels assassinats a la serradora de Puigcerdà?

Si no recordo malament, l’assalt a la serradora el fan guàrdies d’assalt.

Però suposo que algú els dona l’ordre.

El govern de Catalunya ja no té competències sobre la Guàrdia d’Assalt, perquè és competència de l’ordre públic, que està en mans del govern de l’Estat. El govern republicà de l’Estat ja té les competències d’ordre públic. Si poses la ideologia davant la recerca, tot coincideix.

Document d’absolució de Joan Solé i Ignasi Jausàs
Font: Gascón/Guillamón, *Los falsos patriotas. El caso de Bellver.*

Aniran passant els mesos, fins que a principis del 38 es produeix el bombardeig de Puigcerdà. A Bellver tot està més tranquil?

També hi ha un bombardeig a Bellver, però només afecta el bestiar. Solé continua sent alcalde, però ha d’enfrontar un gran problema que és el problema dels refugiats. És un problema gravíssim. Però una bona prova de la bona gestió de l’Ajuntament és que, a poc a poc i a diferència d’altres llocs, a Bellver no hi ha fam. A Puigcerdà sí que n’hi ha. Fins i tot a Bellver podem dir que hi ha un cert equilibri perquè hi ha un control dels recursos.

A la fi de la Guerra, en Solé s’ha d’exiliar?

Sí, però ell té passaport andorrà, que se l’havia tret cap a l’any 24. Això li evita passar per camps de concentració. Treballa a França fent la verema, de xofer... fins que al cap d’un parell d’anys torna.

Els franquistes li fan un judici?

Li fan un Consell de Guerra.

Però sobta que l’absolguin.

Perquè mossèn Anton de Bellver, que és company de promoció del General Cas-

trense Ramón Iglesias Navarri, intercedeix per ell. Hi va fer molt aquesta relació d'amistat entre mossèn Anton i un personatge molt influent en el franquisme com era Iglesias, que es va arribar a enfrontar amb Serrano Suñer, que va ser bisbe d'Urgell i que, encara que fos feixista, feia la prèdica en català. És el nacionalcatolicisme de Franco, on la importància d'un bisbe és molt gran i més si aquest home ha estat molt proper a la família Franco. Doncs un íntim amic de Joan Solé era mossèn Anton de Bellver. El resultat és que a Bellver no és condemnat ningú. A part que a Bellver, a Solé només l'acusa un particular. Ni l'alcalde feixista de Bellver, en Blasi, l'acusa.

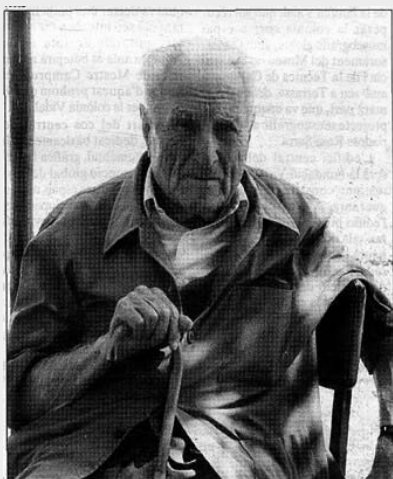
Després de la Guerra, en Joan Solé ja no participarà políticament en res?

Mai més res. Però des dels anys 40 fins al 45 serà una anella en les xarxes de suport de gent que fugí dels nazis. I per això, tant França, com els EUA li donaran un reconeixement honorífic. I n'hi ha testimonis. Aleshores, quan s'acaba la Guerra Mundial, ell, que és tractant de bestiar de tota la vida, es dedicarà a la seva feina. L'única intervenció que trobarem va ser la d'intentar que no es construï un embassament a Cerdanya o quan es fa el túnel del Cadí, ja molt gran, quan diu que el camí natural és el coll del Pendís. Quan hi hagi la possibilitat de fer la primera Fira Agrària ell la defensarà amb el Blasi. Fa coses de sentit comú. I als anys 80, el Parlament de Catalunya li ret un homenatge.

Per concloure, em sembla que a la història de la Guerra Civil a la Cerdanya tot és una mica llegendari: per una banda, tenim "El Cojo de Málaga" que és presentat com l'essència del mal en el relat tradicional i, per altra banda, tenim en Joan Solé que és l'essència de l'heroïtat. No hi ha massa èpica en aquesta història?

Ens equivocariem si no col·loquem en Joan Solé en el context de la gent que el rodeja. En Joan Solé, a la fi, és un personatge col·lectiu. És una persona que actua i fa el que fa perquè té el suport del poble. I el poble el recolza a ell i ell es recolza en el poble. Això és molt important. I això és el que des de la ideologia no es vol acceptar.

Joan Solé va morir l'any 1994.

Nota de premsa i fotografia a la mort de Joan Solé.

Joan Solé Cristòfol, el darrer alcalde republicà de Bellver de Cerdanya que va passar la frontera durant la retirada l'any 1939, va morir ahir a la matinada als 94 anys. Joan Soler serà enterrat avui a les 3 de la tarda, i els funerals es faran a l'església de Talló, de Bellver de Cerdanya.

Font: Arxiu de la Biblioteca de Girona.

Debat historiogràfic sobre els “Fets de Bellver”

Els anomenats “Fets de Bellver” s’han analitzat i explicat, bàsicament, des de dos punts de vista historiogràfics, els quals, coincideixen amb les dues grans postures ideològiques i polítiques presents en el conflicte de la Cerdanya.

Per un costat, tenim la visió republicana i liberal, des de la qual es defensa que la legalitat i l’ordenament democràtic quedaren subvertits pel colpisme facciós i per un buit de poder a la rereguarda, del qual en derivarien unes pràctiques revolucionàries que escapaven del control governamental.

Aquest vessant historiogràfic critica la situació de violència a la rereguarda catalana, les execucions, expropiacions i col·lectivitzacions. El principal estudi del qual és el d’en Joan POUS i Josep Maria SOLÉ, *Anarquia i República a la Cerdanya. El «Cojo de Málaga» i els fets de Bellver*, Barcelona, Publicacions l’Abadia de Montserrat, 1991. En ell, sostenen que la CNT-FAI va aprofitar l’esfondrament de l’Estat per controlar l’estratègia capital cerdana. Sota el cabdillatge d’Antonio Martín, àlies el «Cojo de Málaga» s’intenta fer extensible el seu poder a la resta de la comarca. Els cenetistes serien individus bàsicament forans, vinguts per assegurar el control de la frontera i reforçar el poder anarcosindicalista de la Vila. La CNT-FAI esdevé la responsable de les col·lectivitzacions industrials i de les matances de veïns d’arreu de la comarca durant els primers compassos de la Guerra Civil. Bellver de Cerdanya, en obeir solament els dictats dels governs legítims de la República, exercí de contrapoder no revolucionari, evitant que el poder efectiu de la CNT-FAI i del POUM no s’estengués a tota la Cerdanya. Mentre persistís aquesta situació, els intents d’expropiació i col·lectivització fracassarien.

També cal destacar els articles d’en Marc MARTÍNEZ “Domini anarquista a la Cerdanya”. *Cadí-Pedraforca*, 2, (2007) pp.52-55 i de la Queralt SOLÉ “La mort del Cojo de Málaga”. *Cadí-Pedraforca*, 2, (2007). pp 58-60. En llurs recerques de recuperació de la memòria històrica, tracten amb els testimonis excepcionals d’aquells fets, com ho foren l’alcalde republicà

de Bellver, Joan Solé o, veïns de Puigcerdà, Bellver i Vilallobent, que van viure-ho en primera persona.

Per altra banda, tindriem els estudis i anàlisis històriques fets des del marxisme heterodox: el trotskisme *poumista* i l’anarquisme *cenetista*. Aquests corrents ideològics, els derrotats durant els Fets de Maig de 1937, sostenen que el cop d’estat suposa l’enfonsament de l’Estat burgès i és en aquest context quan es donen els elements necessaris per a la consecució de la revolució social: triomf del poder obrer, creació de noves estructures militars (milícies populars) i econòmiques (col·lectivitzacions i expropiacions). Responsabilitzen de la revolució truncada als elements contrarevolucionaris de la rereguarda.

D’aquells que, des de l’òptica anarquista s’han ocupat de la situació cerdana, convé destacar els treballs fets per Jean Louis BLANCHON “Une expérience libertaire en Cerdagne. 1936-1937”, tesi doctoral inèdita, 1986. I els articles “Une expérience libertaire en Cerdagne: Puigcerdà sous le pouvoir des anarchistes (juillet 1936-juin 1937)”. *Annales du Midi*, vol. 99, (1987) i “L’expérience llibertària a Puigcerdà”. *Cadí-Pedraforca*, 2, (2007) pp. 56-57. Blanchon, posa èmfasi a l’excepcionalitat d’un cantó llibertari únic, sostingut en el temps. En destaca les transformacions econòmiques (igualació de salaris, col·lectivització, cooperativisme), les conquestes socials (desaparició de l’atur), obres públiques (subministrament d’aigua a Puigcerdà, clavegueram a Llívia), educació (diverses escoles i escolarització gratuïta i obligatòria), cultura popular, biblioteques, cinemes... també l’aprovació dels assassinats. Entre el 25 de juliol i el 31 d’octubre de 1936, 33 morts, dels quals, 21 en una sola nit. Segons Blanchon, els assassins són exaltats que actuen en absència de Martín.

Antonio GASCÓN i Agustín GUILLAMÓN, “Martín Escudero, Antonio (1895-1937): El Durruti de la Cerdanya (1)”. *CatalunyA*, 166, (2014) pp. 29-30; i una segona part d’Antonio GASCÓN i Agustín GUILLAMÓN, “Martín Escudero, Antonio (1895-1937): El Durruti de la Cerdanya (2)”, *CatalunyA*, 167, (2014)

pp. 29-30; neguen qualsevol càrrega ideològica en el conflicte amb Bellver i sostenen que la base és econòmica entre una pagesia propietària, defensora de la propietat privada, lliurecanvista i conservadora de les activitats econòmiques tradicionals vers els revolucionaris de la CNT-FAI i del POUM¹.

Uns Fets preparats?

Un altre punt de fricció sorgeix amb la pregunta: foren els fets de Bellver tolerats per la Generalitat, a fi de tenir un *casus belli* que permetés posar en marxa la liquidació de la CNT-FAI i del POUM, no només dels òrgans de govern, sinó també de les poblacions i llocs estratègics que controlaven, com ara Puigcerdà? Que és, bàsicament, el que succeirà just una setmana després amb l'esclat dels Fets de Maig a Barcelona. Giovanni CATTINI, "Els fets de Bellver i el *Cojo de Málaga*", *La Guerra Civil a Catalunya. Una revolució en plena guerra*, Barcelona, Edicions 62, vol.2 (2004) pp.104-105 considera que la historiografia ha interpretat els fets de Bellver com «un intent del *pesuquista* Rodríguez Salas, conseller d'Ordre Públic de la Generalitat d'arribar a controlar la frontera» (p.104).

Blanchon assegura que l'eliminació sagnant dels anarquistes i poumistes és "programada". Atribueix, també, a Companys la frase «Ara ataco les fronteres per purgar-les d'elements incontrolats que hi fan ràtzies» (p.57). I, que Negrín, tenia la mateixa voluntat de fer-se càrrec de la frontera; cosa que succeiria a Puigcerdà, segons Blanchon, deu dies abans de l'assalt a Bellver. Gascón i Guillamón coincideixen en la qüestió fronterera; ahora que qualifiquen l'assalt de Bellver com una «falsedat històrica». Un «mite fundacional de Bellver, tan indiscutible com irracional i religiós» (p. 30).

A les seves memòries, Francesc VIADIU, *Delegat d'Ordre Públic a "Lleida la Roja"*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1979, es despenja l'etiqueta de ser el responsable dels Fets de Maig, ja que «quan arribarem a Bellver de Cerdanya, el "Cojo" i el seu company –Fortuny– ja eren morts» (p. 133). Sí que deixa entreveure l'existència d'una relació directa entre la mort d'Antonio Martín i els Fets de Maig. En canvi, Pous i Solé Sabaté

no entren a analitzar una possible relació directa entre uns i altres fets. Tanmateix, sí que recullen que no foren les forces d'ordre de la Generalitat sinó les del Govern Central de la República, les que prengueren Puigcerdà un cop acabades les hostilitats de Barcelona.

Què falta per fer?

Seria pertinent replantejar-se el desenvolupament de la Guerra Civil a la Cerdanya, des d'una altra perspectiva, en la qual es busqui, sobretot, aprofundir en els projectes polítics i en les construccions ideològiques que s'articulaven rere els grups que varen dominar la comarca. Poder posar de manifest la rellevància històrica de la primera experiència llibertària, més o menys, sostinguda en el temps i al mateix moment, quines eren les lògiques a través de les quals s'executaven persones, es col·lectivitzaven fàbriques o es destruïen esglésies. Considero que és necessari poder exposar uns fets històricament rellevants des d'una òptica allunyada dels simplistes «bons» i «dolents» i de tot allò que el franquisme i la seva historiografia varen vestir de "terror roig".

Per altra banda, també, convindria obrir el focus i, dins de la mateixa comarca veure què suposa la irrupció del POUM a Alp i què succeeix als pobles que també queden sota control àcrata. A més, incorporar altres actors com és el cas de la presència de la veïna CNT-FAI de la Seu d'Urgell, la qual també participà dels Fets de Bellver; i, adscriure-ho tot plegat en el conjunt de la Guerra Civil a Catalunya, tenint en compte els seus índexs de repressió a la rereguarda per així, posar en la justa mesura els fets que es produïen a la Cerdanya, fent-ne història comparada. Tot això, sense oblidar l'evolució de la Guerra en conjunt i comprovar l'impacte que tindrà l'avenç de les tropes franquistes en la creixent tensió a la rereguarda entre els que consideraven que la guerra i la revolució eren indissociables i els que prioritzaven la salvaguarda de la República per sobre de qualsevol projecte revolucionari.

Article de Marc Bernadas publicat a *Història de la Cerdanya*, Col·lecció *Història de les comarques gironines*. Diputació de Girona, 2021.

Reproduït aquí amb l'autorització de l'autor.

1. Aquests autors han dedicat també un llibre a la Guerra Civil a la Cerdanya: "*Nacionalistas contra anarquistas en la Cerdaña. 1936-1937*", Editorial Descontrol, 2018)

Memòria dels fets del Còrrec del Gavatx

Un episodi de la Guerra Civil a la Cerdanya

El 9 de setembre de 1936, vint-i-un civils de Puigcerdà són detinguts mentre eren a casa seva i tancats a la presó de la vila. L'endemà, el Comitè Revolucionari de Puigcerdà dona l'ordre d'executar-los. Els milicians se'ls emporten en un camió fins al Còrrec del Gavatx, al terme municipal d'Urtx, on són assassinats.

Per recordar aquests fets s'ha elaborat un **podcast documental** i s'ha instal·lat un **monòlit explicatiu** al peu de la creu del Còrrec del Gavatx.

dijous, 24 d'agost

18.30 h. ACTE PÚBLIC A L'ARXIU COMARCAL DE LA CERDANYA, PUIGCERDÀ

Presentació i audició del podcast "Els fets del Còrrec del Gavatx" a càrrec de la periodista Teresa Turiera-Puigbò.

Amb la intervenció del director del Memorial Democràtic, Jordi Font Aguiló, la directora de l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya Erola Simon, i l'alcalde de Puigcerdà Jordi Gassió Berrás.

dissabte, 9 de setembre

12 h. ACTE PÚBLIC A LA CREU CÒRREC DEL GAVATX, URTX

Inauguració del monòlit explicatiu dels esdeveniments fet pel Memorial Democràtic.

XAC

memorial democràtic

Ajuntament de Puigcerdà

Ajuntament de Fontanals de Cerdanya

Transcrivim el podcast de Teresa Turiera-Puigbò i Neus Aldeguer sobre "Els fets del Còrrec del Gavatx", presentat a l'Arxiu Comarcal de Cerdanya el 24 d'agost de 2023. No corregim algunes expressions o mots incorrectes, per no perdre el to col·loquial que té el podcast. Com aquest està pensat per ser escoltat, recomanem utilitzar el vídeo de l'acte de presentació que el trobareu a aquesta adreça de youtube: <https://youtu.be/-4FfIFPz2pc>.

O també escoltar simplement el podcast a spotify:

<https://open.spotify.com/show/62wPCFIOLjr33GgDLWDyG5?si=7a14cfc529c94297>

Els fets del Còrrec del Gavatx

TERESA TURIERA-PUIGBÒ I NEUS ALDEGUER

Narradora (Teresa Turiera-Puigbò):

Josep Turiera Puigbò, vidu, nascut a Puigcerdà el 1892
Dades de la mort o desaparició: violència revolucionària i repressió a la reraguarda.

Nucli: Urtx

Municipi. Fontanals de Cerdanya

Font: Cost humà de la Guerra Civil. Memorial Democràtic.

NEUS, la seva neta:

A mi, l'avi no m'en va parlar mai. De fet, tot el que sé, ho sé per vosaltres. I sempre que li havia tret el tema o li havia fet alguna pregunta, sempre me l'evitava.

Narradora:

Còrrec del Gavatx: un torrent al terme d'Urtx, molt a prop d'on s'uneixen les aigües del riu Querol i el Segre. Entre les herbes crescudes, una creu de ciment, sense cap inscripció. Només una pintada que senyalitza el Sender 620. Quants caminants i ciclistes es deuen ha-

ver preguntat el perquè d'aquesta creu? O potser ni s'hi han fixat? De tant en tant, algú hi deixa un ram de flors silvestres lligades amb un filferro. Em pregunto qui deu ser...?

Erola Simon, directora de l'Arxiu Comarcal de Cerdanya:

"Jo m'he trobat, parlant amb persones: "sí, la creu d'allà a Fontanals" i la gent gran tampoc sap a què respon aquella creu, aquell memorial. Jo crec que més enllà de les famílies, que per memòria i perquè hi van estar implicades, ja que coneixen els esdeveniments, és un fet que ha quedat en l'oblit. I també perquè, a partir de la democràcia es van començar a reivindicar altres coses, i tots els morts dels primers mesos de la guerra van quedar oblidats."

Narradora:

En parlo amb l'Erola Simon. M'explica que hi ha poc interès per aprofundir en tot el que va passar durant la Guerra Civil a la comarca, i en concret, sobre aquest episodi de l'experiència llibertària.

Xavier Font, net i nebot de Martí i Francesc Cerdà, dos dels assassinats:

"Jo tenia 9 anys, m'agrada molt la pesca, i el meu pare, quan s'estava fent la casa on visc ara, pués ell agafava el cotxe, amb 9-10 anys, i em portava fins a on s'ajunta el Querol amb el Segre. Aleshores, passàvem per allà i el meu pare em deia: mira, aquí van matar el teu avi i el teu tio, van fer aquesta creu, i em diu: mira, veus aquest forat que hi ha aquesta cuneta, que passa aquest torrent, doncs els van trobar a tots allà dintre..."

"La meua mare era molt reacia a parlar d'aquest tema, és que se posava a plorar. Ella tenia 16 anys, van anar a casa, van anar a buscar per un interrogatori al meu avi i en aquell moment també hi era el meu tio que, no sé si devia tenir en aquell moment 21-22 anys... i diu que hi havia gent que van venir a buscar-lo que el coneixien, i es coneixien perquè el meu avi i el meu tio havien estat a la coral del Casino, i el coneixien d'allà.

Li van dir que se l'havien d'emportar per fer un interroga-

tori, i el meu tio va dir que volia anar amb ell per veure per què el voleu? I només vam saber això, que el dia següent ja els van trobar allà a la creu, allà a la cuneta, tots morts”.

Narradora:

La **Teresa Bombardó** era una nena quan va esclatar la Guerra. La seva rutina diària no havia canviat gaire, fins al dia que, de bon matí, baixaven les vaques a pasturar i els animals es van aturar en sec. Es veu que van ensumar la sang.

”Aquella nit tots els gossos van lladrar tota la nit, sí, sí, tota la nit van cridar tots els gossos, com si ploessin, una cosa molt estranya, bueno perquè els gossos de vegades ho feien això. O i tant!”.

Mª Teresa i Montserrat Delcor, filles de Teresa Bombardó:

”Ella sempre ens deia que va veure mans, peus...”.

”Ella sempre ens deia que la seva imatge era d’haver vist sabates, ulleres, mans i peus, ella sempre ens deia això, sí, lligats...”.

Maria Lluc:

Recordo que una nit van anar a buscar les persones més “qualificades d’aquí” diguem, saps?, tothom es pensava que era per fells-hi donar diners... i no, no. Hi havia el teu avi, el Comamala, el farmacèutic, hi havia un sastre, bueno, 21. I l’un perquè anava a missa, i l’altre per què... no sé, mataven els pares i els fills, perquè els fills defensaven als pares, jo ho recordo perfectament eh això?

La Maria Lluc i el Joan Giménez, que ara passen ja dels 90, eren nens quan la Cerdanya va viure l’experiència llibertària que va durar 10 mesos, liderada per Antonio Martín Escudero, membre local de la CNT-FAI. Però el record que en tenen, encara és molt viu.

Joan Giménez, net de Baldomer Giménez Manaut, assassinat.

”Els records que en tinc són els que em venen donats pel meu pare, al cel sigui. I aquests records són... és que és emocionant. El van venir a buscar aquí, a casa: els de la FAI, de la CNT, els comunistes, el van venir a buscar aquí a casa. Perquè l’avi se l’havien endut. Es van endur l’avi i llavors el papa va sortir a parar-ho això, i no va poder, perquè el van encanonar així, i va sortir la meua àvia, que es va posar al mig. Diu: amb un que sigui mort ja n’hi haurà prou, que no

siguin dos...(s’emociona)...perdoni... i aleshores doncs se’l van endur... se’l van endur juntament amb els altres 21, cap a Fontanals, allà on els van afusellar”.

Narradora:

El Joan, nét del Baldomer Giménez, m’explica que, mort el seu avi, el seu pare va témer que a ell també el vindrien a buscar i va fugir a Barcelona, on va ser detingut i empresonat, però li van commutar l’ordre d’afusellament a canvi que anés a combatre amb l’exèrcit republicà. Va anar obligat a Madrid i al front de l’Ebre.

Acabada la guerra, ja en ple franquisme, l’Ajuntament de Puigcerdà no va acceptar que hi recuperés la seva feina com a agutzil, perquè havia combatut al costat dels republicans, però, en canvi, el règim li va demanar de portar les despulles del seu pare al Valle de Los Caídos. Ell va preferir que l’enterressin al cementiri de Puigcerdà.

És un exemple cruel de l’arbitrarietat i les contradiccions que es van viure a la rereguarda, durant i després de la guerra.

Xavier Font:

És que va haver molta gent que diu, jo perquè tinc de marxar si no he fet res, però clar, només que pensessin que tu eres d’una altra manera de pensar d’ells, per això ja era suficient per liquidar-te. És lo que sempre m’havia explicat la meua mare; perquè el meu avi i el meu tio no estaven embolicats en res! Van ser venjances. És la conclusió que jo he arribat eh?

Narradora:

També la família de l’Imma, busca respostes sobre la mort del seu avi, Bonaventura Caralps:

Imma:

I el meu avi va dir: jo no tinc cap idea política i a mi no em vindran a buscar per res, i ell es va voler quedar aquí, i no sé si va ser a la tarda o l’endemà i el van anar a buscar. La nena se li havia embrutat a sobre, perquè li estava donant menjar, i no el van deixar ni canviar els pantalons; ell va dir: jo us dono diners, va obrir la cartera, jo us dono tot lo que tinc, no van voler els diners i se’l van endur i ja no en van sapiguer res més fins que el va anar a veure la tieta, la Josefa Caralps, el va anar a veure al cementiri, que els van portar tots al cementiri, per cadascú dir qui era el seu familiar.

Narradora:

L'any 42, en temps del Franco, envien un jutge aquí a Puigcerdà a prendre declaració als testimonis de tota la gent que van matar. I, jo per exemple, de Cal Puigbò no he trobat cap declaració, no sé per què... en canvi, he trobat la vostra:

Eugenio Carballo Morales, fiscal instructor a l'època franquista (1942):

Causa General de la revolució Marxista en Girona y su provincia

Fiscal Instructor: Don Eugenio Carballo Morales

En Barcelona a veintiuuno de Julio de mil novecientos cuarenta y dos.

Declaración del testigo Concepción Caralps Ribalaiga, de 27 años de edad, de estado soltera, natural de Puigcerdá, de profesión sus labores y, después de prestar juramento de decir verdad, fue interrogado y dice:

Que su padre, don Buenaventura Caralps Rivas fue detenido y asesinado el día nueve de Septiembre de 1936, habiendo permanecido unas pocas horas en la cárcel del partido.

Que la detención fue practicada por un carabinero cuyo nombre no recuerda, y un miliciano, que actuaba a las órdenes de un Jefe revolucionario apodado "el Borni", que formaba parte del Comité de Puigcerdá, junto con el llamado "Cojo de Málaga". Otro miliciano que intervino en la detención es uno apodado "el Tort".

Que el cadáver de su padre fue hallado en una fosa junto con veinte presos más que asesinaron esa misma noche.

Que quién pueden ser los denunciadores del padre de la declarante son: un inquilino de la casa que éste poseía en Puigcerdá, llamado Barnola, sabiendo por referencias que este individuo pasó a territorio francés. Y otro que también pudiera haber intervenido en la denuncia es un individuo llamado Francisco Casadesús, actualmente huido; propietario del "Hotel Cataluña" de Puigcerdá, que por envidias y del alto cargo que dentro del Comité revolucionario ostentaba, tal vez pudiera haber influenciado en la detención y asesinato de su referido padre.

Según referencias, sabe y le consta a la declarante que, a los pocos días del Alzamiento, se confeccionó una lista en la que intervino el Presidente del "Casal de Izquierda" cuyo nombre no recuerda pero que es conocido como "el espardenyer".

Se afirma y ratifica, y doy fe.

9.020.009

DECLARACIÓN DEL TESTIGO En Barcelona a veintiuno
de Julio de 1942
de mil novecientos cuarenta y dos

Concepción Caralps Ribalaiga,

Ante el Sr. Fiscal, delegado para la instrucción de la Causa General de Barcelona, compareció el testigo anotado al margen, de veintisiete años de edad, de estado soltera, natural de Puigcerdá, de profesión sus labores, que DO. ha sido procesado, con domicilio en ésta, calle del Clot n. 46, 3ª 2ª y después de prestar juramento, de decir verdad y enterado de las penas por falso testimonio, fué interrogado y DICE:

que en su calidad de hija de Dn. BUENAVENTURA CARALPS RIVAS, manifiesta que su citado padre, fué asesinado, detenido, y asesinado el día nueve de Septiembre de 1936, habiendo permanecido unas pocas horas en la cárcel del Partido, o sea que salió de la misma, en la madrugada del 9 al 10 del dicho Septiembre.

que la detención de su citado padre, fué practicada por un Carabinero cuyo nombre no recuerda y un miliciano, que actuaba a las órdenes de un jefe revolucionario apodado "el borni", que formaba parte del Comité de Puigcerdá, junto con el llamado "Cojo de Málaga". Otro miliciano que intervino asimismo en la detención del padre de la declarante, es uno apodado "el Tort", sin que de momento recuerde a ninguno mas.

que el cadáver de su padre fué hallado, en una fosa junto con veintidos presos mas, que asesinaron en la propia noche, que dicha defunción ha sido inscrita en el registro Civil correspondiente.

que quien pueden ser los denunciadores, del padre de la declarante son un inquilino de la casa del padre de la declarante, que poseía en Puigcerdá, llamado Barnola, sabiendo por referencias que dicho individuo pasó a territorio francés, habiendo estado en un Campo de Concentración de La Tour de Carol; y otro que tambien pudiera haber intervenido en la denuncia, es un individuo llamado Antonio Casadesús, actualmente huido, propietario del Hotel Cataluña, de Puigcerdá, que por envidias y por el alto cargo que dentro del Comité de Puigcerdá ostentaba tal vez pudiera haber influenciado en la detención y asesinato de su referido padre.

112

que el Hotel propiedad del padre de la declarante, fué incautado por el Comité, instalando primero en el mismo, un Hospital, y posteriormente fué convertido en Cuartel, irrogándosele dichas incautaciones considerables perjuicios, que evalúa la declarante en unas ciento cincuenta mil pesetas.

Leída y ratificada la firma con S. 3ª de que doy fé, antes de firmar, manifiesta que el verdadero nombre del Casadesús, es Francisco en vez de Antonio, y que el apellidado Tort, es el segundo de los tres hermanos y conocido por el apodo de "el Capgrós", reitero fé

Eugenio Carballo Morales
Concepción Caralps Ribalaiga

Fons: ACCE.

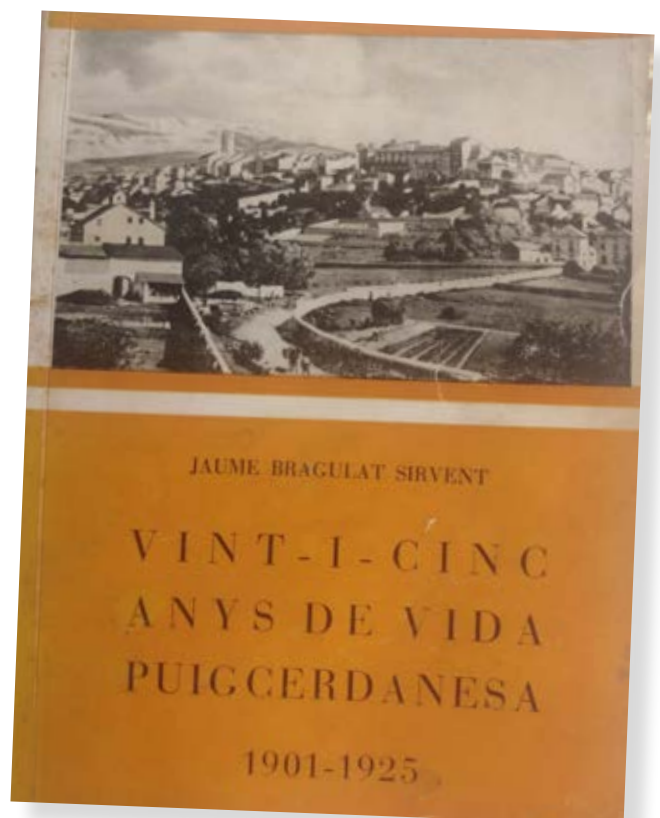
Imma :

“Francisco Casadesús devia ser algú... com que tenia un hotel també i tenia l’Hotel Europa el meu avi, pués devia tenir com una rivalitat suposo, i per això el devia fer matar. Que a l’espardenyeria del carrer Major, aquell senyor els havia denunciat, potser és un d’aquests, eh? Es va dedicar a anar a buscar gent per les cases en aquella època, perquè devia ser d’esquerres també, I va acabar que, quan ja devia passar tot, es va penjar.

Narradora:

En Jaume Bragulat Sirvent va ser l’únic de la llista dels 21 que va aconseguir fugir la matinada que el mal anomenat “Camió de la Salut” se’ls enduia per matar-los. 30 anys després, descriu, en un llibre sobre la vida a Puigcerdà, com van viure aquella última nit a la presó: “No puc estar-me de fer referència al record –inoblidable del comiat que ens dedicàrem els 21 condemnats – per qui?
Començà en Ventura Caralps fent-nos un petó a cada u – no podíem pas abraçar-nos. Entre imprecacions, precis i crits imploràvem clemència: en Manuel Arró, que demanava que el matessin a ell, però que deslliuressin els seus dos germans; en Quiquet Cerdà, que volia commoure els nostres assassins recordant-los que, a més de tenir el pare

entre nosaltres, tenia una criatura d’un any i a punt d’arribar al món un altre. En Comamala, que repetia un munt de vegades: “Déu ho ha volgut! Déu ho ha volgut!”, cosa amb la qual jo no estava ni estic d’acord. En Joan Diumenge, que deia contínuament “Cridem que ens van a matar!”

Narradora:

N'he pogut parlar amb els seus nets, l'Antoni i la Carmen Bragulat:

Antoni Bragulat:

En el cas del meu avi, con tu deies abans, va ser bastant pel·liculero. La veritat és que va tenir molta sort. Dels 21 que eren, ell va ser l'únic que va tenir la sort d'escapar-se.

Jaume Bragulat (al llibre esmentat):

- Els germans Manuel, Joan i Enric Arró Auger, propietaris de la fàbrica de sifons.
- Romà Llanas Maurell, xarcuter
- Ramón Peitx Junoy, procurador
- Joan Casals Cirera, propietari

- Tomàs Estany Clusellas, oficinista
- Baldomer Giménez Manaut, secretari de l'Ajuntament de Puigcerdà
- Joan Diumenge Martí, propietari
- Josep Mª Plana Plana, dentista
- Auri Comamala Delplan, farmacèutic
- Joan Truñó Sirvent, paleta
- Josep Turiera Puigbó, pèrit químic
- Ramon Cosp Esteva, pastisser i exalcalde de Puigcerdà
- Bonaventura Caralps Ribas, hotelier
- Joan Pallarès Fabra,
- Antoni Torà Cerdà, sastre
- Martí Cerdà Serra i el seu fill, Francesc Cerdà Vergés, recaders
- Antoni Estanyol Caminal, serraller

Les vint persones assassinades al Còrrec del Gavatx (9 de setembre de 1936)

Les vint persones assassinades al Còrrec del Gavatx (9-9-1936)

Joan
Arró Auger

Manuel
Arró Auger

Enric
Arró Auger

Romà
Llanas Maurell

Ramon
Peitx Junoy

Joan
Casals Cirera

Tomás
Estany Clusellas

Baldomer
Giménez Manaut

Josep M.
Plana Plana

Joan
Diumenge Martí

Àureo Comamala
López de Delpan

Joan
Truñó Sirvent

Josep
Turiera Puigbó

Ramon
Cosp Esteva

Joan
Pallarès Fabra

Bonaventura
Caralps Ribas

Antoni
Torà Cerdà

Antoni
Estañol Caminal

Martí
Cerdà Serra

Francesc
Cerdà Vergés

Jaume Bragulat Sirvent també va ser detingut i traslladat amb el "cotxe de la mort" al Córrec del Gavatx, però va poder escapar-se i salvar la vida, tal i com explica a les seves memòries: "Vint-i-cinc anys de vida puigcerdanesa".

Fotos: Arxiu Comarcal de Cerdanya.
Fons Salvador Galceran

"Vull fer remarcar que ni ells – pobres! - ni jo, no rebérem cap ajut de fora, de cap vilatà, ni naturalment, dels nostres botxins, que no eren pas tots forasters, ni molt menys, si bé els del poble restaren discretament a l'ombra, excepció feta del nen borni, qui, mentre el Pedro el Carcelero ens anava emmanillant un a un, s'estigué al replà de l'escala, separat de nosaltres per una reixa que feia divisió, mirant-nos retador; molt valent! I en Casadesús, àlies "Catalunya", inductor de detencions, que es passejava, armat, naturalment, davant la porta de la presó. ("Vint-i-cinc anys de vida Puigcerdanesa")

Carmen Bragulat:

Els tenien emmanillats, en un passadís, de cares a la paret. Hi va haver un moment de confusió perquè van sentir els camions que els venien a buscar, i van entendre que era per emportar-se'ls i matar-los. I es veu que en un d'aquests moments de confusió, un dels que estaven emmanillats, que es veu que era alt i gros i el va com mig tapar. I ell va aprofitar, en aquell aldarull hi havia una porta darrere seu, una habitació i es va ficar allà dins. Evidentment el van trobar, però els altres ja eren fora amb els camions, i llavors se'l van emportar per matar-lo.

Antoni Bragulat

El van portar caminant cap a les afores, i a l'alçada del convent, li van dir: "posa't de cara a la paret", al mur del convent i ell va dir: "no, vull morir cara a vosaltres", perquè es veu que ell s'havia aconseguit deslligar mentre anava caminant. Llavors, quan ja estaven muntant les màusers, que eren 2, va fer un crit:

"Mateu-me si podeu!" i va començar a córrer carreró avall.

Jaume Bragulat(al llibre esmentat):

"Mateu-me si podeu!"

Ells prou van disparar repetidament, però no s'acreditaren de bons tiradors. Pels fets esmentats, no he d'agrair res a ningú, ni pels meus pobres amics immolats, ni per mi, cosa que deploro vivament.

Per cert que mentre caminàvem cap als afores, un dels que em custodiaven m'engegà la insolència més gran que hagi sentit mai: ¿No te da vergüenza de dejar dos huérfanos en este mundo?

La meua rèplica fou contundent.

Carmen Bragulat

Al cap d'un temps, no sé quan, la meua àvia, la meua mare i el meu tiet van poder traspasar la frontera, i el meu avi els esperava a l'altre costat. I jo sé que des de l'altra vora, els va saludar i els va dir: "aquí estic". I ja està.

Narradora:

Dos dies després de l'alzamiento, el 19 de juliol del 36, un Comitè Revolucionari format majoritàriament per Comunistes i anarquistes dissol l'Ajuntament de Puigcerdà i substitueix l'alcalde, Ramón Cosp per Jaume Palau, d'ERC. El 20 de juliol de 1936 la CNT-FAI pren el control a bona part de la comarca, exceptuant les poblacions d'Alp, que estava dominada pel Partit Obrer d'Unificació Marxista, el POUM, i a Bellver de Cerdanya, on es manté la unitat Republicana, inclosa la secció local de la CNT.

Qui eren, doncs, els que van ordenar i executar aquest assassinat?

Anem dos anys enrere: l'octubre del 34, quan Lluís Companys declara l'Estat Català dins la República Federal Espanyola, un grup de persones, encapçalades pels membres de la Unió d'Esquerres, es presenta a l'Ajuntament de Puigcerdà i obliga a plegar a l'alcalde, Ramón Cosp, que era del partit dretà, Unió Ciutadana, i que el 1936 seria assassinat amb els 21.

Com és sabut, la declaració de Companys va durar poques hores, i els membres de la Unió d'Esquerres que s'havien organitzat en un Comitè Revolucionari són represaliats.

Joan Pous, historiador i coautor del llibre "Anarquia i República a la Cerdanya", creu que aquest fet va tenir conseqüències, dos anys més tard, quan esclata la Guerra Civil.

Joan Pous

Amb la por de lo que havia passat a l'octubre a les autoritats republicanes de Puigcerdà que es van quedar a casa i van dir, no ens tornem a embolicar que ens tornaran a fotre a la presó, va ser quan ells es van fer els amos del poder. Com a CNT, el sindicat va agafar el poder de Puigcerdà. El Cojo de Málaga i uns quants, el Joanique... n'hi havia 3 o 4 que portaven la veu cantant, però el més important, el qui tenia més fama, i portava la veu cantant era el Cojo de Málaga. Amb la puteria que tenia, que quan hi havia una matança com la d'aquests 20 de Puigcerdà, aquell dia ell marxa. Ell i un altre se'n van a Barcelona.

Narradora:

Jean-Louis Blanchon, l'historiador francès que va fer la seva tesi doctoral sobre aquest període a la Cerdanya, explica que els partits anarquistes europeus i diversos diaris havien enviat els seus corresponents a Bourg-madame per seguir de prop els canvis socials endegats pel Comitè. Hi havia expectació per veure si el model llibertari aconseguia imposar-se, en una societat tradicionalment formada per pagesos, petits propietaris i comerciants.

Al setmanari oficial de les Joventuts Llibertàries, El Sembrador, no es fa cap esment dels assassinats. Blanchon posa en dubte la responsabilitat directa del Cojo de Málaga en els fets.

Jean-Louis Blanchon:

He escrit que penso que no són els anarquistes que han fet l'assassinat, però els assassinats van ser fets en un moment de dominació anarquista, i els assassins mai són perseguits. Doncs els anarquistes tenen una responsabilitat en aquest moment.

És interessant de llegir Sembrador I la cosa curiosa és que mai parlen dels 21 assassinats. Els assassinats, quan Franco ha tornat hi ha un document d'aquest instant i, a la premsa

Font: ACCE. Revista "El Sembrador".

francesa es parla dels assassinats, tota la premsa diu que són assassinats, i curiosament "Le travailleur catalan", que és un periòdic comunista, diu que han assassinat feixistes i que potser finalment calia assassinar-los perquè no valien res, etc... És curiós perquè després els comunistes diran exactament el contrari.

Narradora:

Antonio Martin pensava, com tot anarquista, que l'alliberament de l'home comença per la destrucció de l'ordre establert.

Des de les primeres setmanes es col·lectivitzen els béns, s'ordena la crema de convents i l'enderroc a pic i pala de l'església de Santa Maria, i comencen els assassinats de religiosos i prohoms del poble.

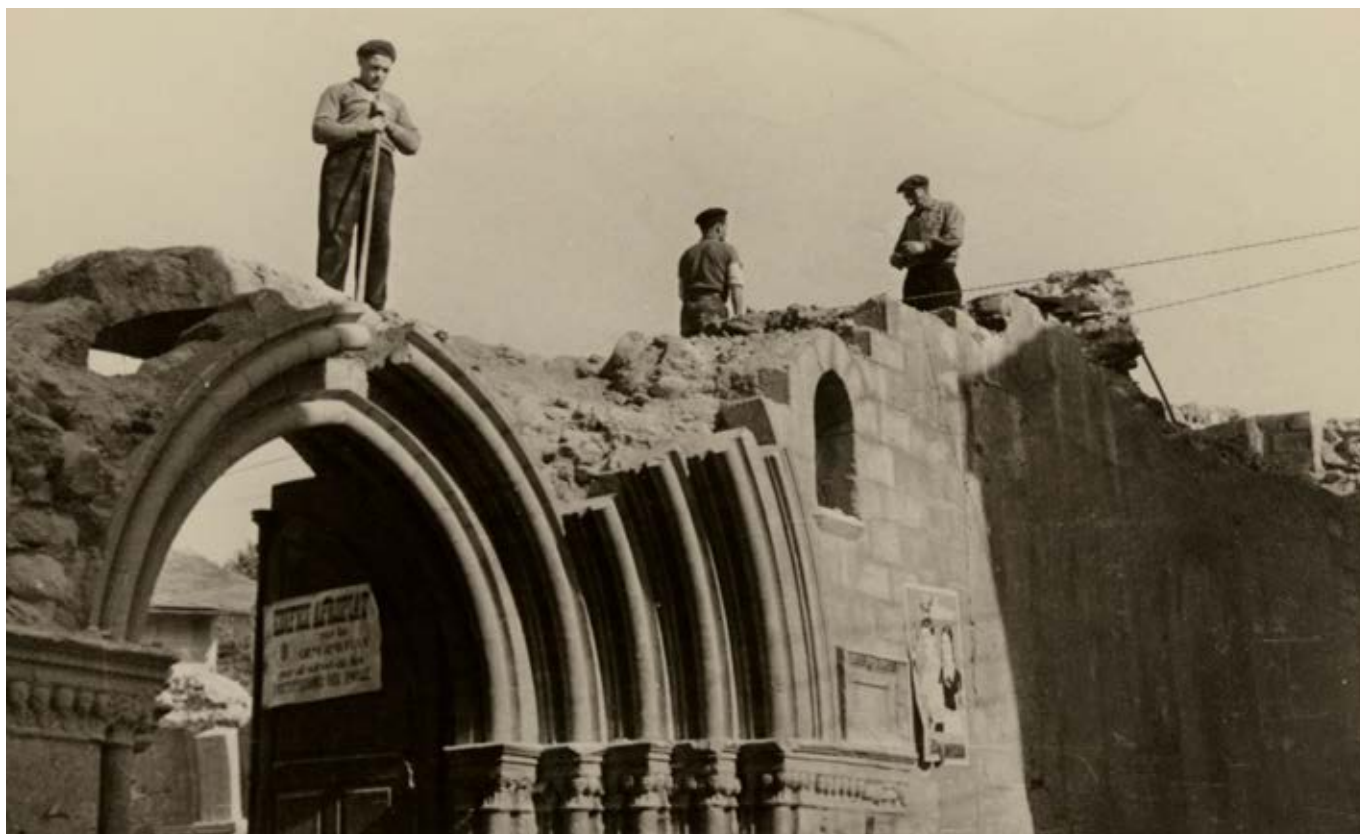

Foto: Arxiu Comarcal de Cerdanya. Fons Salvador Galceran.

La por entre la població és ben palesa, com mostra aquesta anècdota viscuda per la Maria Lluç, quan era una nena.

Maria

I en el Cojo de Málaga li vai cantar “A las barricadas!” – ah sí? – perquè tenia un xofer que vivien tots aquí en aquesta casa, en aquell carreró, i hi havia tres nenes que jugàvem a la plaça i hi era jo amb elles, no sé per què i va sortir, i elles, les nenes, era el xofer el pare i corrent i varen anar, i a llavors a mi em va conèixer, perquè jo era una nena, eh? I em va dir: Hola! ¿Cómo està tu tío? I dic: Bien, gracias a Dios! I quan vai haver dit això vaig pensar Aiii! Ara ens mataran a tots... gracias a Dios... I em vai posar: a las barricadas!

(MÚSICA A las barricadas...)

Li vai cantar A las barricadas... tu creus? Però va riure i se'n va anar.

Narradora:

Els dos darrers crims durant el període anarquista, l'assassinat de dues dones, Maria Degollada i Roser Civit, es cometien el 31 d'octubre del 36.

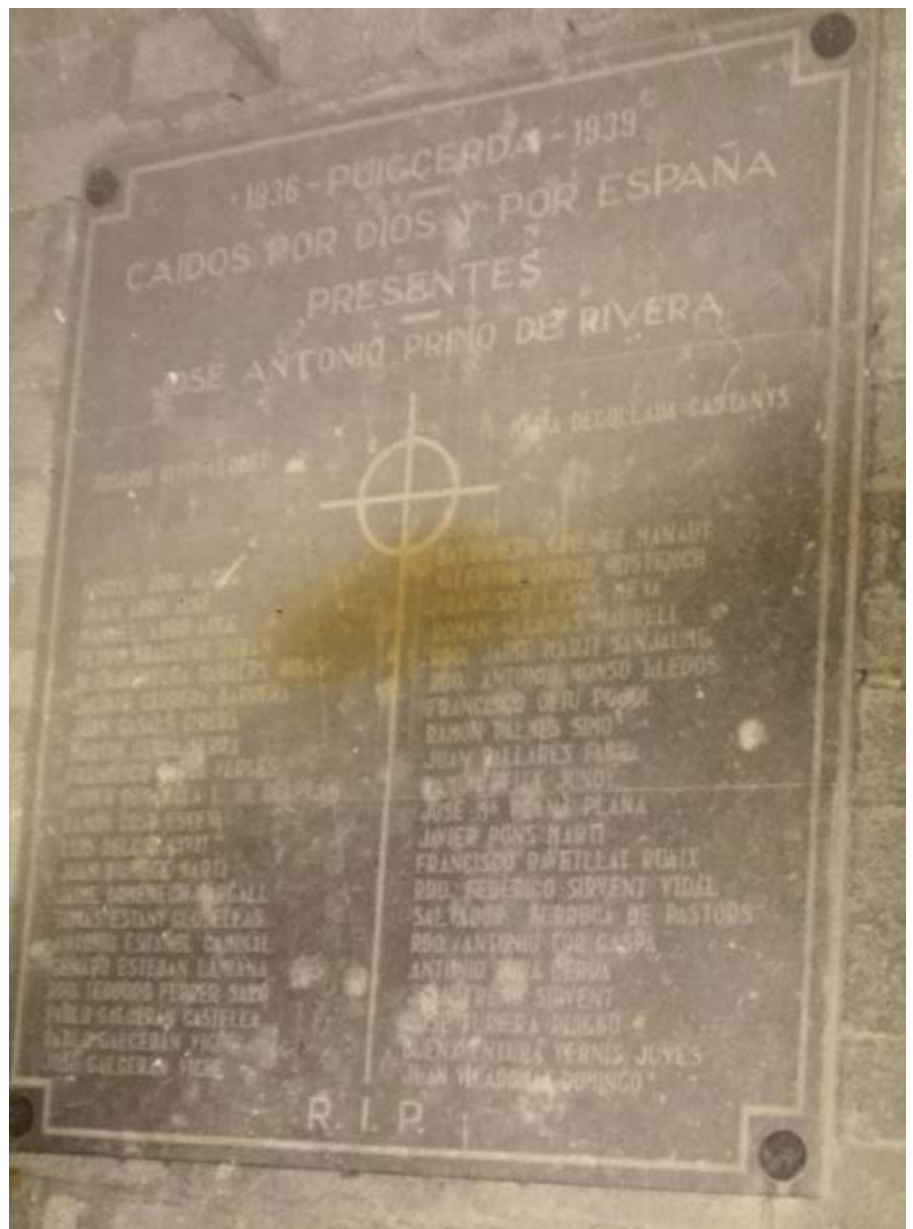
El Cojo de Málaga és abatut a Bellver de Cerdanya el 27 d'abril de 1937 i enterrat al cementiri de Puigcerdà el novembre d'aquell mateix any, primer en un nínxol i després a la fossa comuna.

Els cossos dels 20 assassinats al Còrrec del Gavatx van romandre enterrats allà mateix fins que, un any més tard les famílies els poden identificar i són sepultats al cementiri de Puigcerdà. Es conserva una fotografia d'aquest moment, trobada a l'arxiu personal de mossèn Salvador Galceran, a qui també li havien matat el pare i dos germans. Durant els següents 40 anys, totes aquestes víctimes són reivindicades pel franquisme.

Erola Simon,

És clar, just acabada la guerra, i amb l'arribada de les tropes sublevades a la frontera, va ser també una mena d'alliberament per una part de la població que havia passat un gran terror. I durant tots els anys del franquisme, les morts causades pels anarquistes, els “incontrolats”, les morts de rereguarda, van ser molt reivindicades durant tot aquest període franquista que va seguir fins la fi de la guerra. Això es va materialitzar en actes religiosos, la inscripció dels noms dels “caídos por Dios y por España”, al peu del campanar, aquesta frase tan cèlebre que tots recordem al peu del campanar, memorials de diferents tipus durant tots aquests anys.

Però no eren totes les víctimes de la guerra, sinó només unes determinades víctimes. I no és fins després de la transició i amb l'arribada de la democràcia que es comença a obrir i recordar que hi ha més víctimes que aquestes. Per tant, cada època ha fet la seva memòria, d'alguna manera.

Placa commemorativa amb el nom dels assassinats el 9-9-36, situada en el seu moment al peu interior del campanar de Puigcerdà.

Narradora:

Ja en plena democràcia, arran d'unes obres al campar, es retira la placa en record dels assassinats, i fins i tot es canvia el nom d'algun carrer que els honorava, com per exemple, el "Carrer Hermanos Arró", ara "Carrer d'Hix".

Xavier Font:

A mi em va saber greu quan van treure-la del campanar eh? Perquè jo quan anava allà ho mirava i deia...osti...a part de que era una cosa que havia passat, si el Franco s'ho va fer seu o no s'ho va fer seu, per mí, ni ho miràvem. Jo mirava les conseqüències que van comportar allò.

Jean Louis-Blanchon:

La cosa segura és que els 21 no eren feixistes i són innocents. És una evidència. Perquè el feixista fa temps que havia anat cap a Franco. O sigui que no són... "gent de dreta", gent de dreta... anaven a missa, però no són de dreta. Doncs segur que eren innocents. Per què els han assassinat?

Antoni Bragulat:

Que d'alguna forma, reunir la memòria de tot això, és un reconeixement per lo que van patir ells i també servirà per les generacions futures de veure lo que representa una guerra, no?

Carmen Bragulat:

Ja era hora, no?. Bé, em sembla emocionant més que res. Suposo que l'avi ho agrairia, perquè ell sí que es va salvar, però ell sempre va tenir aquell sentiment, de que els seus companys no van poder.

Neus:

Crec que és molt important perquè al final, tot el que sabem avui en dia els joves de la Guerra Civil Espanyola ho hem après a partir dels llibres d'història de l'escola i de l'institut. I és clar, les històries més properes, que al final són les més pròximes a nosaltres, amb les que ens hi podem sentir més identificats perquè ajuntant fils, segur que moltes famílies es trobarien en situacions semblants, doncs crec que és molt important parlar-ne, fer-ne ressò i donar-hi visibilitat.

Monòlit situat al Còrrec del Gavatx el 9-9-2023, en memòria dels assassinats en aquest lloc.

Narradora:

Si aneu fins al Còrrec del Gavatx potser hi trobareu el ram de flors seques enganxades a la creu amb un filferro. Encara no he trobat qui les posa, però sé que, des d'ara, estan més ben acompanyades, per un espai memorial que recorda a tots els avis que no vam poder conèixer.

***** MÚSICA *****

CRÈDITS:

La recerca, edició i narració d'aquest treball periodístic ha anat a càrrec de: Teresa Turiera-Puigbò i Neus Aldeguer. Les veus ficcionades són de Joan Arqué i Miquel Gelabert. La gravació s'ha fet a l'estudi Sonic Arts de Barcelona. L'Erol Ileri ha fet l'edició de so i el muntatge musical. Un agraïment a totes les persones que ens han ajudat a trobar testimonis, i en especial, a la Joana Bergadà, en Martí Solé Irla i a la Rosa Fabra.

Aquest podcast s'ha fet amb el suport del Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya. Puigcerdà 2023

El partit obrer d'unificació marxista (POUM*) a Alp durant la guerra civil

FRANÇOIS MILL

Nota prèvia:

Hem cregut de molt interès publicar les memòries escrites de François Mill (Francisco Mill) sobre l'acció del POUM a Alp perquè cobreix parcialment un buit en la investigació del període de la Guerra Civil en aquest municipi que, al contrari de la resta de la Cerdanya, quedà sota el control trotskista. En forma de carta, François Mill explica la formació del Comitè Revolucionari el juliol del 36, els enfrontaments del POUM amb les altres forces revolucionàries, la col·lectivització de la Torre de Riu per convertir-la en Sanatori del Socor Roig.

També esmenta un episodi que molt probablement fa referència a l'assalt del Xalet de la Molina, on estaven aquarterades forces de les Milícies Pirinenques, el març del 37. Esmenta els "fets de Bellver" i la repressió sobre el moviment revolucionari anarquista o trotskista que es produí després dels "fets de maig" a Catalunya i a la Cerdanya. Relata finalment el seu periple personal fins a les acaballes de la Guerra.

En aquesta transcripció respectem la llengua castellana de l'original i només hem fet algunes correccions ortogràfiques i sintàctiques. Les notes o aclariments a peu de pàgina són nostres.

Aquest document ha estat dipositat a l'Arxiu Comarcal de Cerdanya, que, conjuntament amb altres cinc memòries de guerra, l'ha publicat en línia perquè estigui a l'abast de tothom.

Bordeaux 5-7-71

Apreciado historiador:

He recibido con emoción su carta me le he contestado antes porque estoy por el momento fuera de Paris. Le escribo en español porque así será más fácil para expresarme.

Existían el plusieurs grupos du P.O.U.M. en Cerdagne. Non, solamente en HLP, en Bellver solamente existía algunos simpatizantes. Como se formó el P.O.U.M. en HLP. En el año 1935 estuvo en HLP dos camaradas del P.O.U.M. el dirigente gironella y otro, que fueron en HLP por cuestión de salud y hacer una cura del sanio aire de los Pirineos, en su estancia lograron hacer conocer la política del P.O.U.M. a ciertos jóvenes y crearon una simpatía. Mis padres me mandaron a Barcelona para aprender el oficio de dependiente de comercio, en una pensión con otros camaradas del P.O.U.M. conocí el camarada Torres el estaba enfermo del pecho un mes antes que estallo el movimiento franquista le conseguí pensión en HLP para que fuera hacer una cura como había echo el camarada Gironella. Estando esta camarada en HLP. el 17 de Julio estallo el movimiento franquista y con su experiencia de militante revolucionario formó el Comité Revolucionario me llamo que fuera con él. en HLP existía el partido Comunista y la C.N.T. y nosotros creamos una sección del P.O.U.M. con los que esta eran simpatizantes, y casi todos los que militaban al partido Comunista y algunos de la C.N.T. ingresaron al P.O.U.M. Entonces se formaron las milicias revolucionarias para el control de la frontera el P.O.U.M. fue el dueño de HLP. Tuvimos muchos problemas con la C.N.T. y la F.I. de Puigcerdá. La C.N.T. de Puigcerdá vino en HLP. requisaron un Camión que pertenecía a un compañero del P.O.U.M. y para que nos lo devolvieran que nosotros teníamos necesidad tuvo que venir militante de Barcelona. vino con ellos 9...

Primera pàgina de la carta original de François Mill.
Arxiu digitalitzat, consultable a l'ACC.E.

“Apreciado historiador:

He recibido con emoción su carta. No le he contestado antes porque estoy, por el momento, fuera de París. Le escribo en español porque así será más fácil expresarme.

Había diversos grupos del POUM en la Cerdaña. No solamente en Alp, en Bellver solamente existían algunos simpatizantes. ¿Cómo se formó el POUM en Alp? En el año 35 estuvieron en Alp dos camaradas del POUM, el dirigente Gironella y otro. Vinieron a Alp por cuestiones de salud y a hacer una cura con el aire sano de los Pirineos. Y en su estancia lograron dar a conocer la política del POUM a ciertos jóvenes y crearon una simpatía. Mis padres me mandaron a Barcelona para aprender el oficio de dependiente de comercio y en una pensión encontré camaradas del POUM. Conocí al camarada Trescents, que estaba enfermo del pecho. Un mes antes de que estallara el movimiento franquista, le busqué pensión en Alp para que fuera a hacer una cura como había hecho el camarada Gironella. Estando este camarada en Alp, el 19 de julio estalló el movimiento franquista y con su experiencia de militante revolucionario formó el Comité Revolucionario y me llamó para que fuera con él. En Alp existía el Partido Comunista y la CNT y nosotros creamos una sección del POUM. Entonces se formaron las milicias revolucionarias para el control de la frontera. El POUM fue el dueño de Alp. Tuvimos muchos problemas con la CNT y la FAI de Puigcerdá. La CNT de Puigcerdá vino a Alp y requisaron un camión que pertenecía a un compañero del POUM y para que nos lo devolvieran, porque nosotros teníamos necesidad, tuvieron que venir milicianos de Barcelona. Vino con ellos... (nom i frase inintel·ligibles) ... nuestra fuerza, después de haber parlamentado, nos lo devolvieron. Quisimos implantarnos como partido en Puigcerdá. Probamos de ir a vender la prensa “poumista” como “*La Batalla*”, repartir octavillas, pero hacer propaganda nos fue imposible: el PSUC, comunistas, nos insultaban, venían con fuerza, nos rompían la propaganda, nos hacían la vida imposible. Tuvimos que abandonar.

En Alp hay un castillo que se llama la *Torre de Riu*, que pertenecía a un conde. El POUM la requisó y la convirtió en sanatorio. Sanatorio del *Socorro Rojo* del POUM. Allí vinieron muchos camaradas del partido en convalecencia, que venían del frente y otros por su estado de salud. El personal y médicos eran militantes de Barcelona. En el cementerio de Alp están enterrados en inglés (miembros) de la Internacional Socialista que estaban en la división del POUM y dos camaradas del POUM de Madrid que murieron estando en el sanatorio.

El origen social de los militantes del POUM de Alp eran de origen obrero. En abril del 37 y ya antes, los comunistas hicieron una campaña de difamación y propaganda contra nosotros y la CNT y la FAI. Se preparaban ya para tomar el control de la frontera. En la Molina, que estaba bajo nuestro control, vinieron fuerzas del PSUC y Estat Català con el pretexto de entrenarse para ir a combatir en el frente. Ya era una provocación. Seguramente el *Tract del Soucours Rouge International* se refería a esta situación. Las milicias del POUM, junto con la CNT y la FAI, fuimos a la Molina y las fuerzas del PSUC y de Estat Català se marcharon¹ en dirección a Bellver. Con la CNT-FAI de Puigcerdá y el POUM de Alp, debido a estas provocaciones hubo colaboración, ya que pensábamos que se preparaba algo.

Les milícies pirinenques a la Molina. Foto: Arxiu Família Font

1. Molt probablement es refereix a l'assalt al Xalet de la Molina (1 de març de 1937), on estaven situades les Milícies Pirinenques, sorgides de les Milícies Alpines (vegeu cronologia en aquest mateix Dossier). Els soldats i oficials de les Milícies Pirinenques detinguts per milicians de la CNT-FAI i el POUM foren empresonats i posteriorment deixats en llibertat després de llargues negociacions amb Tarradellas i el conseller de Defensa, Francesc Iglesias.

En 1937, un grupo de milicianos de la CNT y FAI de Puigcerdá se dirigieron a Bellver. En el frente de los milicianos se encontraba Antonio Martín, llamado “Cojo de Málaga” porque estaba cojo y era de Málaga². Al llegar a las cercanías de Bellver, desde sus alturas, hubo unos disparos dirigidos a él y lo mataron. En Bellver se encontraban militantes del PSUC de Puigcerdá. Si mi memoria no me falla, no hubo batalla, fue un asesinato. Los odios de mayo en Barcelona ya habían empezado en la Cerdaña. Al terminar estos hechos que sucedieron en Barcelona, se esperaba la intervención de las fuerzas de asalto sobre la Cerdaña. Nosotros tomamos las precauciones necesarias: evacuación de los enfermos del sanatorio. Los militantes de Barcelona se habían marchado, nos quedamos los que vivíamos en Alp. Nos comunicaron que una columna de guardias de asalto se dirigía a Alp. Escondimos archivos, material, etc. Llegaron los guardias de asalto, registraron nuestro local y no encontraron nada. Buscaban las armas. Nos detuvieron. A mi me llevaron para que les acompañara donde estaba el sanatorio. Lo registraron todo pero no encontraron nada. Incluso me amenazaron con fusilarme si no les decía dónde estaban las armas. Yo decía que no sabía nada.

Jean Rous i Benjamin Péret.

Guerra Civil, tela de William Lam.

Entonces nos dejaron libres y se se marcharon en dirección a Puigcerdá. En lo que concierne al pase por Puigcerdá de Jean Rous³, Benjamin Péret⁴ i Lam⁵ (**nom de dubtosa grafia**) es exacto, aunque nosotros no tuvimos contacto. Por los otros militantes sé que el paso se hacía por Portbou, donde era más fácil pasar a causa de la frontera. Los contactos con la Gauche S-F10 (?) nosotros no los tuvimos. Se hacían en Gerona o en Barcelona. El paso de armas por Aja no lo recuerdo. Los documentos, propaganda y fotos los escondimos en una casa de Alp. Cuando pude regresar a España, fui a Alp y tuve la sorpresa de que la casa, siendo vieja, la habían derribado.

Línea ininteligible... hubo la represión estaliniana contra el POUM. Yo me quedé en Alp, esperando acontecimientos. Un día llegó la policía de Puigcerdá a Alp y me detuvieron preso junto con otros cuatro militantes del POUM. Nos llevaron a la cárcel de Puigcerdá. Motivo, según ellos: reunión clandestina. Estuvimos cierto tiempo en la cárcel de Puigcerdá. Allí se encontraban también camaradas de la CNT y un día

2. Avui sabem que Antonio Martín sí que coixejava, però no era de Málaga, sinó de Belvis de Monroy (Cáceres). El mal nom de “Cojo de Málaga” es va popularitzar per mimetisme amb un cantant de flamenc amb certa popularitat conegut com “El Cojo de Málaga”.

3. Jean Rous (1908-1985), líder trotskista francès, home de confiança de Lev Trotski, qui l'envià a Espanya durant la Guerra Civil (Wikipedia).

4. Benjamin Péret (1899-1959), important poeta surrealista francès, que lluità a la Guerra Civil a les files del POUM per després unir-se a la Columna Durruti, dirigint una unitat de combat al Front de Terol (Wikipedia).

5. Tenim dubtes si al text manuscrit diu Lam, però bé podria ser: Wifredo Lam (1902-1982), pintor surrealista cubà que s'uneix com a voluntari a l'exèrcit del Front Popular i participa activament en la propaganda republicana amb cartell i una gran tela titulada *La Guerra Civil*.

nos trasladaron a la cárcel de Gerona. Estando allí nos notificaron que estábamos a disposición del Tribunal de Alta Traición y Espionaje. Allí también se encontraban muchos jóvenes antifascistas, en la cárcel de Gerona. Esperando que nos juzgaran, hubo la ofensiva franquista en el frente de Aragón⁶. La situación era crítica para el ejército republicano y los presos antifascistas hicimos una petición dirigida al Tribunal Popular de Gerona. Pedíamos que nuestro deber no era estar en la cárcel, sino combatir en el frente para defender la República. Esta petición apoyada por los organismos obreros no comunistas de Gerona. Al día siguiente nos dejaron en libertad condicional. Los cinco camaradas estamos citados en el libro de procesos del POUM que relata la resolución del Tribunal de Alta Traición y Espionaje. Para mí no se terminó. Le cuento esta anécdota, no sé si le interesará:

Al salir de la cárcel, me fui a mi pueblo y el Gobierno republicano llamó a mi quinta, la quinta del 41. Como recluta me tuve que presentar en el cuartel del ejército, en Gerona. ...frase ininteligible... por mandos comunistas. El comisario político del batallón, ignorando mi procedencia política, me nombró maestro para enseñar a leer y escribir a los analfabetos, que habían muchos. Después fui su ayudante. Cuando en Barcelona se celebró el proceso contra los dirigentes del POUM, en estas brigadas mandadas por comunistas repartieron octavillas a los soldados. En estas octavillas denunciaban, según ellos, el papel de traidores, fascistas y antirrevolucionarios de los trotskistas, del partido que era el POUM. En esta octavilla se empezaba con la resolución que había tomado el Tribunal de Alta Traición y Espionaje y que mandaba a los cinco procesados, Francisco Mill, Alberto Fabra, Agustín ¿Yagüe?, Salvador Biscarri, al tribunal Popular de Gerona. El Comisario me ordenó ir a todas las secciones de ametralladoras del Batallón para leer y comentar esta octavilla. Él seguramente no la había leído, no se dio cuenta. Así lo hice y al leer la octavilla olvidaba mi nombre ya que la mayor parte de los soldados no ponía ningún interés. Dos días después alguien había avisado al Comisario que me llamó y me dijo que me presentara al Comisario del Cuerpo del Ejército. Me presenté y me dijo que mi nombre estaba citado en esa octavilla y que no comprendía por qué estaba en la cárcel y al mismo tiempo combatiendo en el ejército. Y que no podía pensar que yo fuese un traidor fascista, ya que mi comportamiento era ejemplar y si fuera lo contrario habría tenido oportunidades de pasarme al enemigo, como muchos lo han hecho. Yo le dije que tampoco lo comprendía, que había un error, que no podía estar aquí y al mismo tiempo preso. El comisario, que era catalán, me habló en catalán y me dijo: *Digue'm la veritat, jo responc, que no et passarà res*. Le expliqué que yo era militante del POUM, sin ninguna responsabilidad. Y que cuando hubo la represión sobre este partido, me detuvieron. Me dijo: no habrá consecuencias. Me saludó y todo terminó bien.

Espero no haber sido muy pesado y que comprenderá mi español. No sé si le servirán los hechos de mi narración que concierne a la Cerdaña. He pasado un momento agradable al recordar la Cerdaña, nuestro país natal.

Me despido con muchas salutations.

Firma i rúbrica

**Malgrat el signant d'aquesta carta (Francisco Mill) es defineix a si mateix com a trotskista, el POUM va néixer l'any 1935 de la unificació del Bloc Obrer Camperol amb Esquerra Comunista d'Espanya, oposant-se al stalinisme i crític amb el trotskisme (Diccionari d'història de Catalunya, ed. 62).*

6. Després de la batalla de Terol (des del 15-12-1937 fins el 22-2-38, les tropes franquistes inicien l'ofensiva a l'Aragó (del 7-3-38 al 19-4-38), amb la victòria de les tropes de Franco que arribaren així a la Mediterrània.

Coneixent el “Xalet de Puigcerdà”

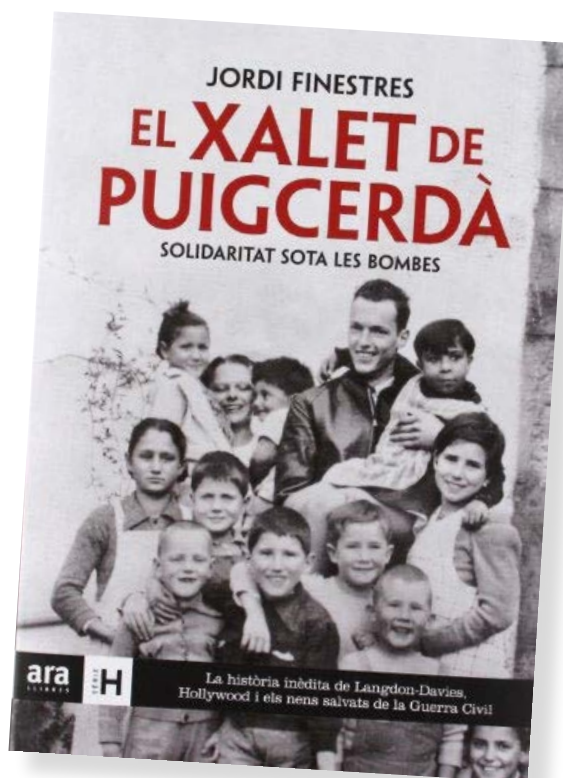
GUILLEM LLUCH TORRES

Villa San Antonio, avui. Foto: pobles de Catalunya.

Una de les viles senyorials de l'entorn del llac de Puigcerdà, Vil·la San Antonio, té una història força particular al darrere, que fins fa poc es desconeixia. El periodista manresà Jordi Finestres ha publicat fa poc el llibre titulat “El xalet de Puigcerdà”, on explica com aquesta torre senyorial va servir de refugi per a nens i nenes durant la Guerra Civil. El dissabte 12 de gener de 2013, l'autor va ser a l'Arxiu Comarcal de Cerdanya per presentar el llibre i una estona abans va aprofitar per visitar la mateixa torre. La presentació a la capital de Cerdanya va servir per tancar, d'alguna manera, el periple que ha viscut l'autor per destapar aquesta història, i que el va dur fins a la Universitat de Rhode Island, als Estats Units, on va poder trobar els documents que provaven que la fundació Plan havia utilitzat la Vil·la San Antonio com a refugi de nens. Plan va ser fundat l'any 1937 per un grup d'anglesos, nord-americans i australians, amb l'objectiu de promoure l'apadrinament d'aquells nens que havien estat abandonats durant la Guerra Civil Espanyola, ja fos perquè els seus pares havien mort, o perquè la seva

mare havia quedat vídua i no se'n podia fer càrrec. Es calcula que fins a un centenar d'infants de tot l'Estat espanyol van arribar a passar per Puigcerdà entre l'any 1937 i el final de la guerra, quan van ser evacuats a França i després a Anglaterra. Aquesta ha estat, fins ara, una història poc coneguda, però l'autor confia que, un cop publicat el llibre, puguin anar apareixent nous testimonis d'aquells fets. De fet, igual que a la resta de Catalunya, aquesta història també era desconeguda a Puigcerdà. Tot i això, resulta que la Vil·la San Antonio, que avui en dia acull una desena d'apartaments, ja havia estat protagonista d'un altre llibre, en aquest cas de ficció. I és que en aquesta torre senyorial, Carlos Ruiz-Zafón hi va ubicar el sanatori de la novel·la “El joc de l'àngel”. La investigació realitzada per Jordi Finestres i la posterior publicació del llibre és, segons l'autor, la primera part del procés que ha de servir per conèixer més a fons aquells fets. El procés que ha de servir per conèixer més a fons aquells fets. Ara, confia que vagin apareixent nous detalls que permetin acabar d'aprofundir en aquesta història.

Aquest article es va publicar a la revista *Querol*, núm. 12, gener de 2013.

PROPÒSIT

L'article que teniu a les mans només pretén ser un recull d'informació que enceti noves vies d'investigació del que va suposar per la població de Puigcerdà el final de la Guerra Civil i l'entrada a la dictadura franquista. En ell s'hi ressenyen les principals tasques empeses durant els mesos següents a l'ocupació per part dels militars i de les autoritats franquistes per fer front als infortunis i a les adversitats que la guerra provocà. Tal com apunta el promotor del dossier, Joan Peitx, en el preàmbul, aquest capítol havia estat sempre un tema silenciats i, probablement, això sigui així a conseqüència de les múltiples vivències que l'exaltació i la defensa de les idees van provocar en un bàndol i l'altre.

Cal tenir en compte, però, que el treball s'ha dut a terme, bàsicament, amb la consulta de la correspondència de l'Ajuntament de Puigcerdà d'aquest període que s'ha pogut conservar. Aquesta es troba a l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya: ACCE125-CU2823 i ACCE125-CU2824. Secció d'Administració General, correspondència de l'Ajuntament de Puigcerdà (1939). Tot i que aquesta consulta per ella sola ja ens atansa a molts dels temes cabdals del que van ser aquells mesos, és evident que aquest fet limita, i molt, l'abast del treball. Per això, aquests temes s'han hagut de desenvolupar amb la consulta d'altra documentació, de llibres, d'articles i d'entrevistes. Entrevistes que s'han dut a terme a persones que conserven records d'aquells moments i a qui agraïm des d'aquestes línies la seva col·laboració.

Aquest treball s'ha fet amb l'assessorament de Josep M. Solé Sabaté i la col·laboració desinteressada d'en Martí Solé Irla, amb aportacions i cessió d'informació i d'imatges del seu fons personal. Així mateix, cal agrair l'atenció rebuda per part del personal de l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya així com els comentaris i aportacions fetes per part de Ventura Altarriba i Josep Brunet Comas.

Abans de començar cal ressaltar que, des d'un primer moment, el castellà és l'única llengua utilitzada a la documentació i, per tant, passa a ser la llengua administrativa oficial a tots els efectes.

ELS PREPARATIUS A LA FRONTERA I LA RETIRADA

Durant el mes de gener de 1939, davant del ràpid avanç de les tropes franquistes, el prefecte dels Pirineus Orientals, Raoul Didkowski, pren la determinació de reforçar la frontera amb més efectius militars. Els efectius prenen posicions al llarg de la frontera situant-se a la Tor de Querol, Enveig, Santa Llocaia, Bourg-madame i Osseja. Malgrat l'avís que mesos abans el govern republicà havia fet al govern francès, d'un més que probable èxode de persones cap a territori francès, a finals de gener no hi ha indicis feaents que s'estigui abordant aquesta problemàtica de manera efectiva. Així, es prepara un sistema molt precari d'acollida, un d'agrupament i d'evacuació de refugiats i un de desarmament i de concentració de soldats republicans, però mai s'habilitarà cap tipus d'allotjament per rebre'ls adequadament.

A les darreries del mes de gener de 1939, tot just després de la caiguda de Barcelona, el govern francès obre la frontera a les dones, els nens, els vells i els soldats ferits. Una multitud de persones carregades amb mantes, maletes i objectes d'allò més diversos, empesos pel cansament i l'horror, malden per travessar la frontera fugint de les represàlies. N'arriben per la muntanya per evitar que els metrallin els avions franquistes, per Ur, pel Torniquet, per Bourg-madame, pel pont de Llivia, per Palau, per Vallcebollera i per la Tor de Querol. Durant el camí de l'exili, els civils, per descomptat, han de llençar o

Portada del diari La Almudaina (11-2-1939), publicat a Palma de Mallorca, fent-se ressò de l'arribada de l'exèrcit nacional a la frontera amb França. (Fons Martí Solé Irla).

amagar moltes coses, coses que les autoritats franceses els impediran entrar França endins.

Control de les autoritats franceses en una intersecció de la carretera neutral de Llívia el febrer de 1939. (Fons Martí Solé Irla).

No autoritzen el pas dels milicians i de la tropa republicana fins al dia 5 de febrer. Les armes s'amunteguen davant dels gendarmes o s'esbocinen amb frustració, com explica el combatent anarquista José Fortea Gracia:

“Era el 9 de febrero de 1939, la aduana nos desarmó -les entregamos las armas- tranquilamente y sin oposición, muchos se volvían hacia atrás, para romper las pistolas y fusiles antes de entregarlos a aquellos señores de la Aduana y al ver esto, los que llegábamos hacíamos lo propio, sembrando la vía y los campos de piezas de todas las clases. No obstante, se acumuló un montón grandioso de material de todas clases.”

Es tractava d'una fugida cap a un horitzó desconegut. N'hi havia que sortien en tren en direcció a la plaça de l'Estació de la Tor de Querol, mentre que altres ho feien a peu, travessant els prats i camps que separen les dues poblacions:

“No sé la distancia que puede haber, pero aquellos campos, llenos de personal, causaban respeto y pavor, pero no a los insensibles con corazones de piedra.”

Un cop arribats a la plaça de l'Estació eren triats i classificats i alguns d'ells, traslladats a peu fins a la ciutadella de Mont-Lluís. De fet, la majoria acabarien passant la frontera, tal com es diu, amb les mans a la butxaca i dormint damunt la neu, al ras. Un cop desplaçats a les platges del Rosselló, ho farien a la sorra i, mesos després, amb els barracons ja fets, a sobre la

palla. Per tant, les expectatives, a l'altra banda, no serien millors. Els esperaven el desconsol, el fred i la fam.

FEBRER DE 1939 I L'ARRIBADA DE L'EXÈRCIT FRANQUISTA

Del 8 al 10 de febrer, a la Cerdanya, se succeeixen una colla d'esdeveniments bèl·lics. El dia 8, tot i que les tropes republicanes ofereixen molta resistència, els nacionals prenen Martinet. S'entreguen 16 soldats republicans i són afusellats. Durant el retrocés de les tropes republicanes, per les carreteres que menen a Puigcerdà, hi ha raids d'avions alemanys que donen suport a les tropes franquistes. Metrallen les columnes de soldats, però també els civils que, apressats, travessen la plana cerdana dirigint-se cap a la frontera. A Prats, bombardegen el Pla, el poble, el camí de Llanes i fins a dalt a Torrelles. A Cobertrada hi ha militars concentrats (26a Divisió) i en mor algun. La casa de Cal Berenguer queda partida pel mig i una nena malferida. És la casa que pateix més desperfectes. Cal Genevat, Cal Rit i altres, també queden afectades. A Das, alguns veïns corren a amagar-se a una mina d'aigua, propietat de Ca l'Arderiu, a la Devesa, per damunt del poble. Aquests bombardejos provoquen una resposta immediata de les defenses antiaèries republicanes des del turó proper al llac de Puigcerdà. A les 14.30 h, tres avions Heinkel metrallen la població de Puigcerdà i fent diverses maniobres, violen l'espai aeri francès, cosa que provoca que siguin repel·lits per la *Défense Contre Avion* (DCA) francesa.

L'entrada de les tropes franquistes a Bellver es produeix l'endemà, dia 9, i es fa sense cap mena d'oposició. De fet, el dia abans ja havien ocupat els poblets de l'obaga i de la solana, amb l'intent d'encerclar els republicans. Aquestes tropes eren comandades pel tinent Francisco Javier Blasi, un veí del poble, que va sol·licitar al seu superior entrar a la població encapçalant la tropa nacional. Un cop concedida la petició, entra per la que, poc temps després, s'anomenarà *calle 9 de febrero*.

Els republicans sí que ofereixen una certa resistència des de la casa coneguda com La Bascort, a Baltarga, on uns dos-cents soldats amb 3 o 4 peces d'artilleria dirigeixen els trets de canó cap a la serra del Riu de Santa Maria. El ressò del combat causa un cert estupor des de la mateixa frontera. I és que des de Bourg-madame se senten retrunyir les canonades.

Les tropes d'infanteria en retirada fan volar algun pont per frenar l'avanç rebel. Al final de la tarda, el govern dona l'ordre d'evacuar Puigcerdà per no exposar innecessàriament la població civil i molts republicans passen definitivament la frontera. L'endemà, dia 10, les divisions d'infanteria evacuen a tot córrer Puigcerdà. Se succeeixen explosions a dalt de la Vila i exploten alguns edificis, entre els quals, els magatzems de municions.

Soldats francesos custodiant la 'palanca internacional' sobre el riu Reür. (Fons Martí Solé Irla).

La presència dels avions que metrallaven el poble, l'explosió dels edificis minats, els incendis provocats, unit a les corredisses i a la por pel record dels bombardejos patits uns mesos abans, van commoure la població, i de quina manera. D'aquí que alguns vilatans es quedessin amb el convenciment que s'havia bombardejat de nou Puigcerdà.

Un combatent anarquista, José Fortea Gracia, de la 26 División, integrada en bona part per la columna Durruti, sosté que, al voltant de la serra del Cadí, els nacionals van encerclar un batalló de republicans. Sembla que, el dia 12 de febrer, haurien aconseguit trencar el cercle, travessar el Segre i passar la frontera, per la falda d'una la muntanya en vistes a la Tor de Querol. Però la sort no acompanyà tothom. Es conta que entre la casa anomenada la Pedragosa (Puigcerdà) i la frontera hi hauria, suposadament, una fossa amb soldats republicans assassinats. Pel que es diu, haurien arribat tard a la frontera sent enxampats i afusellats pels nacionals.

L'ENTRADA DELS NACIONALS A PUIGCERDÀ EL 10 DE FEBRER DE 1939

Com ja és sabut per tots, les tropes nacionals van fer la

seva entrada a Puigcerdà el dia 10 de febrer de 1939. A les 14.15 h passen la frontera els darrers carrabiners de servei a la palanca de Bourg-madame. Aquell mateix dia, les tropes de la 63 División, circulen fins a arribar a la frontera, als ponts de Bourg-madame (14.30 h) i de Llivia (15 h) on, més tard, s'estableixen els contactes protocol·laris pertinents.

10-02-1939. Soldats nacionals davant la palanca de fusta que substituï durant divuit anys el pont internacional destruït a causa d'un aiguat ocorregut l'any 1937. (Fons Martí Solé Irla).

Però no és fins a l'endemà, dia 11, que aconsegueixen l'autorització per part de les autoritats franceses per poder transitar fins a Llivia. A l'alçada del pont de Llivia, les tropes nacionals desfilen davant de les autoritats franceses i, més endavant, soldats francesos i uns quants guàrdies mòbils reten honors, d'igual manera, a aquesta cinquantena de soldats nacionalistes encapçalats pel general Tella que es dirigeix per la carretera neutral cap a aquella població, situada al mig de territori francès, ocupant-la sense cap mena de resistència.

11-2-1939. A l'escamot només hi ha tres soldats armats, tal com estableix el Tractat dels Pirineus de 1659. (Ed. Keystone. Fons Martí Solé Irla)

Gendarmes acompanyant milicians pels carrers de Bourg-madame.
(Fons Martí Solé Irla).

D'aquesta manera s'acaba oficialment la guerra a la Cerdanya, però també s'enceta una època de mancances i de represàlies.

LA COMISIÓ GESTORA

Just acabada la guerra, el capità del cos jurídic militar de l'anomenada *Auditoria de Guerra del Ejército de Ocupación*, Ramón Fernández Rubire, nomena de manera provisional la *Comisión Gestora Municipal*. Aquesta està conformada per elements de la dreta local tradicional. En el cas de Puigcerdà, està encapçalada per Miquel Llanas Martí, comerciant, de 50 anys, a més dels vocals Antoni Carrera Barrera, Marc Puig Ribas, Guillem Carrera Burges i Josep Cot Ribas. Cal dir que Miquel Llanas ja havia ostentat el càrrec de tinent d'alcalde anys abans de la Guerra, quan militava al partit de dretes *Unión Patriótica*, partit fundat l'abril de 1924 a instància del dictador Miguel Primo de Rivera. Després de la instauració de la Segona República es convertiria en *Unión Monárquica Nacional* per acabar formant part de *Falange Española* a partir de 1936.

El nomenament i destitució d'alcaldes i de regidors el va continuar exercint el *Gobernador Civil de la Provincia*. L'alcalde escollit també ostentava el càrrec de cap local del *Movimiento* i de *La Falange*. L'11 d'octubre de 1939 té lloc un nou nomenament d'alcalde i de regidors de l'Ajuntament de Puigcerdà en una sessió extraordinària. Passa a ser alcalde Pere Pujol Capdevila i tinent d'alcalde Miquel Llanas Martí.

L'EDIFICI DE L'AJUNTAMENT DE PUIGCERDÀ

La Comisión Gestora signa els contractes d'arrendament de dos pisos a l'edifici del Círcol Agrícola Mer-

cantil a la plaça Cabrinetty per tal d'instal·lar-hi les dependències de l'Ajuntament de Puigcerdà i del jutjat. S'escau que, a primers de març, una part de l'edifici ja havia estat ocupat per la *Comandancia Militar*. El 6° *Batallón de Montaña Alba de Tormes* vingué de guarnició a Puigcerdà durant la postguerra. El comandava el tinent coronel Armando Sánchez Fuensanta i residia al mateix edifici.

Capçalera d'un ofici. (ACCE)

Ara es necessitava ocupar la part dreta com a oficines de l'Ajuntament (1r 3a) a causa de l'incendi fortuït que havia destruït completament l'antiga seu durant el 1938. El 23 de març se signa un contracte d'arrendament per dos anys, pel preu de 170 pessetes mensuals. La Corporació Municipal pot distribuir el pis arrendat de la forma que cregui convenient. Més endavant, se signa el contracte del 1r 2a, pel Jutjat. La durada és des del primer de maig de 1939 al 30 d'abril de 1941. Els dos contractes són prorrogables. L'ocupació d'aquests pisos, però, s'allarga fins a la reconstrucció i inauguració del nou Ajuntament el febrer de 1955, moment en què també es remodela l'actual plaça de l'Ajuntament, aleshores anomenada *plaza del 10 de Febrero* en record de l'entrada de les tropes franquistes a la Vila.

Processó del 8 de setembre de 1940 al seu pas per la plaça Cabrinetty. Al fons es pot veure l'Ajuntament provisional. En primer pla, els falangistes locals portant la nova imatge de la Mare de Déu de la Sagristia. (Fons Martí Solé Irla)

Cal assenyalar que, durant el transcurs de la guerra, l'edifici del Círcol o Casino de Baix havia estat utilitzat

com a Cooperativa Popular, motiu pel qual se n'havia enderrocat els envans existents per crear espais més diàfans a cada planta. Entre els nombrosos desperfectes que patia l'edifici i que va haver d'afrontar la *Comisión Gestora* hem de destacar els de la façana que dona en vistes a la vall: *Hendidura y rotura de cristales; de tabiques y ventanas de las grandes galerías, debido a las explosiones de la aviación*. Fets que, probablement, hàgim d'atribuir a l'ona expansiva produïda per l'explosió d'un edifici proper o bé al metrallament per part dels avions franquistes just abans de l'entrada a Puigcerdà.

DIRECTRIUS D'ACTUACIÓ

Pel que fa a la gestió purament administrativa, la seva tasca es dirigeix cap a la reorganització de l'administració local i la recuperació dels serveis, de les vies de comunicació, dels carrers, dels edificis i de l'activitat econòmica afectada, com diuen en alguns escrits, a conseqüència del '*dominio rojo*', però pensem que, en gran manera, a causa dels bombardejos, dels actes de sabotatge i del pas d'una multitud de persones que es dirigien cap a l'exili. En un escrit, l'alcalde Miquel Llanas declara que la Vila es troba devastada.

Una de les primeres decisions d'aquesta *Junta Gestora Municipal* serà la de canviar la nomenclatura de carrers i places. De fet, acorden alguns noms ja el mateix dia: *Avenida del Generalísimo Franco, Avenida del General Téllez, Avenida de Muñoz Grande y Paseo del General Dávila*.

“Convinieron unánimemente los reunidos que era indispensable cambiar nombres de plazas y calles de la Villa, no solo para que desapareciesen denominaciones contrarias a los sanos principios que informan el glorioso Movimiento Nacional y evocaciones de personajes nefastos que han conducido a la madre España a la gran tragedia que atravesamos, sino también para destacar el afecto sincero de Puigcerdá a sus libertadores, su incondicional adhesión a nuestro invicto caudillo..”

També podem destacar altres resolucions que prenen, com la de guanyar liquiditat sol·licitant una operació de crèdit a llarg termini al *Banco de Crédito Local* per un import de 41.333 pessetes, la de reorganitzar el Cos de Bombers, la de sol·licitar al comandament militar que la neteja de runes es faci tenint en compte que hi pot haver algun cadàver o el nomenament d'una brigada provisional de jornalers.

LA DEPURACIÓ DE FUNCIONARIS MUNICIPALS

A l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya hi podem trobar els expedients de depuració que la *Comisión Gestora* va portar a terme als catorze funcionaris municipals. Al cap de la brigada municipal, al guarda de consums, a un llauner, a un auxiliar de secretaria, a un mecanògraf oficial, a dos oficials de secretaria, a un advocat, al guarda de la séquia, a un empleat de consums, al pregoner o agutzil, a l'administrador del Fielato i a dos empleats més.

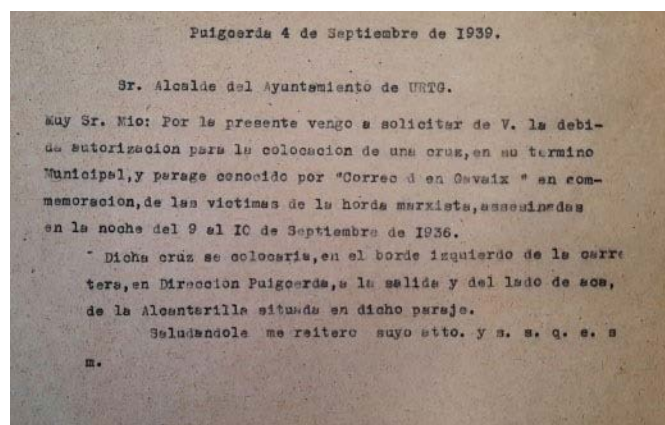

Segell d'un ofici. (ACCE).

Els expedients inclouen les declaracions jurades, els testimonis i les avaluacions de conducta de cadascun d'ells. D'igual manera que s'havia fet des de l'àmbit republicà a l'inici de la guerra, aquest tràmit permetia filtrar i purgar a qualsevol persona que fos considerada dissident del pensament o ideologia dominant. En aquest cas, el que es jutja és si eren afectes, desafectes o indiferents al nou règim franquista.

L'HOMENATGE A LES PERSONES ASSASSINADES DEL SECTOR FRANQUISTA

El dia 7 de març, a les 10 del matí, a la platea del Casino Ceretà, es porta a terme un acte en record de tots els veïns assassinats durant la guerra. L'acte consisteix en una missa presidida per les autoritats civils i militars sorgides del nou Règim amb l'assistència dels familiars de les víctimes. En la mateixa línia, un altre esdeve-

Sol·licitud d'autorització a l'Ajuntament d'Urtx per a la col·locació de la creu al Còrrec del Gavai el 4-9-1939. (ACCE)

niment dut a terme uns mesos més tard, el setembre de 1939, és la col·locació d'una creu commemorativa, amb l'autorització pertinent del llavors Ajuntament d'Urtx, en honor de la vintena de víctimes assassinades la nit del 9 de setembre de 1936 al lloc conegut com a Còrrec del Gavatx.

Un ramader cerdà exhibint el seu cavall vers el 1950 amb motiu de la celebració d'un concurs. Al darrere s'hi pot veure el monument erigit l'any 1947. (Fons Martí Solé Irla).

Anys més tard, el 1947, l'Ajuntament de Puigcerdà pren la decisió de col·locar un monument en forma de creu en memòria dels caiguts a la plaça de Santa Maria, davant del campanar, desplaçant-la anys més tard sota els arcs, a la base de la torre. Recordem que l'any 1954 també s'encarrega la làpida en record de *'los Caidos por Dios y por España'* que es col·loca en una de les parets del campanar. I encara, anys més tard, el 16 de febrer de 1964, se celebra un acte d'homenatge als veïns caiguts durant el conflicte, tot coincidint amb el 25è aniversari de la finalització de la Guerra Civil.

EL CEMENTIRI MUNICIPAL

En el Llibre de Registre d'enterraments del cementiri municipal de Puigcerdà durant l'any 1936 només hi

consten inscrits els decessos ocorreguts fins al dia 11 de juny, període previ a l'esclat de la guerra. Això vol dir que, durant els mesos posteriors, extremadament convulsos, no es va portar a terme cap mena d'anotació al registre fins a l'inici de 1937. Malgrat tot, podem cobrir part d'aquesta llacuna d'informació, consultant la memòria escrita per part de Llorens Degollada Naudí dipositada a l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya.

Làpida del capellà, erudit i arxiver Jaume Martí Sanjaume assassinat el 6 d'agost de 1936. (Fons Martí Solé Irla)

El 1937 hi ha 127 enterraments. A banda del conegut Antonio Martín i del jove Julio Fortuny, morts en l'enfrontament de Bellver del 27 d'abril, també hi trobem els sis homes del Comitè de Puigcerdà que havien col·lectivitzat la serradora del Pont de Sant Martí i que van morir assassinats el dia 11 de juny de 1937 en un tèrbol afer amb tres homes que, suposadament, eren guardes d'assalt.

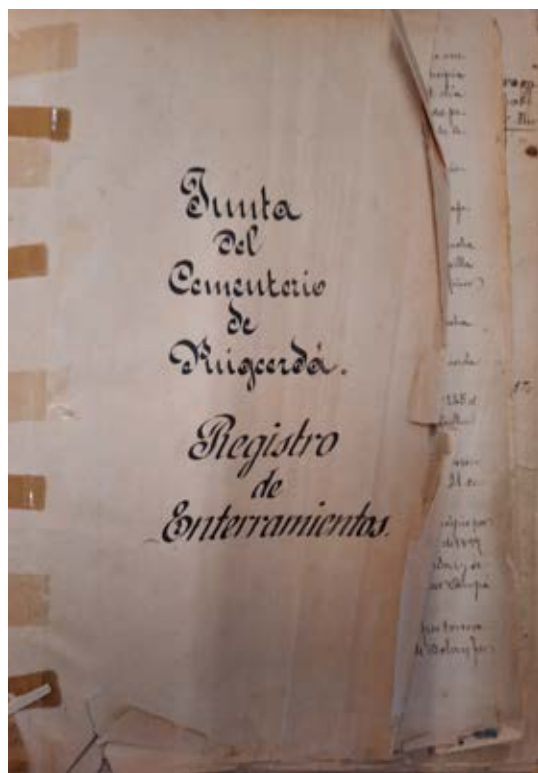
També hem de tenir en compte que n'hi ha vint-i-quatre que pertanyen a persones assassinades durant el 1936, entre les quals el secretari de l'Ajuntament de Vilajuïga i el seu fill, les veïnes Maria Degollada i Rosario Civit i els vint assassinats al Còrrec del Gavatx. Això és així, a conseqüència de la seva exhumació i trasllat al cementiri municipal, fet que es produeix just després de l'afer de la serradora. En conclusió, els decessos de 1937 són 103, trenta-cinc dels quals menors de 14 anys.

Pel que fa a 1938, el nombre s'enfila a 134, superant amb escreix les morts de l'any anterior. Es tracta, en ambdós casos, d'un nombre elevadíssim quan, anualment, els difunts al municipi, segons els anys, podien oscil·lar entre 30 i 50 persones. El mes més luctuós de 1938 és, amb diferència, el gener amb 28 persones, vint-i-una de les quals mortes a conseqüència del bombardeig del barri de l'Estació, el dia 23, per part

de l'aviació franquista. El segueixen l'abril amb 15, el juny amb 22 i el juliol amb 17, mentre que els decessos infantils són una trentena.

Per entendre aquest episodi luctuós, a banda de l'agitació revolucionària ocorreguda durant l'estiu i tardor de 1936, dels fets de l'any 1937 i dels bombardejos de 1938, també cal pensar en el gran augment de població que patí Puigcerdà durant la guerra, amb l'arribada de molts refugiats i la precarietat en tots els aspectes, a mesura que avançava la guerra, des de l'escassetat de menjar o de medicaments fins a altres recursos.

Quant a l'any 1939, a banda d'una persona morta citada pels historiadors Solé i Vilarroya i de la qual en desconeixem el nom, sabem que el 8 de febrer, a conseqüència de l'explosió del polvorí ubicat al pla de Mala Mort, van morir una colla d'homes. Gràcies a la làpida número 68, baixos, del cementiri municipal sabem el nom d'alguns d'ells: Santiago Gallarda Campañà, Ricard Sabaté Carreras, Joan Not Tarragó, Ignaci Puigdenolàs Torné, Francesc Corominas Garriga i Pere Mayoral Boada.

Primer full del llibre de Registre d'Enterraments al Cementiri Municipal de Puigcerdà, 1901-1956 (ACCE).

El dia 10, coincidint amb l'arribada de les tropes franquistes a Puigcerdà, hi trobem l'anotació 'empieza nacionales'. Un mes més tard, el 20 de març, es constitueix la nova Junta Administrativa del Cementiri

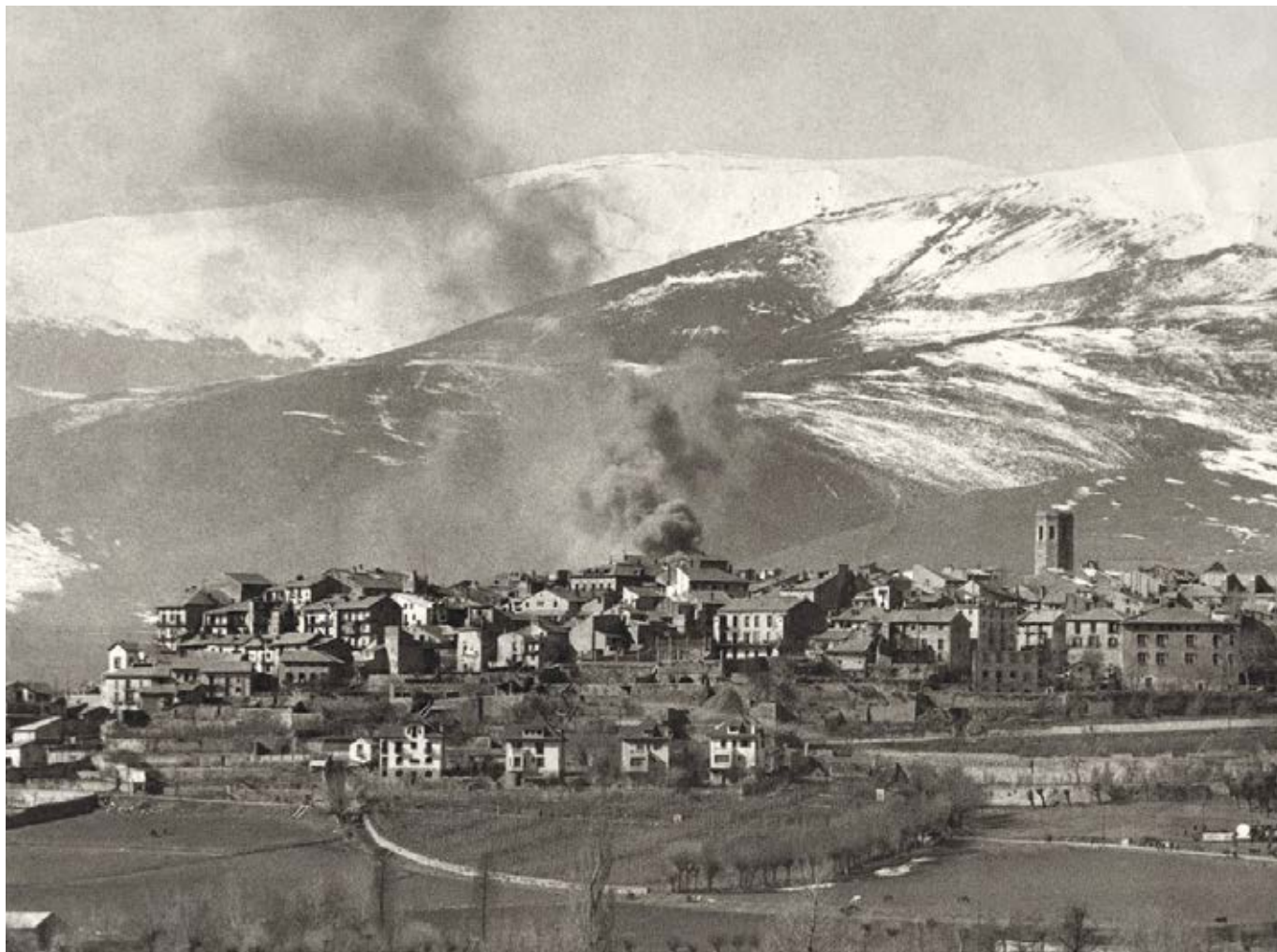
Municipal, sota la presidència de Miquel Llanas Martí. Segons llegim a l'acta es nomenen càrrecs i fan constar que, uns dies abans, el dia 7, el *clero parroquial* (cinco sacerdotes) acompanyat per les autoritats civils i militars i un gran nombre de fidels havien dut a terme la benedicció del cementiri per tal que el lloc recuperés la seva sacralitat. En els següents punts, estipulen un espai on s'hauran d'enterrar els indignes i dissidents de sepultura eclesiàstica, se sol·licita a l'Ajuntament que continuï aportant la subvenció de 1.000 pessetes com ja venia fent abans de la guerra, i es prohibeixen i se suprimeixen les inscripcions i els símbols maçònics dins del recinte, tal com estipulava un Decret aprovat a les acaballes de la guerra des de territori franquista, concretament el 21 de desembre de 1938. Cal afegir que, amb l'establiment del govern dictatorial, la persecució als maçons va continuar amb la *Ley de Responsabilidades Políticas* de 1939 i amb la *Ley para la represión de la masonería, comunismo y demás sociedades clandestinas*, el 1940.

LA RECERCA D'EXPLOSIUS DINS DE LA POBLACIÓ

Es pot ben dir que els republicans, fins als darrers dies, per tal d'obstruir i d'alentir la progressió i l'arribada dels nacionals, cosa habitual dins de la lògica d'una guerra, van dur a terme actes de resistència i de sabotatge fins, pràcticament, passar la frontera. Per tant, la població de Puigcerdà també va patir, i molt, les conseqüències d'aquests darrers actes. I no només a tall urbanístic amb l'explosió d'algun edifici, sinó que també amb la por i la inseguretat que aquests actes provocaren entre els veïns.

De fet, els darrers dies, qui tenia mitjans per fer-ho portava els nens a cases dels afores de la Vila allunyant-los del perill. Aquest és el cas de la Maria Lluch, llavors una mainada, que van desplaçar fins al Mas de Bordes, lloc d'on no va tornar fins que van veure onejar una nova bandera a dalt del solitari campanar, cosa que anunciava la fi de les hostilitats.

"Vam tornar per la font del Cúcuru i hi havia soldats nacionals al capdamunt de la pujada i ens van dir: vengan, vengan, ¿de dónde son? ¿Y su casa? I després d'una breu resposta, els van contestar "vuelvan a casa i pongan un cartel que diga "Esta casa está habitada por su dueño. ¡Viva España! ¡Viva Franco! y no les ocurrirá nada."

Puigcerdà, explosió d'un edifici el 10 febrer de 1939. Imatges semblants a aquesta van ser captades pels reporters estrangers apostats a Bourg-madame i s'han anat reproduint en diferents publicacions com Idealistas bajo las balas, de Paul Preston; España en armas. El cine de la guerra civil española (Vicente Sánchez-Biosca, ed.), al Diari de la caiguda de Catalunya de Josep Parnau o a l'interessantíssim treball La retirada en fevrier 1939. La Cerdagne se souvient, de Frédérique Berlic. (Fons Martí Solé Irla)

La mateixa persona afegia que per alguns carrers, la gent havia vist cables gruixuts que anaven d'una claveguera a una altra. Això, fa suposar que les deflagracions en diferents immobles podien haver estat poc o molt sincronitzades.

"Va esclatar una torre a baix i altres edificis de Puigcerdà: l'Hotel Barcelona, la torre Tarrés-Camaló..."-

El bon amic Oriol Mercadal, al dossier Franquisme i Repressió de la revista Cadí-Pedraforca, recollia el record de l'Àngela López. Segon ella, al cinema del Casino de Baix s'hi havien refugiat una munió de veïns que, en córrer el rumor que els republicans volien volar Puigcerdà amb càrregues disposades en diferents punts, van sortir cames ajudeu-me.

Un altre testimoni d'aquells fets, la Teresa Gon-

zález Bertran, diu que de resultes del bombardeig de l'aviació franquista de l'any 1938, que va destruir la casa de Cal Romà, a la Baronia, van agafar molta por i la família, durant uns mesos, de 1938 fins a l'arribada dels nacionals, es va traslladar a viure a Age.

"La padrina ens va despertar perquè veiéssim què passava a Puigcerdà. Se sentien els trons de les explosions, com si fossin focs artificials. Van volar un edifici on anys més tard hi construirien l'Hotel Mª Victòria."

I encara llegim en una memòria escrita acabada la guerra per part de les veïnes Llorens Degollada i Naudí que es troba dipositada a l'Arxiu Comarcal:

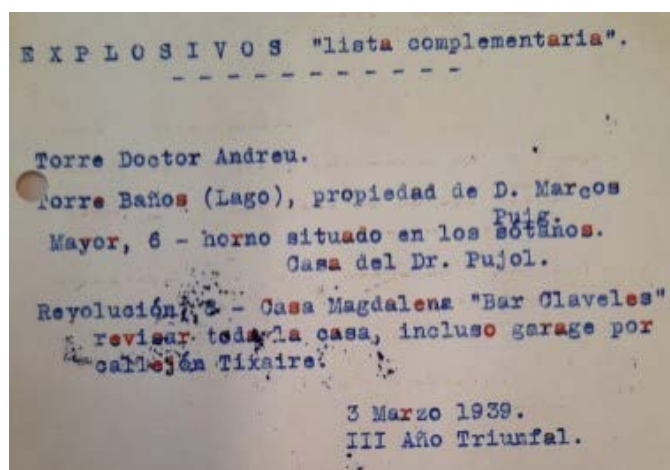
"De pronto una humareda imponente levantóse de la casa señorial de Tor... A uno de los chalets Vernis, le cabe también la misma suerte... En tanto que Rigolisa y el barrio del Golf arden también y todo parece va a desaparecer en siniestra hoguera."

Más la victoria no fue sin sacrificios. El horrendo estampido de la explosión en varios edificios minados, segaba en flor la vida de algunos héroes anónimos soldados invictos de la campaña, que quedaban sepultados entre tantos escombros."

Pel que fa a l'autoria d'aquests fets, -que amb tota probabilitat no es deuen haver aclarit mai del tot-, afegim el testimoni d'en José Fortea Gracia, que en el seu llibre *Mi paso por la Columna Durruti 26 División* nega la participació dels anarquistes:

“Saliendo de estas montañas ya teníamos a nuestra vista Puigcerdá, íbamos dejando en poder del enemigo los pueblos de Lles (Lles) y Bellver y todos los terrenos, cada vez nos quedaba menos de España, nuestra España. No todos llegamos a Puigcerdá después de atravesar por todos aquellos campos llanos y sin defensa. Sí, algunos entramos en Puigcerdá, no con intención de defenderla, sino porque nos tocó por allí. Hay que imaginarse como estaba aquel pueblo, desolado y nos acusaron de que nos lo cargamos los anarquistas (publicado en la revista “Mach” francesa, y quizás en alguna más).”

No és d'estranyar, doncs, que una de les primeres actuacions dutes a terme, a primers de març de 1939, és l'escorcoll d'una colla d'edificis de la població davant la possibilitat que hi hagués explosius. Donen ordres d'escorcollar una bona colla d'habitatges, entre els quals, la Torre del Dr. Andreu, la Torre dels Banys (Marc Puig), els baixos d'un forn del carrer Major, la casa del Dr. Pujol o la casa Magdalena (Bar Claveles). Per aquesta darrera, reben instruccions de revisar-la de dalt a baix, fins i tot el garatge que donava al carreró de l'Hotel Tixaire. Si el document al qual hem tingut accés diu a l'encapçalament 'lista complementaria' és evident que existia un altre document principal -que no hem trobat- amb una altra relació d'edificis a investigar.

Llista complementària del 3 de març de 1939 de cases i torres que suposadament podien contenir algun explosiu (ACCE).

ELS MILITARS I EL MATERIAL BÈL·LIC

Per la seva banda, els militars del bàndol nacional s'estableixen a la Vila i comarca. El 24 de març, Puigcerdà comptava amb un nombre important d'efectius: el *Batallón nº 513, una compañía del Batallón de Guarnición nº 318 y dos pequeñas Unidades del Servicio de Recuperación de Automóviles y Material de guerra del Ejército*. Cal dir que aquestes darreres unitats van ser les encarregades de recollir el material bèl·lic, de tota classe, dispers per la comarca. Segons el comunicat oficial de guerra del dia 10 de febrer, quan l'exèrcit nacional entrà a Puigcerdà, a les carreteres i camins:

‘se encuentran abandonadas grandes cantidades de armas y municiones, efectos y material de todas clases, imposibles de detallar por su número y diversidad’.

I, encara, l'endemà, des del quarter general franquista establert a Salamanca, afegien que encara recollien material en quantitats enormes, incloent-hi nombrosos camions, una fàbrica de material bèl·lic (Martinet), tallers d'aviació (Alp), una bateria... Segons notifiquen a l'alcalde un cop efectuada la recollida del material útil i de l'inútil i perillós, entre els dies 26 i 29 d'abril, s'hauria dut a terme la destrucció d'aquest darrer a prop del poble de Ger, -podria tractar-se d'un prat situat a tocar el camí que va de Saga al Camí Ral-, i al 'Prat de la Mort', toponímic que ens fa pensar que podria tractar-se del pla de Mala Mort.

A primers de juliol responen a la *Comisión Provincial de Requisa de Chatarra*, amb seu a Girona, que no tenien coneixement que a la localitat ni rodalia hi hagués hagut fàbriques d'indústria de guerra durant el *período rojo* i que la recollida del material bèl·lic ja s'havia dut a terme.

Projectil trobat el mes de gener de 2024 a Cal Codolet, terme municipal de Bellver de Cerdanya.

El mes de setembre, i a causa, lamentablement, de greus accidents ocorreguts amb l'explosió d'artefactes en mans d'infants i d'adults en nombrosos indrets de Catalunya, des del *Servicio de Recuperación de Material de Guerra* adverteixen i demanen a l'alcalde que els tingui al corrent de qualsevol troballa i que

prengui les mesures que cregui pertinents. Així i tot, malauradament, quedà material escampat pel territori i la manipulació d'aquests artefactes ocasionaria tard o d'hora algun ferit i fins i tot alguna mort en alguna població de la comarca.

LA REQUISA DE VEHICLES

A les darreries del mes de febrer, el *Comandante Militar* s'apropia de l'òmnibus de l'empresa *Anónima Alsina Graells de Auto-Transporte*, marca *Hispano Suiza*, amb matrícula L-3020, posant-lo a disposició de l'Ajuntament per tal que restablís el servei de correus i el de passatgers.

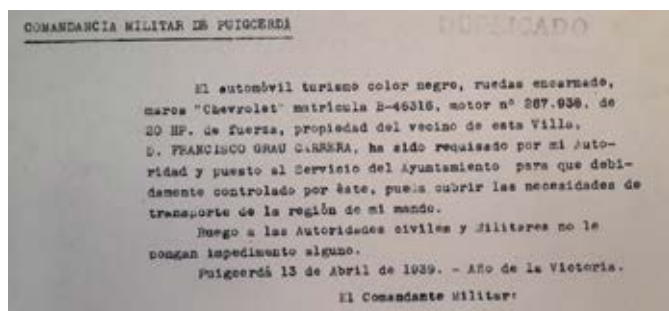
Òmnibus de l'empresa *Anónima Alsina Graells* a l'actual plaça de l'Ajuntament. Autor desconegut (Fons Josep Brunet Comas).

Durant la primera quinzena de març també requisa vehicles a privats per cobrir les necessitats de transport de mercaderies i de persones. Ressem una continuació les dades dels casos que hem trobat amb el detall de la matrícula del vehicle:

- Camioneta Ford, L-3691
- Camioneta Ford, L-2576
- Turisme Citroën, GE-4904
- Turisme Delahaye, B-31224

O un mes més tard, el 13 d'abril:

- Turisme Chevrolet, B-46316

Document de requisa del vehicle Chevrolet (ACCE).

EL BESTIAR REQUISAT

Un mes i mig després de l'acabament de la guerra, el 28 de març, el comandament militar ordena que es mantinguin lliures les carreteres del bestiar mort, donant instruccions per a la seva eliminació, sigui cremant-lo o bé colgant-los amb calç viva. I és que els darrers dies de la guerra va ser molt el bestiar (cavalls, mules, ases, vaques, porcs i ovelles) que va arribar a la nostra comarca acompanyant la retirada dels republicans sota les ordres de les autoritats que havien determinat que es traslladessin cap a Bellver i Puigcerdà, des d'on tenien la intenció de gestionar-los, sempre amb la intenció d'evitar que quedessin en mans dels nacionals.

Sigui com sigui, una part dels animals que es van aturar a Puigcerdà seran recuperats pels seus propietaris. Pel que fa a la resta, els que quedaren abandonats, una porció seran sacrificats per suplir la mancança de carn entre la població, mentre que la resta seran subhastats i adquirits pels veïns.

Custòdia de bestiar per part d'uns gendarmes mòbils i un soldat francès davant d'Ix. La paret que es veu al fons pertany al cementiri de la població. Autor A.P.A. (Fons Martí Solé Irla).

Cal dir, però, que la imminent arribada de l'exèrcit franquista provocà que un bon gruix d'aquest bestiar acabés de manera massiva a la Cerdanya francesa. I, això que, en teoria, no hauria d'haver passat mai la frontera, ja que, per fer-ho, calia seguir unes pautes administratives i sanitàries, però, qui podia aturar aquesta multitud de bestiar? Per això, les autoritats sanitàries franceses van prendre mesures per tal que no hi hagués cap mena de contacte amb el bestiar francès. En un primer moment, van servir per alimentar els mateixos refugiats, mentre que una quantitat indeterminada era retornat, al cap de pocs dies, davant de les reclamacions per robatori dels

propietaris, travessant de nou la frontera amb el vistiplau de les autoritats franceses. Per la seva banda, els èquids refusats per part de l'exèrcit francès van ser oferts als pagesos.

Tampoc podem deixar de banda que les pèssimes condicions en què arribà el bestiar, en ple mes de febrer, unit al fet que s'establés en descampats sense unes bones mesures d'alimentació i de benestar va ocasionar la mort de molts animals. D'igual manera, el què restà abandonat quedà condemnat a menjar tot el que estava al seu abast, fins i tot, l'escorça dels arbres.

LES VIES DE COMUNICACIÓ

Per tal de sortir de l'aïllament en què es trobava la comarca, el 14 de maig, van sol·licitar a Felipe Bertrán Güell, polític, industrial català, capità de l'exèrcit nacional i un dels promotors de l'actual barri del Golf que, actualment, abasta part dels termes de Guils de Cerdanya, Puigcerdà i Bolvir, que intercedís davant del ministre d'Obres Públiques, per tal que portés a terme les obres de reparació del pont que es troba a la sortida de Puigcerdà, sobre el riu Querol, i del pont del torrent de Saga, ja que impediè la comunicació entre Puigcerdà i la Seu d'Urgell. També esperaven que el *Ministerio* restablís el servei de ferrocarril fins a Ripoll. Segons exposen a la carta lliurada al ministre, aquesta incomunicació impedia fer front a la greu crisi en què es trobava la comarca. Consideraven que si aquella situació s'allargava fins a l'estiu, empitjoraria encara més pel fet que Puigcerdà, segons diuen a la correspondència, *es una població veraniega y en ello cifra sus mayores y más saneados ingresos*. El problema s'incrementava encara més, segons ells, per l'absència de turistes francesos i tot a causa del tancament de la

Felipe Bertrán Güell va ser nomenat fill adoptiu de Puigcerdà el 1939. També se li dedicà un carrer i una travessia el 1940. (Bosom Isern, Sebastià; Solé Irla, Martí. Carrers i places de Puigcerdà. Puigcerdà, 1998).

frontera. La petició de reconstruir els ponts també es va dirigir a Barcelona, al *Coronel Jefe de los Servicios de Ingenieros de la 4ª Región Militar Orgánica*.

L'ESCASSETAT DE MENJAR. EL TRANSPORT DE MERCADERIES

La normalització del transport per a l'abastiment de productes de primera necessitat a la població, en un moment de màxima escassetat, es converteix en una prioritat. Els dipòsits de queviures municipals havien estat intervinguts per l'autoritat militar i hi havia greus mancances: *'carecemos de muchos artículos, tales como aceite, jabón, café, azúcar, lejía, patatas, chocolate, manteca de cerdo, bacalao, conservas.'* És per això que, ben aviat, es porta a terme la regularització de les llicències als transportistes.

Veiem moviment de mercaderies en l'àmbit intern de la comarca, com les trumfes (patates) que venen de Llivia, o a l'extern, amb la compra de botes de vi que es tragenen des d'Espolla, de l'Alt Empordà. Tampoc es desaprofiten les ocasions que es presenten. Així, un desplaçament del vehicle Ford L-2676, conduït per Agustí Morer Font, acompanyant quatre refugiats, possiblement procedents de França, cap a Tàrraga, retorna amb una bona quantitat de queviures. Cal dir que en tots els casos és l'alcalde qui autoritza els viatges, sempre amb el vistiplau del comandant militar.

En un àmbit més general, cal dir que, des d'un primer moment, l'Estat intervé en el control de la producció i de la distribució de tots els productes. També se'n regula el preu i se'n raciona el seu consum. S'entra de ple en l'anomenada *autarquía* franquista.

EL SUCRE I L'EMPRESA SALLI

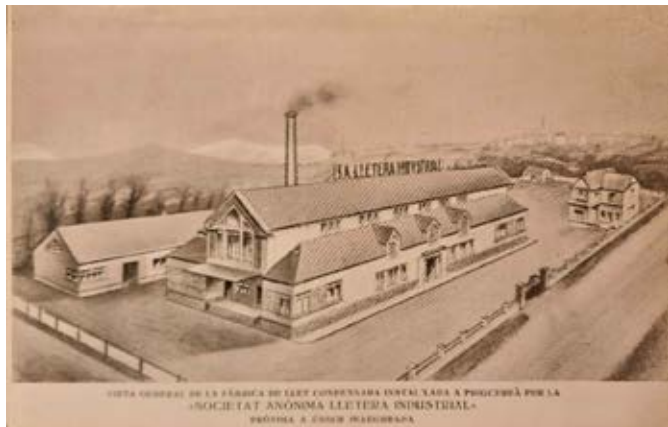
Etiqueta provisional de la llet condensada marca Nuestra. (Fons Martí Solé Irla)

Amb relació a la manca d'un dels productes més bàsics com és el sucre, l'alcalde instà l'empresa lletera SALLI a presentar una declaració jurada amb el muntant de la seva producció i amb el detall de la quantitat de sucre necessari per a l'elaboració industrial de la llet condensada

marca 'Nuestra'. La declaració jurada va ser lliurada al Governador Civil de Gerona el 28 de març de 1939.

L'empresa SALLI es va inaugurar just abans de l'esclat de la guerra, el 3 de maig de 1936, i era, dins del seu sector, un dels establiments més moderns de Catalunya.

Cal recordar que, el setembre de 1936, el *Comitè de l'Aliança Antifeixista Revolucionària de Puigcerdà* va enviar una quantitat important de pots de llet condensada marca *Nuestra* amb destinació a les milícies antifeixistes, i que el febrer de 1938, ateses les necessitats del consum de llet condensada, la Generalitat va intervenir l'empresa col·lectivitzada, nomenant un nou interventor-delegat especial, en Samuel Morris Montero, que n'havia de controlar i autoritzar qualsevol operació. Val a dir que, durant el bombardeig que patí Puigcerdà el mes d'abril de 1938, el laboratori patí desperfectes significatius tot i que, el mes següent, l'empresa ja es trobava de nou en plena producció i amb la capacitat suficient per continuar lliurant una important quantitat de llet condensada a la intendència militar per al seu consum al front republicà.

Postal de l'empresa SALLI – autor Suc. Omedes. (Fons Martí Solé Irla)

LA REGULACIÓ DELS BARS

Per tal de portar a terme la regulació dels bars que es troben a Puigcerdà, el 29 de juliol, la *Comandancia Militar* porta a terme un inventari dels locals existents, així com dels preus que tenen estipulats per al consum de les begudes.

L'URBANISME

En l'aspecte urbanístic, s'ocupen de restablir el fluid elèctric a algunes torres d'estiuejants, com les de les famílies Fonolleda i Volart, destinades com a dependències militars de l'Estat Major al capdavant

del qual hi ha el general García Escámez. També, en altres edificis, com la presó i el col·legi dels Escolapis on, a més, cal reparar tota la instal·lació. En l'immoble del Círculo Mercantil -que havia estat utilitzat com a Cooperativa Popular-, com ja hem dit, a banda de la llum, també cal arranjar la bomba que pujava l'aigua a les plantes de l'edifici.

Troblem la sol·licitud d'alguna llicència d'obres. Durant l'estiu, un veí sol·licita autorització per talar una vintena de m³ de fusta de pi de la muntanya de Saltèguet per reparar el llosat de casa seva, situat en un carrer cèntric de la població. I un altre vol reparar la casa i un porxo situats al barri de la Baronia, afectada pel mortífer bombardeig de l'aviació feixista italiana el 23 de gener de 1938:

“Les torpilles ont atteint les locaux de l'intendance militaire, la caserne de la douane, la fabrique de pâtes alimentaires, une dizaine de maisons du quarter dit de la Baronia..”

(Els torpedes van impactar contra les dependències de la Intendència Militar, la caserna de la duana, la fàbrica de pasta, unes deu cases del barri de Baronia.).

Sí que són més freqüents els escrits ordenant a algun

Estat en què quedà l'Hotel Tèrminus després del bombardeig del diumenge 23 de gener de 1938 per part de l'aviació franquista. (Fons Família Altimiras)

veí la neteja de runes o de material de construcció del vial perquè entorpeixen el trànsit de vianants. Un d'aquests casos és el del propietari de l'Hotel Tèrminus que també va patir les conseqüències del mateix bombardeig, però en aquest cas per una bomba que esclatà a la plaça de l'Estació:

“Un engin a éclaté sur la place de la station, entre l'hôtel Terminus et le bar de la Gare.”

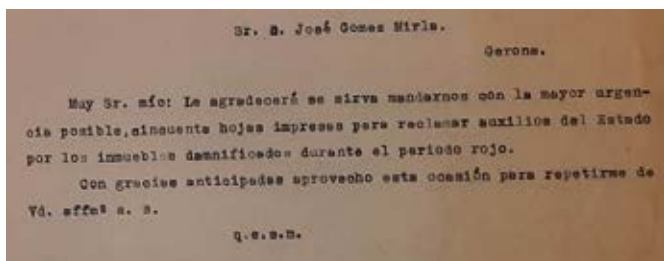
(Un artefacte explosiu va esclatar a la plaça de l'Estació, entre l'Hotel Tèrminus i el bar de l'Estació.).

Aquesta circumstància, la d'haver de retirar runa o material d'obra del carrer, també es dona amb alguns propietaris que posseeixen immobles en altres indrets de la Vila. La majoria d'ells haurien d'executar obres de millora o de reconstrucció dels seus habitatges.

A les darreries del mes de juliol, el governador civil atorga 5.000 pessetes al municipi de Puigcerdà -de les 100.000 pessetes que té concedides pel *Ministro de Gobernación*- perquè siguin destinades a *las reparaciones de esa localidad que estime más urgentes y necesarias*.

LES SOL·LICITUDS D'AJUT PER A LA RECONSTRUCCIÓ DELS EDIFICIS MÉS MALMESOS

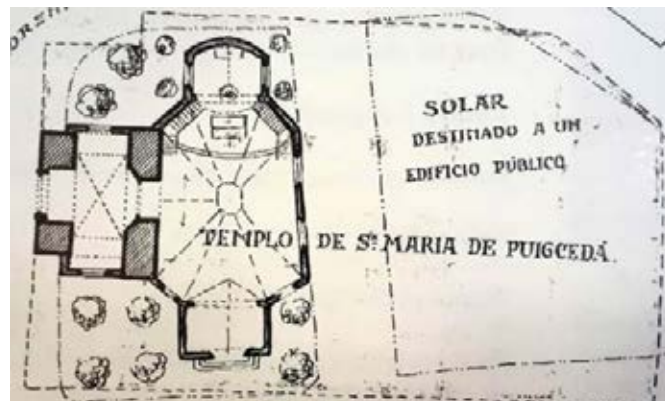
Quant a la reconstrucció dels edificis més malmesos -la majoria ubicats als barris de l'Estació i de la Baronia, al llac o al pla de Mala Mort-, a banda dels bombardejos franquistes del gener i de l'abril de 1938, dels actes de sabotatge durant la retirada o del mal ús que se'n va fer, els propietaris o representants d'aquests insten expedients de reconstrucció, a cavall de l'any 1939 i 1940, davant de la *Comisión Provincial de Regiones Devastadas y Reparaciones*. La majoria decideixen acollir-se a una línia de crèdit promoguda per l'Estat a través del *Instituto Nacional de Crédito*.

Sol·licitud d'impresos per a la tramitació de l'ajut de reconstrucció dels immobles afectats -sense data-. (ACCE)

S'insten una quarantena de sol·licituds i entre la documentació que conforma un expedient hi trobem des de la mateixa instància, a una memòria valorada elaborada per un arquitecte, un enginyer militar o un enginyer industrial, segons els casos, i a diferents documents de comprovació, entre els quals una valoració cadastral o informes sobre la situació econòmica o la conducta politicosocial del sol·licitant. Cal dir que, per aconseguir quantificar l'import subvencionable de cadascun dels expedients incoats, apliquen una reducció a partir dels preus unitaris que regien abans de la guerra.

Pel que fa als expedients dels edificis que eren propietat de l'Església catòlica, com l'església dels Dolors, la de la Mare de Déu de Gràcia o el Convent de les Carmelites, la *Comisión Provincial* va acordar el 3 de juny de 1940 que passessin a disposició de la Diòcesi de Girona. Mentre que per l'església de Sant Domènec, de titularitat de l'Ajuntament, calia una autorització de la *Dirección General de Administración Local* per tal de poder concertar un préstec.

Proposta de reconstrucció de l'església de Santa Maria, obra de l'arquitecte diocesà (1940). (Bosom Isern, Sebastià; Solé Irla, Martí. Carrers i places de Puigcerdà.)

Cal remarcar que la reconstrucció de l'església parroquial al seu lloc original no es va dur mai a terme, segons diuen, a causa de l'elevat cost del projecte, i que les funcions d'església parroquial les va fer durant un temps l'església de la Mare de Déu dels Dolors. Amb la reforma de Sant Domènec i la llicència del Bisbat per tal de reconvertir-la en parroquial es va cloure el tema.

Per acabar, és important de ressaltar que es reprèn el Projecte d'urbanització de l'antic camí del Convent que ja es volia dur a terme el 1935. L'elevat cost farà que n'escurcin l'amplada del vial de 12 a 10 metres per tal de reduir-ne la despesa.

Puigcerdà, 1929. Detall on es pot apreciar la carretera nova de pujada a la Vila. (ICGC, Josep Gaspar i Serra, 1929; detall).

EL PERSONAL SANITARI I L'HOSPITAL

Quant a l'Hospital Particular de Pobres, patronatge que recau a l'Ajuntament de Puigcerdà, a finals del mes de març i per absència de l'Administrador Joa-

quim Querol, es nomenen administradors de manera interina a Josep Piguillem Barrera i Ramon Noguera. Una de les prioritats més immediates és gestionar l'hospital militaritzat, encara que en cas de necessitat també s'hi atengui algun civil de la contrada. S'escau que dos o tres dies abans de l'arribada de l'exèrcit nacional, els malalts i ferits republicans que es trobaven a l'Hospital havien estat evacuats cap a França.

A primer de maig, el Dr. Pere Pujol Capdevila, i el secretari August Viladesau Gispert, es reuneixen a Girona amb el cap de la *Jefatura Administrativa de Hospitales* i amb el *Comisario de Guerra* per establir les condicions en què seran atesos els malalts i ferits militars que s'hospitalitzin a l'Hospital de la Vila.

L'Hospital de Puigcerdà. (Fons Ajuntament de Puigcerdà. ACCE)

Per altra banda, a mitjans del mes de març, ja trobem com a metge titular, el Dr. Pere Pujol, però a Puigcerdà no hi ha cap farmacèutic, ni veterinari, ni llevadora. Es dona la circumstància que els farmacèutics Àureo Comamala i Josep M. Plana havien estat assassinats el setembre de 1936, que el veterinari Tomàs Torrent havia mort de mort natural i que la llevadora Concepció Rosell havia fugit cap a França. Una de les necessitats més urgents era la de cobrir aquestes places, sobretot la de farmacèutic, ja que hi havia una greu manca de medicaments. És per això, que en un escrit de mitjan mes de març, l'alcalde ho exposa al *Gobernador Civil de la Provincia*, per tal que es cobreixin aquestes vacants amb immediatesa. La professional que vingué a cobrir la plaça de llevadora fou Maria Giraut Aymamí, natural de Barcelona, que va residir a cal Costa Sabater i era filla d'una altra llevadora. També trobem exercint durant la postguerra a Rosa Bertran Esclusa.

En un context de repressió, es redacten informes sobre la conducta política i social de diferents

persones. Una d'elles, és el metge Ramon Córdoba Rodríguez que havia actuat junt amb el Dr. Pomar a Puigcerdà durant la guerra. A l'assemblea comarcal del CENU (Consell de l'Escola Nova Unificada), celebrada a Puigcerdà el diumenge 18 d'octubre de 1936 s'aprovà, a suggeriment d'ambdós metges, crear una ponència amb l'ajuda d'altres facultatius de la comarca per tal d'endegar una revisió mèdica

a tots els nens i nenes que assistissin a les escoles de la comarca. Córdoba, segons apunten Sabaté i Calbet, al llibre *Personatges de la sanitat cerdana*, havia col·laborat amb el professor Antoni Trias i Pujol a la Universitat de Barcelona (que aleshores era autònoma) durant el curs 1934-1935 i hauria estat afiliat a la CNT. L'informe es tramet a petició del Jutge Militar núm. 5, de la Capitania General de Barcelona.

Com dèiem, també trobem exercint a Puigcerdà, ja abans de la guerra i durant aquesta, un altre facultatiu anomenat Miquel Pomar. A l'interessant recull de Sabaté i Calbet se citen dos metges de cognom Pomar. Miquel Pomar Castarlenas, nascut el 1917 a Campells, un poble de la Llitera (Osca) i Miquel Pomar Miró, nascut a Lluçmajor (Mallorca), el 1899. Del primer, diuen que fou el facultatiu que va reconèixer el cadàver d'Antonio Martín Escudero, conegut pel malnom de *El cojo de Málaga*, mentre que del segon, que també hauria exercit durant la dècada dels anys trenta a Puigcerdà, sostenen que fou expedientat el 1939 per part del Col·legi de Metges de Girona per no ser afecte al Règim franquista. En tot cas, abans de la guerra només trobem exercint a Puigcerdà tres metges, els doctors Pere Pujol Capdevila i Bonaventura Solà Esteva i un únic doctor Pomar, a qui felicitaven des del rotatiu

Anunci d'una conferència impartida pel Dr. Córdoba al local de las Juventudes Libertarias de Puigcerdà. (Setmanari Sembrador. ACCE)

Nomenament del Dr. Miquel Pomar Miró com a metge titular de Puigcerdà el 30-07-1936. (ACCE)

Ceretania pel naixement d'una filla el 24 de novembre de 1935. El fet de localitzar únicament el nomenament d'un d'ells ens porta a pensar que els fets atribuïts a ambdós metges tinguin a veure amb la mateixa persona, la de Miquel Pomar Miró.

Pel que fa a la comunitat de la *Congregación de Hermanas del Santo Ángel Custodio*, institució fundada el 7 d'agost de 1887 pel Bisbe d'Urgell, Salvador Casañas Pagès (1834-1908), per a la cura dels malalts ingressats a l'Hospital, les monges deixen l'establiment el juliol de 1936, a causa de la por per les amenaces que reben. Viatjant sense l'hàbit, arriben al convent de les *Petites Soeurs des Pauvres* de Perpinyà (Germanetes dels Pobres) on són acollides fins al mes de novembre. D'aquí, passen al monestir de Saint Joseph de la Providence, on residiran fins al març de 1937, moment en què emprendran el camí cap a Irún, per passar la frontera amb destinació a l'Hospital Militar de Almendralejo, a Badajoz, amb la intenció de fer-se'n càrrec.

Les monges sense l'hàbit mentre van residir al convent de Perpinyà (Fons: *Congregación de Hermanas del Santo Ángel Custodio*, extreta de la *Revista Cadí-Pedraforca*, núm 26, primavera-estiu de 2019).

Un cop conclosa la guerra, l'alcalde de Puigcerdà demana per carta al seu homònim d'Almendralejo i al comandant militar de la zona que gestionin el seu retorn. Per aquest motiu redacta un salconduit preguntant a les autoritats civils i militars que facilitin el seu viatge de retorn cap a la Cerdanya, per fer-se càrrec de nou dels malalts de l'hospital de la població. L'Antònia Artís, cap d'Infermeria i amiga de la comunitat, havia restat a Puigcerdà continuant la tasca de les monges durant el transcurs del conflicte fins a la seva mort el 19 de març de 1937.

Pel que fa al *Libro de Actas* de l'Hospital es va reobrir, timbrant-lo, el 4 de desembre de 1939 i en aquesta

diligència, el centre mèdic ja hi consta de nou com a *Hospital Civil de Puigcerdá*, motiu pel qual creiem que ja devia haver recuperat el seu estatus d'ús públic.

Diligència del 4-12-1939 de reobertura del Llibre d'Actes de l'Hospital de Puigcerdá. (ACCE)

L'ESTANC

Un altre servei que la Vila havia de recuperar era el de la *Administración Subalterna de Tabacos* o, cosa que és el mateix, l'estanc de tabac i paper timbrat. Segons manifestacions de l'alcalde, efectuades el vint de juny, l'establiment hauria estat saquejat un cop assassinat el seu propietari, Joan Diuenge Martí, el 9 setembre de 1936. S'escau que el darrer titular del negoci, suposadament, hauria destruït o s'hauria endut cap a França la documentació i els llibres oficials, i hauria deixat el magatzem sense existències.

L'ENSENYAMENT

Gràcies a les respostes de l'alcalde en un qüestionari enviat el 3 d'abril de 1939 a la Inspecció de 1ª Enseñanza, sabem que el Convent de Dominics, on estaven instal·lades les dues escoles graduades de la Vila abans de la guerra, era de propietat de l'Ajuntament, que l'havia habilitat per a impartir l'ensenyament el 1925. A les acaballes de la Guerra, s'hi van allotjar refugiats i fugitius abans del seu pas cap a França. De resultes d'aquesta i d'altres circumstàncies s'haurien malmès portes, finestres, vidres i sobretot els lavabos que estaven destinats als nens. Així i tot, l'alcalde declara que amb una petita actuació es podria posar en ús amb força immediata.

De totes maneres, l'allotjament d'un gran nombre de militars crea un problema greu a la població, fins al punt que l'alcalde llança una reflexió a l'*Inspector Jefe de Primera Enseñanza* perquè quan s'atansi l'inici del curs escolar demori els nomenaments dels mestres

per ocupar les places vacants, doncs, com bé diu, Puigcerdà no podria oferir-los un sostre on viure:

'Me permito observarle, que mientras no haya relevo de fuerzas, representaria un problema insoluble para este Ayuntamiento, el alojar en forma debida a dichos funcionarios.'

Així, la Comisión Gestora Municipal acorda a les darreries del mes de maig destinar l'edifici de la *Escuela Nacional Graduada de Niños y de Niñas* com a allotjament de les tropes, cosa que els obliga a traslladar l'escola de nenes a l'edifici que la *Caja de Pensiones para la Vejez y de Ahorros* tenia destinada com a *Biblioteca Popular* al carrer de la font d'en Llanes, mentre que els nens van haver d'ocupar un pis situat al capdavall del carrer Major. El mestre era l'August Viladesau Domènec.

Militars desfilant pel carrer Major de Puigcerdà sota l'atenta mirada dels vilatans. La imatge, tot i ser de finals de la dècada de 1950, ens atansa a uns anys en què la presència de militars era omnipresent. Autor desconegut. (Fons Martí Solé Irla).

En un ofici de la *Inspecció de 1ª Enseñanza de Gerona*, del 25 de setembre, comuniquen que, mentre no estigui suprimida legalment l'Escola, els mestres nomenats conservaran els seus drets intrínsecs. Aquest és el cas de la mestra nomenada interinament Laura Barés Roca, que exerceix a Puigcerdà fins a almenys el 1940-1941.

Una altra cosa era l'Escola de Belles Arts, situada al segon pis del Convent de Sant Domènec. Amb una quarantena d'alumnes, havia perdut el seu titular, l'Emili Masanet, per mort natural a l'inici de la guerra. A aquest el substituï, com ja venia fent de manera regular quan convenia, sigui per absència o malaltia del primer, el puigcerdanès Josep Domènec Caralps, desenvolupant la seva tasca sense cap mena de gratificació fins, almenys, l'estiu de 1939.

Postal que reproduïx un dibuix de Josep Domènec Caralps fent publicitat de l'Hotel Pirineo situat a l'actual plaça Cabrinetty. Autor Labouche Frères Toulouse (Fons Martí Solé Irla).

EL BESCANVI DEL PAPER MONEDA REPUBLICANÀ

La gestió davant del Banc d'Espanya pel bescanvi de bitllets republicans emesos abans i durant el transcurs de la guerra per moneda franquista va patir greus dificultats des d'un bon principi. El principal problema va ser el de les comunicacions. I és que el primer desplaçament a Barcelona per iniciar les gestions necessàries davant del Banc d'Espanya va durar deu dies a causa de trobar-se tallades moltes de les vies de comunicació fins a la ciutat de Barcelona. Això va fer que les operacions de canvi no s'iniciessin fins al dia 23 de febrer endarrerint tot el procés.

A partir del 28 de gener, dos dies després de l'ocupació de Barcelona, les sucursals obren i anuncien l'inici del canvi de bitllets (Pernau Riu, Josep. Diari de la caiguda de Catalunya. Ediciones B, S.A., 1989).

Cal dir que, el dia 13 de març, només s'havia iniciat el tràmit per una petita part del muntant de diners i que el termini s'acabava el dia 22. Els dies corrien mentre es portava a terme la recollida de la resta de paper moneda entre els veïns estalviadors i el termini es va exhaurir. I, a tot això, encara cal afegir-hi que, a finals de març i a principis d'abril, van arribar unes fortes nevades que impedièren circular per l'únic pas obert en aquells moments per anar a Girona, la collada de Toses, ja que encara no s'havia reprès el trànsit ferroviari. I tot i els infructuosos esforços que hi va dedicar el comandament militar, enviant-

hi brigades de treballadors per deixar transitable la carretera, perquè va nevar uns dies seguits, el viatge es va demorar. D'aquí que, per fer creïble la situació en què es trobaven, escrigueren una carta el dia 5 d'abril al *Director del Banco de España*, signada per l'alcalde, el brigada de la Guàrdia Civil i el cap interí de l'Estació de Ferrocarril de Puigcerdà fent-li veure que tot aquest despropòsit es devia a un cas de força major.

I és així com, finalment, va arribar el dia. El 9 d'abril una comissió formada per l'alcalde i els regidors de Puigcerdà, l'alcalde de Llivia i els directors de les entitats bancàries de Puigcerdà, la Banca Arnús i el Banc Comercial de Barcelona, van desplaçar-se a Girona i a Barcelona per cloure l'operació. El trasllat el van fer amb el vehicle de 22 places, marca Studebaker, de Miquel Rotllan Colomer. Després de tants afanys, finalment, el termini es va acabar allargant fins un any més tard, l'11 d'abril de 1940.

Bitllet de 25 pessetes emès el 31-8-1936

Bitllet de 50 cèntims emès el 1937

Bitllet de 2 pessetes emès el 1938.

S'ha de dir que, a les poblacions que ocupaven les tropes nacionals, se'ls aplicava un decret llei del govern de Burgos, de 12 de novembre de 1936, que establia que qualsevol moneda emesa pel Banco de España de Madrid després del *alzamiento nacional* no

tenia cap mena de valor. A banda dels bitllets emesos pel Banco de España de Burgos, és a dir pels nacionals, només van acabar tenint valor els bitllets posats en circulació de la Segona República, és a dir, d'abans del 18 de juliol, sempre que no anessin identificats amb un tampó republicà. O sigui, que la major part dels diners republicans no es van acabar restituint mai, afectant gran part de la població que, de cop, es van trobar empobrits. Els diners republicans es bescanviaven per un comprovant que a l'encapçalament deia '*Fondo de papel moneda puesto en circulación por el enemigo*'.

EL REGISTRE DE LA PROPIETAT

El Diari Oficial de la Generalitat publicava el setembre de 1936 un Decret en virtut del qual els Registres de la Propietat passaven a dependre orgànicament del Departament de Justícia. Aprofitaven d'aquesta manera per suprimir un aranzel que cobraven com a remuneració els registradors esdevenint a partir d'aquell moment, tant ells com els auxiliars, personal a sou de la Generalitat de Catalunya.

Però el Registre de la Propietat de Puigcerdà, havia estat clausurat a finals de juliol de 1936 amb part del seu arxiu cremat i en Juan Mosquera Caballero, el seu titular, des de l'any 1927, havia fugit cap a Navarra. El mes d'abril de 1939, el *Juez Instructor* de Barcelona demanava a l'alcalde referències del seu comportament en comportament polític i social. Aquest li transmeté que era un home molt proper al franquisme y que *realizó sus mayores esfuerzos para salvar el Archivo, cosa que logró en parte.*

Per Puigcerdà, havia circulat el rumor que en el moment en què un grup d'exaltats anaven a incendiar-lo, algú hauria fet córrer que no es podia cremar perquè es perdria la documentació que acreditava la propietat del Canal Internacional per part de la Vila.

EL MOBILIARI DE LES CASES I DE LES TORRES DE LES PERSONES EVADIDES

Durant els primers mesos del conflicte, l'estiu i tardor de 1936, el Comitè va dur a terme la intervenció i requisada de les cases i torres dels propietaris que s'havien absentat o evadit. D'alguns d'aquests habitatges s'hauria portat a terme un buidatge selectiu de part dels mobles i dels objectes més diversos i tot això amb la voluntat de bastir els serveis públics que, des del *Comitè de l'Aliança Antifeixista Revolucionària de Puigcerdà* es

van posar en funcionament en aquell moment. És el cas, per exemple, de la creació de la Biblioteca Popular, que es va nodrir amb els llibres embargats o de l'Hospital, que a causa d'enviar utensilis i material al front calia moblar adequadament. A més, a algunes de les torres més properes al centre de la Vila, se'ls va donar la funció d'Escola a causa del creixement exponencial del cens escolar. Això va obligar 'a utilizar interinamente varias torres de veraneantes' per tal d'escolaritzar aquella munió de nens i nenes.

Sr. Palau:
 Fenge la bondat de entregar a esta municipalidad, un par de planchas electricas de varias que tienen ustedes, donde almacenan los objetos que se requieren de los chalets.
 Puigcerdá 6-8-1936 Alvaro Garcia

Document adreçat a l'alcalde Jaume Palau Soldevila, el 6-8-1936, sol·licitant dues planxes requisades als xalets. (ACCE).

Sigui com sigui, un cop acabada la guerra, la *Comisión Gestora* reconeixerà moltes d'aquestes cases amb llurs propietaris per tal d'identificar i de reubicar, quan es pugui, els objectes intervinguts. S'inspeccionaran, entre altres, les cases i les torres següents: el Regulador, Cal Félix, l'Hotel Internacional, la casa Matilde Navinés, la Casa Micheu, el Mas Florensa-Casa Bartomeu-, la torre del Barco, la torre Llopis, la torre Sagnier i la torre Matas. De la torre de la família Sagnier també en retiraran sacs de volva i de la del Regulador, gasolina. Per aquest motiu, i mentre no s'aclareixi la titularitat d'aquest reguitzell d'objectes, també caldrà establir un dipòsit municipal on amuntegar i traslladar de manera transitòria multitud de mobles, de material i d'objectes diversos. Aquest lloc era el *garaje Sala* situat a l'actual carrer del Claustre.

També gestionaran peticions, com la del comte de Múnter, que reclama que li retornin quatre cadires, una nevera i un motor per bombar aigua que es trobaven a l'Hospital o les d'altres sol·licitants de fora de la comarca que volien recuperar objectes o mobles que els havien robat o que els havien desaparegut. En molts d'aquests casos, aquestes persones haurien desat els objectes durant els anys convulsos de la guerra en dipòsit a la falsa, en una habitació o en un garatge

d'algun veí, parent o conegut de Puigcerdà. Des de l'Ajuntament els demanen que els enviïn una relació nominal dels objectes, amb una breu descripció i que es personin al magatzem per identificar-los.

AYUNTAMIENTO DE PUIGCERDÀ. DUPLICADO

Sírvase poner a disposición de Don Guillermo Carrera Burges, un camión con el fin de que pueda retirar muebles de "Casa Esteva" (Rambla Casino) y trasladarlos al Garage Sala (Depósito Muebles Ayuntamiento).-

Puigcerdá 27 de Febrero de 1939.
 III AÑO TRIUNFAL.

El Concejal,

Sr. JEFE DEL SERVICIO DE TRANSPORTES DE PUIGCERDÀ.-

Autorització de cessió d'un camió pel trasllat de mobles de Casa Esteva al garatge municipal el 27-02-1939. (ACCE)

15/ Junio 1939 Año de la Victoria

Sra. Doña Raquel Tomás Ribó

Louris, 115, prel., 1ª.
 B A R C E L O N A

Distinguida Sra:
 En mi poder se atenta carta de U del actual reclamario unos muebles y otros enseres que cree pueden hallarse en esta villa.

Como pudiera haber algo de verdad en lo que U. indica sería lo más indicado que U. o persona de su confianza se desplazase a esta villa para examinar los numerados muebles que se han ido recuperando y se hallan almacenados para el reconocimiento de sus legítimos propietarios.

Aprovechando esta oportunidad le saludo atentamente su afmo. n. n. q. b. n. n. p.

Resposta de l'Ajuntament a una petició de recuperació de mobiliari el 15-6-1939. (ACCE)

EL CAS DELS MATALASSOS

Durant el transcurs de la guerra, però sobretot durant la retirada, s'haurien sostret una gran quantitat de matalassos de les torres i de les cases de les persones evadides.

Per això, s'utilitzarà un altre local, la Capella de Nostra Sra. de Gràcia per portar a terme la classificació i gestió d'aquests. En un document de data indeterminada, titulat *Relación de colchones en falta*, n'hi consten 1.047. La identificació i adjudicació es farà, encara, en un altre indret, al magatzem de l'escorxador on, el 2 d'octubre de 1939, n'hi havia 302 d'exposats.

En un inventari del 6 de novembre, amb el títol *Sorteo y reparto de colchones*, veiem que ja se n'haurien entregat 559 de llana i 124 de borra o de crin, després

de fer-ne un repartiment proporcional a partir dels existents. Quant als matalassos no reconeguts i, per tant, no adjudicats, el 28 de setembre n'entregaran 153 al propietari d'un hotel de la Seu d'Urgell, per tal de compensar-li els que li havien estat sostrets.

LES SUBHASTES DE MOBILIARI DE LA COMISIÓ MUNICIPAL DE INCAUTACIÓN Y CONSERVACIÓN

Finalment, durant els mesos de març i abril i octubre de 1940, es posen a la subhasta una gran quantitat de mobles i d'objectes ben diversos que s'han anat trobant durant els escorcolls, tot i que també hi ha propietaris que fan declaracions jurades, detallant els objectes que troben a casa i que no són de la seva propietat, conservant-los en dipòsit.

Els interessats o licitadors visiten els diferents locals on es troba el mobiliari. Són els ja esmentats magatzem Sala i de Nostra Sra. de Gràcia, però també els magatzems Marull, Barnola, Escolapis o el de les Escoles Pies. Seleccionen el moble o l'objecte que els interessa i ho comuniquen a la Comissió per escrit. En ell hi detallen el número d'identificació, on es troba i quin import n'ofereixen. *La Comissió* n'elabora una llista de *Máximos postores*. En la majoria dels casos, l'encarregat d'efectuar l'entrega acostuma a ser sempre el mateix empleat. En els fulls de lliurament, a banda de l'import i del lloc, hi ha les signatures de l'adquirent i la de l'alcalde. Finalment, es porta a terme un inventari de les adjudicacions.

Relacionem, a tall d'exemple, uns quants objectes: escriptori, màquina de cosir, una taula de menjador, un tocador, una tauleta de nit, un calaix, un tricicle, cadires, sofàs, un taulell, una taula de cuina, un piano, nevera, quadre, armaris, rellotge, balança, planxes, estris de cuina, lavabo, mirall, taula de jardí, llit, gramòfon, cadira de piano, bicicleta, caixa de costura, marbre, ràdios, bocois...

ROBATORIS

També cal dir que una fracció d'aquest mobiliari requisat a les torres i a les cases hauria estat objecte de negoci fraudulent per part de diversos malfactors. Per tal de perseguir aquests delinqüents, es portaran a terme algunes indagacions al respecte. Veiem que, en una d'elles, se sol·licita al president de la *Comisión* d'un municipi del Tarragonès, que facin escorcollar la

casa de la muller i dels familiars d'un personatge que, diuen, havia excel·lit fent requisos en algunes cases de la Vila amb l'esperança de trobar-hi part d'aquest material.

El cas que aixecà més polseguera, però, és el del robatori de la casa d'estiueig que el Cònsol General de Grècia a Barcelona tenia al passeig del Llac, a l'actual carrer Pons i Gasch, ja que provocà una reclamació formal del Consolat, el 25 d'octubre de 1937, a la Secretaria de Relacions Exteriors de la Generalitat de Catalunya. Des del Consolat entenien que afectava els drets del seu súbdit i, per tant, els interessos generals del seu país, per això demanaven que:

se digne hacer las gestiones necesarias a fin de encontrar el paradero de los referidos efectos desaparecidos para que sean devueltos, ó en caso contrario, que sea reintegrado su importe por tratarse de propiedades Extranjeras.

A l'expedient podem veure que, un cop que la Generalitat recuperà el control i el poder a Catalunya, després dels esdeveniments ocorreguts durant els mesos d'abril i maig, intentà restablir el greuge denunciat pel diplomàtic. L'expedient conté una extensa llista d'articles sostrets -entre els quals, quatre escopetes de caça i força municions- i l'Acta d'inspecció aixecada davant del mateix cònsol, el 27 de juny de 1937, per part del delegat d'Ordre Públic, del comissari de la Comissaria de Fronteres i d'un agent del Cos d'Investigació i Vigilància.

Nota de los objetos y efectos de propiedad del Sr. CONSUL GENERAL DE GRECIA en Barcelona, Don Agamenon Loverdos y de su familia, que de su Casa-Torre, sita en Puigcerdà se llevaron los anarquistas a pesar de los pasquines del Consulado que había en las puertas de entrada y de las banderas Griegas.

Encapçalament de l'inventari aixecat durant l'Acta d'inspecció a la torre de Puigcerdà del Cònsol General de Grècia a Barcelona.

Cal ressaltar que, durant la guerra, Puigcerdà presentava un aspecte si més no, peculiar. I és que, a banda de la bandera republicana situada dalt del campanar i d'una colla de banderes franceses col·locades en cases de persones que n'ostentaven la nacionalitat, també hi onejaven altres banderes com la grega, la noruega o la danesa a les cases dels còsols Loverdos, Muller i Schierbeck, respectivament.

LA RECERCA DE PERSONES DESAPAREGUDES

La *Comisión Gestora* rep sol·licituds d'informació sobre

la possible ubicació d'algunes persones refugiades. En la majoria dels casos, aquestes no consten a les llistes de refugiats o evacuats que resten en poder de l'Ajuntament i, per tant, no els poden donar cap mena d'informació al respecte.

D'igual manera, responen peticions referents a nens i nenes que van residir a les colònies infantils de Puigcerdà i que es troben en parador desconegut. La resposta sempre és la mateixa, que van ser gestionats per la Creu Roja Internacional, que tots van passar cap a França i que ho van fer per la Tor de Querol.

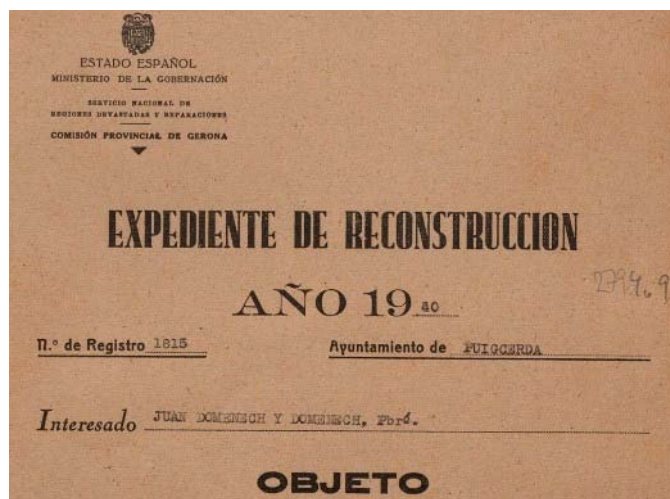
EL RETORN DE MOSSÈN DOMÈNECH

El 12 de febrer de 1939, el capellà Joan Domènech Domènech escriu a l'alcalde per assabentar-lo que ja ha demanat el salconduit per tornar de l'exili. Escriu des de Werdstrasse 57 de Zurich (Suïssa) i diu que està a punt i que frisa per tornar.

Així ho recull Josep Clara, a la biografia que dedicà a aquest personatge: *'Procedent de Suïssa, un cop ocupada la vila per les noves autoritats, mossèn Domènech retornà a la seva Cerdanya durant la darrera setmana de febrer de 1939, a fi de fer-se càrrec de la parròquia.'* També apunta que el bisbe Guitart l'hauria nomenat ecònom interí de Puigcerdà, el 14 de maig de 1938, en previsió de la finalització de la guerra.

A raó del seu càrrec a la parròquia, el trobem el 20 de març de 1939 ocupant el lloc de *presidente nato de la Junta del Cementerio de Puigcerdà* i entre 1939 i 1940, sol·licitant diferents ajuts per als damnificats de la guerra a la *Comisión Provincial de Regiones Devastadas y Reparaciones*, per tal de reconstruir diferents equipa-

Caràtula de l'expedient d'ajut per a la reconstrucció de l'església parroquial instada per mossèn Joan Domènech el 1940. (AHG)

ments com l'església parroquial de Santa Maria, la de Nostra Senyora dels Dolors i, actuant en nom de la Comunitat de les Germanes Carmelites de la Caritat, per a la reconstrucció d'un mur.

Des de l'exili, i mentre va ser a Perpinyà, mossèn Domènech va assistir a 215 capellans escàpols dels fets i de la violència de la Guerra Civil. Des de Suïssa va col·laborar amb la Creu Roja Internacional per donar suport i alliberar sacerdots i religiosos que es trobaven empresonats a Catalunya. Un cop retornat, durant la Segona Guerra Mundial, aconseguí de les autoritats franquistes la consideració de la parròquia de Puigcerdà com a lloc d'acollida i de custòdia dels religiosos i sacerdots que passessin legalment o clandestinament la frontera i, entre altres coses, també formà part d'una de les xarxes de la resistència que col·laboraven passant missatges secrets cap a l'interior del país i al nord d'Àfrica contribuint, d'aquesta manera, a la tasca dels aliats i a l'alliberament de França.

Tots aquests actes li reportaran diferents reconeixements. El primer, el 30 d'octubre de 1944, quan des dels *Serveis Estratègics Americans* li agraeixen els seus serveis. El segon, del *Directeur Général des Études et Recherches* de la República Francesa. El tercer, el 1948, quan li lliuren la medalla de la Resistència i, per últim, l'any 1953, en ser-li atorgada la medalla de cavaller d'Honor de la Legió Francesa.

Un dels actes protocol·laris en què mossèn Domènech va ser distingit pel seu paper destacat en favor de capellans, religiosos i altres persones evadides de l'infern nazi..

EL CONTROL SOBRE ELS RECEPTORS DE RÀDIO

A primers de juliol, el Comandant de la Guàrdia Civil porta a terme una indagació sobre els receptors

de ràdio existents a tots els municipis de Cerdanya i, en especial a Puigcerdà. Des de l'Ajuntament, li especificuen que no disposen d'informació al respecte.

El mes de setembre, des de la *Inspección del Servicio de Investigación y Vigilancia* envien dos receptors de ràdio al president de la *Comisión Municipal de Recuperación y Conservación*, un marca Philips i l'altre AST. Els aparells són de propietat desconeguda, inútils i s'han recuperat fent registres domiciliaris.

Durant els anys trenta, el fenomen de la radiodifusió estava en auge. La fabricació i venda d'aparells de ràdio va créixer de manera espectacular. També hi va haver un important creixement d'emissores i, per tant, d'emissions d'informació i d'entreteniment, fet que no va passar inadvertit a la classe política i als militars.

CONFISCACIÓ DELS BÉNS ALS PARTITS I SINDICATS DEL FRONT POPULAR

No és fins a finals d'estiu, el mes de setembre, que es prenen mesures repressives en l'àmbit polític. Així, l'Ajuntament rep un imprès amb les indicacions que han de seguir per a l'apropiació dels béns de les entitats polítiques i sindicals que havien format part del Front Popular. La *Junta Local de Incautaciones* estava emplaçada als baixos del carrer Espanya, núm. 3 i encara a primers de maig l'oficina presentava alguna deficiència per al seu funcionament. Així, veiem que l'alcalde accidental sol·licitava a la companyia elèctrica que empalmés l'escomesa per donar-los fluid elèctric. De fet, aquest organisme estava en funcionament des d'un bon principi i a finals del mes de març, la *Comisión Gestora Municipal* l'ampliava amb la designació de nous càrrecs.

EL CONTROL SOBRE ELS ESTRANGERS RESIDENTS A LA POBLACIÓ L'ESTIU DE 1939

El 26 de maig, el *Gobernador Civil* de la província ordena a la *Guardia Civil*, a través de la *Comandancia de Gerona*, que porti a terme un control dels estrangers residents a Puigcerdà, detallant tota la informació que aconseguixin de cadascun dels individus, des de la seva arribada, la permanència, mitjans de vida, la conducta, les propietats, l'activitat que desenvolupen, els viatges que realitzin en territori espanyol i altres dades complementàries, a partir de les quals es pugui establir el motiu de la seva residència. També el *Destacamiento de Puigcerdá del Servicio de Información y*

Policía Militar (SIPM), complint ordres de la subcentral de Catalunya –un dels òrgans de repressió i persecució de *los rojos*–, sol·licita el mateix uns dies més tard, el 5 de juny.

A l'informe de 7 de juliol, tramès per l'alcalde de Puigcerdà a la *Guardia Civil*, es fan constar les dades de 63 persones, la gran majoria porten residint a la població més de deu anys i la major part van passar la frontera durant la Guerra, retornant en finalitzar el conflicte. El 85% d'aquests estrangers són cerdans amb nacionalitat francesa. Trenta-sis són originaris de la Cerdanya espanyola, divuit dels quals nascuts a Puigcerdà. Per altra banda, entre els que són vinguts de més lluny, hi trobem el matrimoni Vasdriessche-Barbieux, amb els seus dos fills, ja nascuts a Puigcerdà, tots ells amb ocupacions tècniques en una de les fàbriques tèxtils i l'Antonio Monteagudo Barbeito (San José / Costa Rica), que ocupava un càrrec en la indústria lletera. Pel que fa a les úniques persones que aixequen sospites, d'entre els residents presents a la població, hi ha la mestressa d'un bar, de qui diuen que es dedica a activitats dubtoses i que té mals antecedents, i un veí, natural d'Osseja, que acusen d'haver col·laborat en saquejos i d'haver intervingut en la col·lectivització de l'empresa SALLI, cosa, aquesta última, que a ulls del pensament franquista esdevenia un acte delictiu molt greu.

El 22 d'agost, amb la previsió d'una possible arribada de nous residents, l'Ajuntament difon instruccions per tal que aquells que arribin es presentin a l'oficina de *Inspección de Investigación y Vigilancia de Puigcerdá*. Els donen vuit dies de termini i els adverteixen que els que no hi acudeixin incorreran en responsabilitats.

LA DUANA I L'OFICINA D'INVESTIGACIÓ I VIGILÀNCIA

En esclatar la guerra, la Duana ocupa dos edificis. Un de principal, ubicat en un edifici propietat de cal Romà, al barri de la Baronia i, un segon, més proper a la frontera, a la cruïlla del camí de la Pedragosa, amb l'aleshores passeig de Bourg-madame, que havien ocupant des de 1929. De fet, és on es troba la Duana actual.

El 8 de setembre de 1936, un carrabiner explica, en una carta oberta a la família publicada al *Diario de Burgos*, com va fugir travessat la frontera junt amb tots els oficials de la Duana per por de ser assassinats.

A la descripció detalla l'itinerari, l'ajuda que reben i l'arribada a Pamplona després de vint-i-cinc dies de penúries. Això, obligà a substituir tot el personal de la Duana.

Edifici de la Duana, a prop de la frontera. Era compartit amb el Patronato Nacional del Turismo. Oficina de Turisme de Catalunya. Autor Reguant (Fons Martí Solé Irla).

Però, tornant al primer edifici, cal dir que aquest quedà malmès pel bombardeig de l'aviació franquista el dia 23 de gener de 1938. El propietari, en Romà Bertran Cabana, titular del conegut forn de Cal Romà, l'havia llogat a l'Estat ja feia uns anys. A l'expedient de reconstrucció de l'edifici que insta el propietari el 6 de desembre de 1939 davant de la *Comisión Nacional de Regiones Devastadas y Reparaciones*, hi llegim una descripció que ens ajuda a entendre en quin estat va quedar l'immoble:

La casa donde el Estado tenia instalada la Aduana consta de planta baja, dos pisos y un desván; Tiene la escalera completamente destruida, cocinas, cuartos de baño, tabiques y una parte importante del tejado y sus paredes en gran parte derribadas. La parte baja destinada a Oficinas está totalmente destruida.

Aquest fet obliga l'Estat a traslladar de manera provisional els serveis que es prestaven en aquest indret a un dels tres edificis annexos que hi havia dins la finca de la Torre Grau, a cavall de la frontera.

Es tractava d'un edifici d'uns 30 m² situat en un dels extrems de la finca i que la propietat havia arrendat al *Cuerpo de Carabineros*.

A primers de juliol de 1939, pren possessió del càrrec d'*Administrador de la Aduana* Ángel Garrido Ramos, que ben aviat rep ordres del *Gobernador de Gerona* per tal de desallotjar aquest petit immoble per

traslladar-se a l'edifici de la cruïlla del camí de la Pedragosa, que aleshores s'estava reparant i reconstruint, ja que presentava avaries importants patides durant la guerra. Pocs dies després, el 6 d'agost, la *Inspección de Investigación y Vigilancia* també sol·licitaran que s'habilitin les seves oficines al mateix indret

Edifici de control de la Duana, situat en un extrem de la finca de la Torre Grau. Autor desconegut (Fons Martí Solé Irla).

EL CAMP DE CONCENTRACIÓ DE PRESONERS I LA PRESÓ

Moltes de les persones que es van haver d'exiliar entre gener i primers de febrer van intentar entrar al país veí, a França, on es calcula que hi van arribar 470.000 persones, dues-cents cinquanta mil de les quals eren soldats republicans i entre 40.000 i 60.000, segons els autors, ho haurien fet per la Cerdanya.

A la Tor de Querol, la Guingueta d'Ix i Osseja, a la Cerdanya francesa, hi va haver camps d'internament on, entre els mesos de febrer i març, s'hi van arribar a arregar uns 30.000 exiliats republicans. Eren com uns centres d'acollida eventuals establerts amb la finalitat de portar-ne un control i reagrupar-los. Així i tot, la presència d'aquestes aglomeracions de persones comportava riscos sanitaris evidents i deliberacions d'algun Consell Municipal, com el d'Enveig, a tocar del camp de la Tor de Querol, mostraven la seva preocupació alertant a les autoritats del risc de propagació d'epidèmies i demanant que agilitzessin la sortida d'aquella gernació cap a camps més ben equipats per rebre'ls.

Entre aquests camps, els més coneguts són, sense cap mena de dubte, els camps de concentració que les autoritats franceses van improvisar a la costa rossellonesa, on la massificació de les persones

retingudes i els pocs recursos disponibles hi va crear unes nefastes condicions higièniques i sanitàries, fent que la gent hagués de fer esforços considerables per sobreviure. S'avalua que, a cavall dels mesos de febrer i març, a Argelers hi havia 77.000 refugiats, 90.000 a Sant Cebrià, 13.000 al Barcarès i 46.000 a Prats de Molló, és a dir 226.000 persones.

Aquests camps, de fet, van rebre la consideració de provisionals i els refugiats espanyols que hi eren retinguts rebien grans facilitats per part de les autoritats franceses per tal de ser repatriats a l'Espanya franquista. Una altra opció, era la d'emigrar a Amèrica per conductes prou diferents i una tercera, per als que no podien fer ni una cosa ni l'altra, era la d'allistar-se als Regiments de voluntaris, formats al llavors Camp d'instrucció del Barcarès, sota les ordres de l'exèrcit francès o, ja el 1940, a les Companyies de treballadors estrangers. En números rodons, el desembre de 1939, havien tornat uns 340.000 exiliats, però al país veí encara n'hi restaven uns 140.000.

La decisió per part de les autoritats franceses d'obrir els camps pels refugiats es va fer amb presses i, també, es van haver de crear presons i camps disciplinaris amb rapidesa i això per tal de corregir l'evasió de refugiats, els problemes de convivència a dins dels camps i altres successos que eren explotats per part de la premsa de dretes.

A Catalunya hi va haver 16 camps de concentració, en 14 municipis, gestionats per les autoritats franquistes. Eren espais de reclusió preventius i intimidatoris de caràcter interí. Els de Figueres, Puigcerdà, la Seu d'Urgell, Bossòst i Tremp servien per controlar els exiliats que tornaven a Catalunya i que s'entregaven voluntàriament. Aquests internaments permetien identificar i retenir els empresonats indefinidament sense cap prova i sense cap mena de formalisme jurídic. Aquí se'ls classificava, decidint si se'ls deixava lliures, si se'ls enviava a batallons disciplinaris, on eren sotmesos a treballs forçosos, a fer la mili o si serien sotmesos a un procés judicial per acabar empresonant-los.

Al camp de concentració de Puigcerdà, que va estar operatiu entre 1939 i 1941, rebien vitualles des de Solsona, per conducte militar, pels presos que, com dèiem, havien tornat de França. Es tractava bàsicament de sardines en conserva i de llaunes de carn.

A mitjan mes d'octubre, l'alcalde sol·licitava al gerent de l'empresa *Energia Eléctrica de Cataluña* que,

per tal de facilitar el control als vigilants, il·luminés convenientment la zona de passeig que hi ha entre el Llac i el *Campo de Concentración de Prisioneros* i el tram existent entre aquest i la presó. I és que la presó, en acabar la guerra, es desplaçà de Sant Domènec fins a la zona de *Can Pedraza*.

Ofici del delegat d'Ordre Públic sol·licitant a l'alcalde menjar per a cinc detinguts. (ACCE)

La presó o preventori judicial de Puigcerdà, que és com s'anomenava oficialment durant la guerra, estava ubicat al conjunt del convent de Sant Domènec i arribà a acollir nombrosos detinguts. Primer depenia del Comitè de Presons, després, del Comitè de Serveis Correcionals i, a partir del juliol de 1937, de la Direcció General de Serveis Correccionals i de Readaptació. L'alcalde de Puigcerdà, a requeriment del delegat d'Ordre Públic de la Cerdanya i a compte de l'ajuntament, era qui ordenava al servei de restauració de l'Hotel Popular que servissin menjar a les persones allí retingudes.

EL CONTRABAN

Durant el transcurs de la guerra, les detencions per tràfic fraudulent de mercaderies en els controls establerts a les carreteres principals de la plana cerdana acostumen a ser, bàsicament, per menjar i productes bàsics. En canvi, a cavall de la frontera, un dels principals contrabandistes entra cap a Espanya sacarina i pedres per encendre i, cap a França, productes que pesen molt poc, però que tenen un gran valor, com el safrà i un fil de cirurgia, anomenat catgut. Tampoc es pot menystenir l'activitat d'un veí de Bourg-madame que, de manera assídua i amb un salconduit que li permetia passar la frontera a tota hora, mercadejava amb joies i divises. A finals de 1937, els duaners enxampen un home amb lingots d'or i joies i un altre amb vint-i-cinc quilos de monedes de plata de cinc pessetes, segurament a conseqüència de l'acaparament que en feia la gent per temor de la durada del conflicte. També vigilen estretament

un home de nacionalitat andorrana de qui ja se sabia que havia passat de 20 a 30 refugiats procedents de Barcelona per la frontera, a prop de Civís.

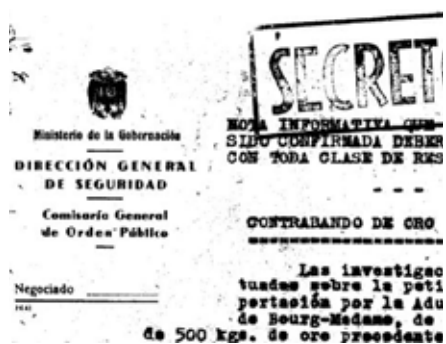
A banda d'això, no podem oblidar tot el que traguaven els trens provinents de França: carbó, sucre, ous, cafè, sosa càustica i, sense cap mena de dubte, el més important, armament pels republicans.

Però les autoritats duaneres també es van haver d'enfrontar al contraban de cavalls, almenys si fem cas d'un informe secret de l'espionatge franquista, del *Servicio de Información del Nordeste de España (SIFNE)*. El gener de 1937, el Comitè de Puigcerdà, amb un cens important de cavalls i mules procedents de les apropiacions i per tal d'evitar les despeses que els ocasionava el seu manteniment, va començar a passar-ne de contraban cap a França, on eren inscrits i venuts com a cavalls francesos, per així adinerar-los.

Cuando se dieron cuenta de ello numerosos propietarios y labriegos franceses, simpatizantes con la Causa Nacional, denunciando el hecho a la Dirección de Aduanas.

El principal col·laborador era un veí d'Ur que acabà sent descobert i processat quan tot just n'havien aconseguit passar una vintena. L'informe del SIFNE és molt explícit:

cuya causa continua su curso a pesar de las fuertes presiones políticas; y desde entonces ningún francés por rojo que sea se atreve a hacer contrabando con el ganado español.

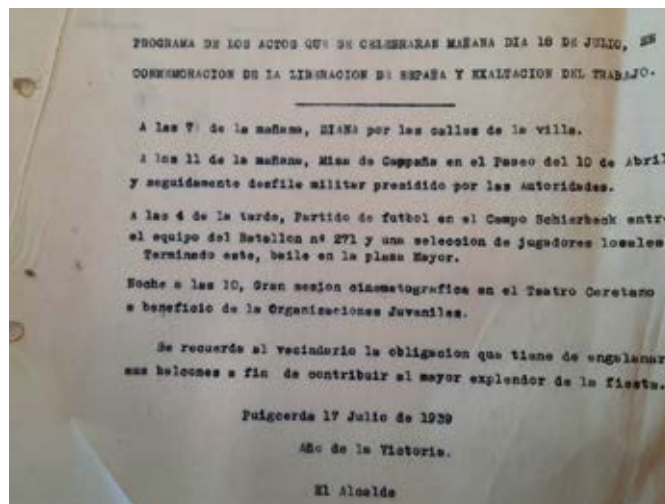
Encapçalament d'un dels documents d'investigació del possible tràfic de mercuri i or (AHG)

Ja entrats en plena postguerra, un dels materials que són objecte de contraban són els rodets de pel·lícula fotogràfica. Així, el 10 de juliol de 1939, detenen a Puigcerdà dues persones amb un fardell que contenia aproximadament 7 kg d'aquest material. Mentre que a cavall de 1939 i 1940, el contrabandista que més activitat desenvolupava a la zona compresa entre Bourg-madame i Andorra, és vigilat amb atenció per

la *Comisaría General de Orden Público* per l'intent de passar mercuri i una quantitat molt important d'or, just abans de l'ofensiva alemanya a França.

LA CONMEMORACIÓN DE LA LIBERACIÓN DE ESPAÑA Y EXALTACIÓN DEL TRABAJO EL 18 DE JULIO DE 1939

Programa dels actes de celebració:

Document en què es convida la població a commemorar la Liberación de España, cominant els veïns a engalanar els balcons. (ACCE)

Tant al passeig 10 d'abril com a la plaça Major, s'hi acostumaven a celebrar misses de campanya. A la imatge veiem un altar improvisat davant del Cafè Núria pels volts de 1943-1944. (Bosom Isern, Sebastià. Puigcerdà 1939-1975. Història gràfica)

L'AFILIACIÓ A LA FALANGE PER PART DEL JOVENT

Un cop constituïda la *Jefatura Local de la Falange Española Tradicionalista y de las JONS* es va anunciar la idoneïtat d'endegar una organització juvenil. Estaven cridats a formar-ne part tots els joves compresos entre els 6 i els 18 anys. A tal efecte, es van establir uns dies per efectuar les inscripcions corresponents. Pel que fa als més petits, només calia portar-ne el nom anotat en un paper o dur-lo acompanyat per part d'un adult.

“Esta Jefatura espera que todos los padres comprenderán el deber moral y patriótico de inscribir a sus hijos en la Falange, que ha de hacer de ellos ciudadanos dignos de la España Una Grande y Libre que nuestro Glorioso Caudillo está forjando.”

FONTS CONSULTADES:

ARXIU COMARCAL DE LA CERDANYA:

ACCE Fons Ajuntament de Puigcerdà, CU2823 i CU2824. *Secció d'Administració General, correspondència de l'Ajuntament de Puigcerdà (1939).*

ACCE. Fons Ajuntament de Puigcerdà, CU156. Llibre d'actes de ple (1936-1940).

ACCE Fons Ajuntament de Puigcerdà, CU5700. Llibre de Registre d'Enterraments al Cementiri Municipal (1901-1956).

ACCE Fons Ajuntament de Puigcerdà, CU3653. Llibre d'Actes de la Junta Administrativa del Cementiri de Puigcerdà (1859-1939).

ACCE. Fons Ajuntament de Puigcerdà, CU102. *“Puigcerdà, 18 juliol 1936 - 8 setembre 1940. Pàgines històriques.”* Memòries escrites per Carme Llorens de Piguillem, Dolores Degollada i J. Naudí.

ACCE 130 - 121 Jutjat de Primera Instància i Instrucció de Puigcerdà. Diligències prèvies.

ACCE. Fons Ajuntament de Puigcerdà, CU 4073. *Registre d'estrangers residents a Puigcerdà. Informe de l'alcalde adreçat a la Comandancia de la Guardia Civil, (Juliol, 1939).*

ACCE Fons Ajuntament de Puigcerdà, CU5274. Contractes d'arrendament de dos pisos a l'edifici del Círcol Agrícola Mercantil per instal·lar-hi les dependències de l'Ajuntament de Puigcerdà i el jutjat.

ACCE. Fons Ajuntament de Puigcerdà, CU 5312. Declaracions dels veïns de Puigcerdà dels danys causats durant la Guerra Civil a les seves propietats adreça-

des al *Servicio Nacional de Regiones Devastadas y Reparaciones*.

ACCE. Fons Ajuntament de Puigcerdà, CU5303. *Comisión Municipal de Incautación i Conservación*. Relació de matalassos.

ACCE. Fons Ajuntament de Puigcerdà, CU5313. Subhastes de mobiliari de la Comissió Municipal

ACCE130-198-N-65. Elements significatius del campar de l'església de Santa Maria de Puigcerdà.

ARXIU HISTÒRIC DE GIRONA (AHG):

Expedients d'actuacions de la *Comisión Provincial de Regiones Devastadas y Reparaciones*.

Arxiu Històric del *Gobierno Civil* de Girona.

Administració Local: Disciplina i control

ARXIU NACIONAL DE CATALUNYA (ANC)

Fons ANC1. Llei 21 del 2005 de restitució a la Generalitat de Catalunya

ARXIU MUNICIPAL DE L'AJUNTAMENT DE BELLVER DE CERDANYA (AMAB)

Correspondència d'entrada i sortida (1939)

ARCHIVO GENERAL MILITAR DE ÁVILA (AGMA)

Informe del 24-4-1937 del Servicio de Información del Nordeste de España (SIFNE) sobre *Actuación de los partidos políticos en la Cerdaña*.

BIBLIOGRAFIA:

Adam Augé, Sandra; Solé Irla, Martí. *Llivia desapareguda*. Ed. Papiol: Efadós, 2022.

Adam Augé, Sandra; Solé Irla, Martí. *Les germanes de l'Hospital*. Revista Cadí-Pedraforca, núm 26. Dossier Metges. Primavera-estiu de 2019.

Berlic, Frédérique. *La retirada en fevrier 1939. La Cerdagne se souvient..* Ed. Frédérique Berlic, 2012.

Bosom Isern, Sebastià. *Puigcerdà 1939-1975. Història gràfica*. Ed. Farell amb el suport de l'Ajuntament de Puigcerdà, 2003.

Bosom Isern, Sebastià; Solé Irla, Martí. *Carrers i places de Puigcerdà*. Ed. Ajuntament de Puigcerdà i Arxiu Històric Comarcal de Puigcerdà. Puigcerdà, 1998.

Clara, Josep. *Coneguem... Mossèn Joan Domènech. Un home de coratge i un capellà singular*. Ed. Ajuntament de Puigcerdà, 2002.

Fortea Gracia, José. *Mi paso por la Columna Durruti / 26 División*. Centre d'Estudis Llibertaris Federica Montseny. Badalona, 2005.

Mercadal Fernández, Oriol; *Sense aire*. Cadí-Pedraforca, núm. 13. Dossier Franquisme i repressió. Editorial Gavarres. Tardor-hivern 2012.

Pernau Riu, Josep. *Diari de la caiguda de Catalunya*. Edicions B, S.A. Barcelona 1989.

Pous Porta, Joan; Solé Sabaté, Josep Maria. *Anarquia i república a la Cerdanya (1936-1939). El "Cojo de Málaga" i els fets de Bellver*. Biblioteca Serra d'Or. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988.

Sabaté Casellas, Ferran; Calbet Camarasa, Josep M. *Personatges de la sanitat cerdana. Mots del Cim, 21*. Edicions Salòria, 2016.

Sagnes, Jean; Caucanas, Sylvie. *Les français et la guerre d'Espagne*. Actes du Colloque de Perpignan (28-30 septembre 1989). Ed. CREPF, Université de Perpignan, 1990.

Solé, Queralt. *Catalunya 1939. L'última derrota*. Ed. Ara llibres SL. Badalona, 2006.

Solé Irla, Martí. *La Ratlla a Puigcerdà. Tot resseguint la frontera de la fita 466 a la 500*. Puigcerdà: impremta Boixader, 2023.

Colecció Misserpí 8.

Solé Sabaté, Josep Maria. *La repressió franquista a Catalunya, 1938-1953*. Catalunya sota el franquisme 1. Edicions 62. Barcelona, 1985.

Solé Sabaté, Josep Maria; Vilarroya Font, Joan. *La repressió a la rera guarda de Catalunya (1936-1939), volums I i II*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989-1990.

Vinyet Estebanell, Josep. *La Cerdanya de la postguerra. Filagarses de la memòria*. Col·lecció Studia, 11. Ed. Papers on Demand, 2009.

ENTREVISTES:

Carrera Bragulat, Francisca. Mas del Po, Puigcerdà, 95 anys (23/08/2023)

Casanovas, Enriqueta. Cal Molineret, Prats, 90 anys (24/06/2021).

González Bertran, Teresa. Cal Romà, Puigcerdà, 88 anys (23/5/2023)

Llanas Reguant, Miquel. Cal Matatam, Puigcerdà, 78 anys (05/02/2022).

Lluch Ginesta, Maria. Cal Ginesta, Puigcerdà, 95 anys (27/04/2023 i 4/05/2023)

Puig Juvé, Josep. La Bascort, Baltarga, 98 anys (22/05/2021).

Pujol Pons, Josep. Cal Forner, Prats, 58 anys

(14/02/2024).

Rufiandis Aluju, Llorenç, Cal Rufiandis, Ger, 76 anys (17/02/2024)

WEBGRAFIA:

Martin Alarcón, Julio. *Dinero rojo: así arruinó Franco a los republicanos derrotados. El Congreso ha pedido al Gobierno su devolución*.

29/06/2017-05:00-Actualizado:04/07/2017-00:31. https://www.elconfidencial.com/cultura/2017-06-29/dinero-rojo-franco-republica-guerra-civil_1406693/

Zorzo Ferrer, Francisco Javier. *Historia de los Servicios de Inteligencia: El Período Predemocrático*, Arbor CLXXX, 709 (Enero 2005), 75-98 pp. <http://arbor.revistas.csic.es>.

Martínez, Julio. *España salda cuentas con la masonería, tan estigmatizada y perseguida*. El Asombrario&Co. Público, 8 de gener de 2024. Consulta: 11-01-2024. <https://elasombrario.publico.es/espana-salda-cuentas-con-la-masoneria-estigmatizada-y-perseguida/>

Marimon Molas, Sílvia; Marimon, Sílvia: *Els camps de concentració de Franco a Catalunya: així eren i així s'hi castigava*. Diari Ara. Memòria Històrica. Cultura (27/02/2022): https://www.ara.cat/cultura/camps-concentracio-franco-catalunya-aixi-aixi-s-hi-castigava_1_4284632.html

Monfort Coll, Aram: (UAB – Centre d'Estudis sobre les Èpoques Franquista i Democràtica) publicat a *Els camps de concentració franquistes a Catalunya: el cas de Granollers*. Ponències. Revista del Centre d'Estudis de Granollers, 22 (2018): https://www.granollers.cat/sites/default/files/usuarios/u125/els_camps_de_concentracio.pdf

La Dépêche, Toulouse, 24-1-1938 i 25-1-1938. <https://gallica.bnf.fr/html/>

La Humanitat, Barcelona, 25-9-1936 i 18-10-1936 <https://arca.bnc.cat/>

Ceretania. Puigcerdà, 24-11-1935. (ACCE) [https://xac.gencat.cat/ca/lLista_arxius_comarcals/cerdanya/detall/LArxiu-Comarcal-de-la-Cerdanya-des-de-casa-Setmanari-Sembrador-Puigcerdà, 1936](https://xac.gencat.cat/ca/lLista_arxius_comarcals/cerdanya/detall/LArxiu-Comarcal-de-la-Cerdanya-des-de-casa-Setmanari-Sembrador-Puigcerd%C3%A0-1936). (ACCE): https://xac.gencat.cat/ca/lLista_arxius_comarcals/cerdanya/detall/LArxiu-Comarcal-de-la-Cerdanya-des-de-casa

Diario de Burgos (8-9-1936) <https://prensahistorica.mcu.es/es/consulta/registro.cmd?id=1029616>

Puigcerdà i la Seu, 1936-1937: unides per la FAI

AMADEU GALLART

En aquest escrit intento establir l'agermanament de fet, en circumstàncies tràgiques, durant els primers mesos de la Guerra Civil, entre Puigcerdà i la Seu d'Urgell. Com a estudiós de la història de la Seu accentuo la temàtica que pertany a aquesta localitat i no goso insistir massa sobre la de Puigcerdà.

Voldria agrair la lectura atenta del Joan Obiols Puigpinós i els seus comentaris.

Nota prèvia.

La Seu d'Urgell i Puigcerdà són dues poblacions geogràficament properes, unides pel Segre i històricament dividides per una certa rivalitat veïnal pròpia de centres urbans d'una mateixa o similar magnitud demogràfica, que gosaria qualificar en moltes ocasions de "sana rivalitat". Els uneixen altres factors, més estructurals que conjunturals, com són uns sentiments molt arrelats de capitalitat de les seves respectives comarques i d'afany d'influència en altres zones del Pirineu com poden ser l'Alt Urgell i Andorra, en el cas de la Seu, i la Cerdanya "francesa" i el Ripollès –o la zona més altpirinenca del Ripollès–, en el cas de Puigcerdà. Avui, ambdues poblacions queden a l'aguait de les resultes del que serà, tard o d'hora, la vegueria de l'Alt Pirineu i l'Aran i de l'evolució del veí comú, Andorra.

Puigcerdà va ser la capital del Corregiment del mateix nom, del qual depenia bona part de l'Alt Urgell. La Seu va haver de conformar-se amb la figura del seu gran senyor, el bisbe d'Urgell i copríncep de les Valls d'Andorra. El gran trauma dels cerdans de Puigcerdà i de tota la comarca va ser l'absurda divisió del Tractat dels Pirineus, amb la brutal amputació de l'Alta Cerdanya o la Cerdanya del nord. El gran trauma dels urgellencs de la Seu va ser no aconseguir ser la capital provincial, que havia estat pràcticament a les seves mans en el primer terç del segle XIX. El fet és que els urgellencs es van veure superats per una incipient, però dinàmica burgesia lleidatana que va portar les aigües de la capitalitat cap a la seva llera, mentre que a la Seu, la belligerància de l'obscurantisme carlista era un insuperable pal a les rodes per al seu lideratge territorial.

Puigcerdà i la Seu d'Urgell a finals del S. XIX, principis del XX

La Segona República.

L'esclat del republicanisme catalanista va ser francament dominador a Puigcerdà i a la Seu. Les banderes republicanes onejaven als balcons de Puigcerdà i una manifestació popular d'adhesió a la República va recórrer els carrers de la capital cerdana. A la Seu, es va convocar una gran manifestació que, pacíficament, va ocupar l'Ajuntament i va desallotjar l'alcalde del moment, Manuel Fiter Dasca.

Enric Canturri i Ramon Cosp, alcaldes respectius de la Seu d'Urgell i Puigcerdà a les eleccions municipals de l'any 1931

En ambdues poblacions, ERC va adquirir una gran força, si bé que el centredreta i la dreta juntes tenien majoria i van acabar imposant-se als governs municipals, malgrat que a la Seu, l'empenta personal d'Enric Canturri Ramonet el va portar a l'alcaldia l'any 1931, tot i que en una posició clarament minoritària que li va costar el càrrec tot just començar. Aquesta deriva cap a la dreta es va confirmar a les dues poblacions en les eleccions municipals del 14 de gener del 1934. A la Seu, va sortir elegit alcalde Bonaventura Rebés, jove advocat i banquer, centrista d'Acció Catalana. A Puigcerdà triomfà Ramon Cosp, pastisser del carrer Major. Cal tenir en compte que, en les eleccions al Parlament de Catalunya del novembre de 1932, tant a Puigcerdà com a la Seu, es va imposar ERC. A les del Congrés de Diputats, les preferències electorals viraren cap a la dreta.

L'entusiasme popular per la nova situació va promoure a Puigcerdà la difusió de revistes com *Ceretània*, catalanista i republicana, i *Renovació*, de caràcter més esquerrà. A la Seu, tingueren molta presència política la revista *El Cadí*, de caràcter dretà, finançada per l'empresari barceloní Miquel Mateu per tal de defensar els seus interessos en les obres de la hidroelèctrica andorrana FHASA, i l'esquerrana *L'Alt Urgell*, de fet, el butlletí de l'organització comarcal d'ERC.

Ambdues revistes s'embrancharen des del primer dia en uns debats d'alt nivell de confrontació sobre temes locals, comarcals i andorrans. El fet de ser centres comarcals, donava a les dues poblacions un nivell superior al qual podria adjudicar-los la seva demografia, de 3.500 a 4.500 habitants.

El 6 d'octubre.

Els fets del 6 d'octubre de 1934 foren premonitoris. Mentre els alcaldes de dreta o de centredreta romanien a les seves poltrones, els diputats d'ERC, Casademunt a Puigcerdà i Canturri a la Seu, cridaven a la defensa de la República des dels respectius balcons de l'Ajuntament. La reacció de les forces de l'ordre i de l'exèrcit fou automàtica. Els regidors esquerrans, compromesos amb la crida de Companys, foren posats en la situació de recerca i captura. L'Enric Canturri, de la Seu, va haver de fugir per evitar l'empresonament i gaudí d'un exili a París que li va permetre cursar tot un màster de ciència política en companyia d'altres exiliats espanyols de tanta categoria com el socialista Indalecio Prieto. De tota manera, a la Seu, amb els fets del 6 d'octubre, apareixen ja les dues ànimes d'ERC, les que personifiquen Canturri i Francesc Jordana i la representada per Joan Puig, empresari electricista lligat sindicalment amb la raquíctica organització local de la CNT, que, en posició minoritària dins del seu partit, havia iniciat un repartiment d'armes com a cap del sometent entre gent de la seva confiança, comproment així tota l'organització d'ERC. Canturri i els seus, majoritaris dins de l'organització local d'ERC, varen fer avortar immediatament l'actuació irresponsable de Puig.

A Puigcerdà, com a la Seu, els regidors d'ERC que es feren ressò de la proclama de Companys, com fou el cas de Jaume Palau Soldevila, foren detinguts

i empresonats. En el cas cerdà, ja treu el cap, amb força, l'organització de la CNT amb una actuació que provocarà el processament dels líders anarquistes Antonio Martín Escudero i Segundo Jodrá Gil.

El febrer de 1936, amb el triomf del Front Popular, els regidors represaliats d'ERC tornaran als seus càrrecs. De fet, s'imposà un clima de pau social, amb totes les contradiccions pròpies del sistema que es vulgui, derivades de les desigualtats socials existents en els moments anteriors a l'aixecament militar. En el cas de la Seu, no es detecta cap actitud de revenja dins del sector majoritari d'ERC, el sector liderat de manera clara pel diputat Enric Canturri Ramonet, el pagès Francesc Jordana (a) Pregada, el veterinari Blai Martret i Ferran Zulueta Giberga, el fill del fundador de la Cooperativa del Cadí, inductor del canvi en les produccions ramaderes de la Cerdanya i l'Alt Urgell. Era lògic, en una lectura de causa efecte, qui va obligar a marcar cap a l'exili a Canturri i Jordana van ser els militars, no els elements de dreta ni els capellans.

Esclata la Guerra Civil: la sublevació militar de juliol de 1936.

El 18 de juliol es revoltaven els militars contra la legalitat

republicana, provocant l'esfondrament de les institucions armades que, en el millor dels casos, queden col·lapsades segons les lleialtats oposades dels seus components. El buit de poder que es produeix en dues poblacions frontereres com Puigcerdà i la Seu és omplert amb celeritat pels milicians anarquistes que responen a la titularitat de la CNT-FAI. Se'ns planteja, doncs, una primera qüestió lligada al fet d'aquesta mateixa celeritat. A finals de juliol, tant Puigcerdà com la Seu estan plenament controlades pels milicians anarquistes, no així, i això cal explicitar-ho d'entrada, la resta dels territoris comarcals de la Cerdanya i l'Alt Urgell, on l'autoritat dels faistes de les capitals tenen una operativitat molt més reduïda, amb tendència a no tenir-ne, com va passar en els casos més coneguts de Bellver de Cerdanya o d'Oliana. El control de la frontera, el gran objectiu oficial proclamat pels anarquistes, es deixa a càrrec del cos de carrabiners que, amb una curiosa facilitat, es passen, d'entrada, a les files milicianes; ben al contrari de la Guàrdia Civil, molt més lligada a la legalitat republicana o la de l'exèrcit, que es debat entre la fidelitat o la revolta en el cas de la guarnició de la Seu.

Aquesta ràpida implantació de l'autoritat faista pot tenir, en el cas de Puigcerdà, una explicació clara. A

Foto: milicians a la Seu d'Urgell

Puigcerdà, ja feia uns quants anys que el militant anarquista Antonio Martín (a) el Cojo de Málaga, hi feia treball polític i havia anat creant un equip vertebrat i orientat segons les tesis més violentes de l'actuació de la CNT. A més, com és ben sabut, Martín tenia un nivell força alt dins de l'organització catalana de la CNT-FAI, gràcies al seu activisme anterior i la seva relació amb nuclis anarquistes del Ripollès i no cal dir-ho, de Barcelona i de la mateixa França. Podríem considerar Martín com una espècie de líder faista de la zona compresa per la Cerdanya i l'Alt Urgell?

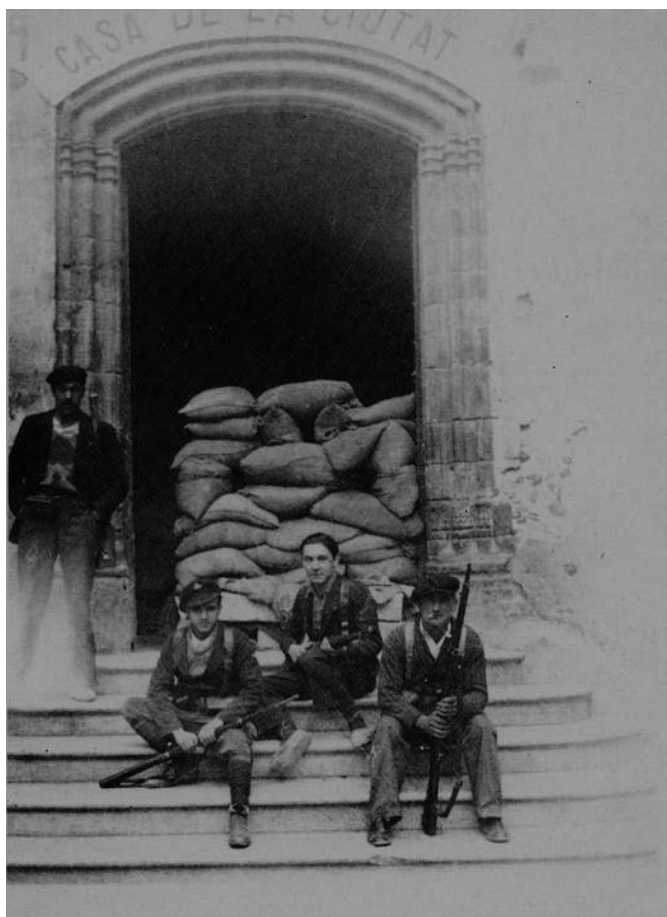

Foto: milicians a la Seu d'Urgell

El domini de la CNT-FAI.

A la Seu d'Urgell, els primers contingents faistes a arribar foren, precisament, de Puigcerdà. Varen ser rebuts amb hostilitat pels representants polítics urgellencs, pertanyents a l'Ajuntament presidit pel centrista Rebés, amb presència d'ERC. Hagueren de marxar, amb la cua entre cames, amenaçant amb un retorn imminent, com així va ser. Es pot dir que les relacions entre ERC i la CNT, fins al moment, havien estat escasses, però bones. Hi havia hagut algun nucli

cenetista a les mines d'Adrall, ben properes a la Seu, i sobretot a les obres de gran envergadura de FHASA —Forces Hidroelèctriques Andorranes SA— on treballava un contingent nombrós —més de mil treballadors—, molt influenciats per la presència de grups de sindicalistes de la CNT. Però, al marge de casos puntuals, el gran contingent de faistes que actuarien a la Seu provenia d'altres punts geogràfics. L'historiador Pau Chica ens comenta en un article publicat a la revista *Interpontos VI*: “A les darreries de juliol, desenes de milicians (...) provinents sobretot de les zones industrials de Catalunya i la seva àrea metropolitana, així com de complexos miners del Pirineu com les mines de ferro de Pimorent, ja s'havien instal·lat a l'Alt Urgell”. Sembla que la xifra de milicians podia haver arribat a un centenar i mig d'individus. Es forma un Comitè de Milícies Antifeixistes, dominat per la CNT-FAI, en oberta rivalitat amb el nou Ajuntament, compost únicament per militants d'ERC, constituït a finals de juliol de 1936.

Enric Canturri ens comenta a les seves *Memòries*, a la pàgina 76: “La CNT-FAI anava creixent a un ritme inesperat i un nombrós contingent de forasters indubtablement enviats, en formaven part. Aquests s'apoderaren i s'instal·laren al convent de les monges anomenat de La Punxa...”. Canturri reconeix que, pel seu compte, Esquerra Republicana va crear una milícia de joves armats amb fusells màuser de la caserna, una milícia que, contra la seva voluntat i comandada per Joan Puig Arbonès i Antoni Montserrat Prades, acabaria fent causa comuna amb els milicians anarquistes nousvinguts. Els carrabiners de la Seu i de Puigcerdà, els vigilants de la frontera, també abandonaren l'obediència als seus comandaments per integrar-se amb entusiasme a la nova disciplina “revolucionària”. Un capità de la Guàrdia Civil que volia fer front a l'onada vandàlica va ser assassinat i les forces que comandava foren neutralitzades i enviades a Barcelona.

El sacerdot Jesús Castells, al seu *Martirologi de l'Església d'Urgell*, també indica que el primer grup organitzat de faistes vingué de Barcelona, però que el més agressiu vingué de Puigcerdà, el dia 26 de juliol de 1936. Suposem que es toparen amb la gent de l'Ajuntament i d'ERC que els comminaren a marxar. La resposta dels de Puigcerdà fou clara: “¡Camaradas! Tenemos que volvernos; en Seo de Urgel no nos quieren, Seo de Urgel no ha reaccionado aún; ya los haremos reaccionar...”. Frase que ha quedat en la memòria histò-

rica local, molt tenyida pels filtres espessos i potents de quaranta anys de franquisme. El fet és que varen complir la promesa, tornaren i engegaren la seva “revolució” amb l’assassinat indiscriminat de capellans i la gent vinculada a la dreta més lligada a la clerecia. La situació va tenir el mateix parament a la Seu que a Puigcerdà: es va fer amo del paisatge la figura del personatge militant, armat i vestit amb granota de treball, que va ser durant uns mesos l’únic poder institucionalitzat. S’ha de tenir en compte que, entre finals de juliol i començaments d’octubre, els ajuntaments viuran en constant tensió amb els Comitès dominats per la CNT-FAI, que disposen del poder de la força armada. És en aquests mesos quan es produeixen la pràctica totalitat de les execucions.

Al llibre de Pous i Sabaté *Anarquia i República a la Cerdanya (1936-1939)*, a la pàgina 54, hi llegim: “*La relació del Comitè de Puigcerdà fou constant amb el de la Seu d’Urgell, en ambdós casos dominat per la CNT-FAI, amb la qual cosa els dos passos de frontera del Pirineu central català estaven fora del control real de la Generalitat; tot i que això suposava depassar els límits estatutaris, la pràctica desaparició de l’Estat obligava vers aquesta responsabilitat*”.

A Puigcerdà, els membres del comitè local de la CNT FAI, encapçalats per Antonio Martín (a) el Cojo de Málaga, aconseguiren, doncs, prendre el poder a la capital i a la frontera amb França. A la resta de la Cerdanya, malgrat tenir-hi influència, no varen consolidar una posició com la que tenien a la Vila, el mateix, de fet, que passava a la Seu respecte a l’Alt Urgell. Fou especial el cas d’Alp, on el control territorial el posseïa el POUM —Partit Obrer d’Unificació Marxista— partit amb qui els de Puigcerdà hi mantenien una bona entesa.

En certa manera es podria qualificar l’experiència llibertària a Puigcerdà com un referent en aquesta part del Pirineu. La raó radica en la personalitat de Martín, conegut amb el malnom de “El Cojo de Màlaga”. Un personatge que havia actuat al si dels grups més radicals de la CNT i amb un bon nivell de capacitat intel·lectual per entrelligar la teoria anarquista amb les pràctiques coercitives. La relació amb el comitè anarquista de la Seu d’Urgell l’ajudava a trencar un possible aïllament del qual seria definit com el “cantó llibertari” de la Cerdanya.

Tornem a Jesús Castells, al seu *Martirologi*, a la pàgina 38: “*Puigcerdà, esdevé sens dubte la parròquia més*

bàrbarament maltractada en persones i coses, dins del bisbat. Els fets vandàlics, avançant-se a la resta de comarques diocesanes, varen iniciar-se el 21 de juliol amb l’assalt i saqueig de les cases religioses (...) i varen consumir amb l’enderrocament de l’antiga església de Santa Maria (...) la destrucció dels arxius de la parròquia, del Registre de la Propietat, del Jutjat d’Instrucció i de la Notaria, així com l’arrasament dels monuments al brigadier Cabrinetty i el cònsol Schierbeck...”. Tot en un ambient de persecució implacable, amb l’assassinat de capellans i gent de dretes. Per exemple, 21 assassinats solament el 9 de setembre de 1936, entre els quals, 7 d’antics polítics d’Unió Patriòtica.

Antonio Martín (a) “El Cojo de Málaga”

Autors com Antoni Gascon i Agustí Guillaumon al seu llibre *Nacionalistas contra anarquistas en la Cerdanya (1936-1937)*, gairebé advocats de part de la colla de Martín, ens diuen a la pàgina 189: “*Los anarquistas dominaron la Cerdanya durante 9 meses, desde julio 1936 hasta abril 1937, mediante el aparente pluralismo del Comité Antifascista de Puigcerdà, que a partir de mediados de octubre de 1936 pasó a denominarse Consejo Administrativo. Ejército y Estado desaparecieron y fueron sustituidos por las milicias armadas anarquistas, en colaboración con los carabineros. Durante estos nueve meses se desarrolló en la Cerdanya una profunda experiencia libertaria que se materializó especialmente en Puigcerdà, con la aplicación de medidas novedosas como la moneda, el orden público, milicias, enseñanza, cultura, obras públicas, liberación de la mujer y economía*”.

Els mateixos autors ens obsequien amb un text de Martín, pàgina 588: “*Cuando en un rebaño se manifiesta una enfermedad, el dueño hace matar enseguida el animal que padece la enfermedad para que no contagie a los demás*”.

Podria ser molt bé que els faistes de la Seu s’emmirallessin amb els de Puigcerdà. A la Seu no tenien un líder tan carismàtic. Suggerixo que, sense línies de separació clares, estaven dividits en 4 grups: 1- Els radicals executors, assassins de fet i de dret, com la famosa

parella de Joan Baeta Sancho i la Concepció Guillén Martínez o el mateix Miguel Arenas Rodríguez, que justificava les execucions d'acord amb les delacions rebudes de gent de la Seu. 2- Els de la revista "local" *Cultura y Porvenir*, amb Ramon Lizarte o Margarida Gispert, el sector més lletraferit i que escrivien els articles de sabor local, compaginats amb els escrits fets per autors d'àmbit nacional —en la mateixa línia de la revista *Sembrador*, a Puigcerdà. 3- El sector d'ERC de Joan Puig Arbonés i Antoni Montserrat Prades, que passà, des dels primers dies, al seguidisme de les files milicianes sota les directrius de la CNT-FAI. 4- Un darrer sector, el més arribista i volàtil, format per entusiastes de tota mena de col·lectivitzacions —a veure què els queia—, sempre respectant el supòsit que algunes d'aquestes persones obraven de bona fe.

Les execucions tingueren lloc els mesos d'agost, setembre i octubre de 1936, fins que la Generalitat va poder imposar una certa disciplina que implicà un fre, si més no, a les execucions indiscriminades. Unes execucions realitzades, materialment, pels milicians anarquistes, amb la col·laboració local ja apuntada. L'octubre de 1936 es van dissoldre els comitès locals per anar obrint pas a ajuntaments "legals". Això, a la Seu, va suposar la marxa dels milicians més sanguinaris com els ja citats Sancho i Guillén.

El mal, però, ja estava fet. Les execucions incontrolades de capellans i gent de dretes havien causat un dany irreparable a la imatge internacional de la Segona República. Els sectors més moderats de l'Europa cristiana s'escandalitzaren per aquests fets i guanyà molt terreny la idea d'una República sobrepasada per elements radicals embogits per una idea violenta de la seva "revolució". El fet resultant fou terrible: Franco no hauria pogut trobar millors aliats, Hitler i Mussolini a part.

El paper d'ERC.

De fet, la gran pregunta que, avui, desembre de 2023, ens podem fer, cerdans i alturgellencs, és com perfillem el paper d'Esquerra Republicana de Catalunya en els mesos que van de finals de juliol de 1936 a finals d'abril de 1937, o encara millor, de finals de juliol de 1936 a mitjan octubre de 1936, unes etapes tan intenses, que tendeixen a confondre's amb tot el període 1936-1939 i, de vegades, segons la historiografia franquista, amb la mateixa República. Cal no oblidar el magma humà

que identifiquem com a CNT-FAI i el fet que el PSUC ja comença a ensenyar la poteta per mirar d'imposar ordre i concert, a la seva manera, lògicament, que per alguna cosa l'únic suport seriós exterior venia de la Unió Soviètica estalinista.

Es pot involucrar ERC, com a entitat, en els assassinats perpetrats a l'Alt Urgell els mesos de juliol a octubre de 1936 —que alguns autors, com Jesús Castells, sacerdot, al seu *Martirologi* no poden resistir la temptació d'ampliar-ho tot al 1936-1939? Sí que és veritat que gent d'ERC, com Joan Puig Arbonés i Antoni Montserrat (a) Moro, van fer seguiment, amb armes i bagatges, de les consignes de la CNT-FAI, incorrent així en responsabilitats directes respecte a les execucions, que gosaria qualificar de contrarevolucionàries, que es produïren. El gruix de l'ERC urgellenc, Canturri i els seus, Jordana, Martret, Zulueta, els germans Farràs i força d'altres, s'oposaren a les actuacions de la FAI amb la seva desaprovació passiva el temps en què comandaren l'Ajuntament d'ERC, presidit per Jordana (a) Pregada — bàsicament l'agost de 1936. Però una vegada perpetrat l'assassinat dels germans Tarragona —un dels quals, el conegut com a "Pompeio", era simpatitzant d'ERC—, s'hi enfrontaren obertament. Era el 2 de setembre de 1936. Fins aquí va durar la "comprensió dantoniana" de Canturri respecte als "Robespierre faistes", els que llavors dominaven el totpoderós Comitè de Milícies Antifeixistes. Pel fet d'aixecar la veu, Canturri va haver de fugir i va anar d'un pèl que no engrossís la llista d'executats. Crec, doncs, que a part de casos individualitzats, ERC no pot considerar-se, com a partit polític, en complicitat amb la CNT-FAI en els assassinats comesos a l'Alt Urgell.

Canturri era un bon coneixedor de Puigcerdà: per les estades juvenils i d'adult i pels seus negocis relacionats amb un local de cinema. A les seves *Memòries*, ens explica que arrendava el nou teatre cinema, ubicat a la plaça Cabrinetty al Dr. Pujol, el propietari, conegut metge dretà, simpatitzant del qual va significar la dictadura de Primo de Rivera. Tampoc podem oblidar que Canturri va planificar, amb un tinent de la guàrdia civil, un cop contra els faistes de la Cerdanya, iniciativa que fou desautoritzada per Companys per por de no irritar el poderós líder anarquista Durruti. Ho llegim a les seves *Memòries*, a les pàgines 156 i 157.

En el cas de Puigcerdà, trobem, guardant unes certes distàncies, un “alter ego” de Canturri en la persona del comerciant i cansalader del carrer Major, Jaume Palau Soldevila, que fou nomenat alcalde de Puigcerdà de l’Ajuntament del Front Popular el mes de juliol de 1936. Podríem considerar a tots dos, a l’Enric Canturri i al Jaume Palau com a components de la petita burgesia local que van intentar canviar el destí de comarques socialment endarrerides, tot cavalcant les onades polítiques portades per la Segona República. Com Canturri, Palau va ser perseguit per l’exèrcit, a conseqüència dels fets del 6 d’octubre. Sembla lògic, que, com Canturri, aquesta repressió del 1934 no influís en res que els conduís, a ambdós, a ser còmplices en els assassinats del 36. Perquè, si ambdós eren persones plenament inserides en una xarxa social, petita, on tothom coneixia tothom, per què eliminar gent de dreta, per molt que haguessin estat de la Unión Patriótica de Primo de Rivera, quan la repressió que varen patir fou essencialment militar? El mateix Canturri, encara jovenet, havia participat en una manifestació organitzada per la Unión Patriótica de Primo de Rivera al passeig de Gràcia barceloní. Per què convertir-se en uns mata-capellans quan cap dels dos havia rebut injúries directes d’aquest sector clerical que no fossin purament les derivades de la lluita política? Tant Canturri en les seves *Memòries*, com Palau, en les seves, publicades a Perpinyà l’any 1950, ho deixen ben clar.

Sí que és veritat que les relacions d’ERC amb la CNT varen ser bones els primers anys de la Segona República, fins al punt que fos el sindicat preferit per alguns militants d’ERC. També és veritat que components d’ERC varen incorporar-se a l’àmbit ideològic de la CNT-FAI i que, en algun cas, el de Joan Puig, es poden deduir lligams amb els fets d’octubre del 1936. Però tot plegat no dona peu, en la nostra opinió, a inculpar ERC, com a organització política local, en quelcom tan terrible com les execucions produïdes entre juliol i octubre del 1936 a l’Alt Urgell i la Cerdanya. També pensem que tant Canturri com Palau van viure amb impotència i molta angoixa, que encara podem sentir avui dia nosaltres mateixos, els assassinats de la FAI — de l’ordre de la cinquantena a la Cerdanya i de la vuitantena a l’Alt Urgell—, malgrat que al seu moment haguessin estat perseguits pels fets d’octubre del 1934.

Apunt sobre col·lectivitzacions i intervencions públiques en les empreses.

Analitzar les col·lectivitzacions fetes a la Seu i a Puigcerdà requereix, d’entrada, tenir en compte dos factors. El primer, que foren fetes per persones sense cap preparació especial, només guiades, en general, per uns principis ideològics molt esquemàtics i en un medi social que la gran majoria, desconeixien. Hauria estat un miracle, un “miracle àcrata”, que haguessin funcionat de manera satisfactòria, fins i tot apuntant idees d’organització “empresarial” de caràcter veritablement revolucionari. El segon, que en moments de gran excepcionalitat, com sense cap dubte foren aquells primers mesos que seguiren a la revolta militar, les resolucions que es prenién per part dels ajuntaments del Front Popular o per part dels Comitès, es podien aplicar sense traves administratives; no hi havia lloc per a recursos de cap tipus. Personalment, vaig viure una situació excepcional als aiguats del 82 on moltes mesures es van prendre per via d’urgència i la resolució de situacions que en circumstàncies normals haguessis necessitat mesos es varen poder fer en dies.

Ens sentim força d’acord amb allò que ens diuen Pous i Solé, a la pàgina 192 del seu llibre: “*La col·lectivització de tota l’activitat econòmica industrial a Puigcerdà (i a la Seu, afegim) fou més una imposició del comitè que no una real transformació col·lectivista i socialitzant*”.

La Guerra Civil significà un sotrac per a les dues grans empreses lleteres de la Seu, Cooperativa i Lleteries. Malgrat tot, van continuar recollint i tractant la llet durant pràcticament tota l’etapa bèl·lica. La Cooperativa fou més o menys respectada pels seus principis socials, basats en el cooperativisme i Lleteries, malgrat que fou col·lectivitzada els primers mesos, va continuar actuant amb criteris empresarials dirigits

pels mateixos directius, on destacaven els germans Ausàs. La producció lletera no es va interrompre fins ben poc abans de l'entrada de les tropes franquistes a la Seu, a començaments de febrer del 1939, quan, per evitar la seva destrucció, es va amagar la maquinària de les dues entitats a les instal·lacions formatgeres de Llivia. Al cap d'uns dies, el material es va recuperar i van poder normalitzar la producció dins de la més crua postguerra.

Altres exemples foren la col·lectivització dels forns, la municipalització, més tardana, dels treballadors de la construcció, la municipalització de la Cooperativa Elèctrica Urgellenca, la més endarrerida de les farmàcies i l'ocupació de l'explotació ramadera, entre d'altres, de la família Zulueta, la coneguda com a "Torre del Peu".

El balanç de tot plegat se'ns presenta avui com d'una precarietat absoluta —era difícil, vistes les condicions objectives que fos d'una altra manera. Com a exemples, el despatx del pa va acabar ocasionant una protesta popular sense precedents i l'ocupació emblemàtica de la finca dels Zulueta va derivar en un llarg expedient de retrets entre els ocupants faistes i l'Ajuntament, que va procedir a requisar-la. Crec que aquí cal destacar l'actuació dels nous militants del PSUC, tant els locals, com Ricard Cifuentes, Amadeu Gallart, Francesc Farràs, Josep Farràs... procedents de l'òrbita d'Esquerra Republicana, com els vinguts de fora, com era el cas de Josep Borrajo, d'un bon nivell polític, o de Llorenç Bou. Els militants del PSUC foren fonamentals per a pacificar la població, si bé que els enfrontaments polítics varen ser tensos. La CNT intentaria reorganitzar els seus efectius tot desprenent-se del llast dels més implicats en les execucions. Els calia no perdre una situació d'influència política si no podien tornar a l'omnipotència operativa que havien tingut durant els primers mesos de la guerra. ERC, entre PSUC i CNT, també mantindria una presència política important, com es pot deduir de la consolidació de l'alcaldia de Pere Argelich Sastre, d'ERC, durant gairebé un any i mig.

El juliol de 1936 es crea a Puigcerdà "La Comunal", que absorbeix una cooperativa "La Mutua Puigcerdanesa", així com gairebé tot el comerç local "con coacción o sin ella", amb un gran magatzem general de venda de queviures, vins, carn, roba, merceria i d'altres... La integració "manu militari miliciana"

de gairebé la totalitat del comerç tradicional fou un experiment interessant, regat per la ideologia anarquista. La "Cooperativa Popular: "Uno para todos, todos para uno", "la Cooperativa no vende, distribuye"... A Llivia en van fer una de similar...

Altres confiscacions foren les fetes el mes d'agost de 1936: l'Hotel Europa, el Casino Ceretano, el Círculo Agrícola Mercantil, que presidia llavors el Dr. Pere Pujol i del qual n'era directiu l'excalde dretà Ramon Cosp. Al metge Pujol, els nous milicians que anaven arribant li van requisar la casa. L'ambient, amb un gran optimisme, ha estat qualificat per alguns de "cantón libertario" de Puigcerdà i, per extensió irredemptista, de tota la comarca cerdana. També foren intervingudes les fàbriques tèxtils de Puigcerdà: Cal Valira, Cal Teixidó i Cal Samparí. Igualment, va ser molt significativa la col·lectivització de la Societat Anònima Lletera Industrial, la SALI, tot just començada la guerra.

En una reacció similar a les que s'havien produït a la Seu amb el tema dels forns de pa, el 28 de maig del 1937, davant del malestar general pels dèficits de la distribució comercial, es fa l'intent de tornar a la normalitat i deixar sense efecte les propietats requisades. La situació es va enrair de tal manera que, el 10 de juny de 1937, hi va haver un enfrontament de faistes amb guàrdies d'assalt, on resultaren morts 6 milicians i altres varen haver de fugir.

Les obres públiques i l'ensenyament.

Els ajuntaments formats per ERC intentaren, tant a la Seu com a Puigcerdà, endegar, a començaments d'agost de 1936, una agosarada política d'obres, aprofitant el fet que no calia atendre procediments administratius que alentissin els tràmits i depenguessin de les queixes i recursos dels ciutadans afectats. A la Seu, la petita burgesia abraçà actituds revolucionàries per impedir l'hegemonia absoluta de la CNT-FAI. Calia oferir feina als aturats perquè no acabessin als braços de la milícia anarquista. Projecten, i ho porten a terme, l'enderroc de la casa Missió, a fi de posar en comunicació els actuals carrer de Sant Ot i l'avinguda de Pau Claris. En la sessió plenària del 16 d'agost, a l'Ajuntament, Canturri, regidor sota l'alcaldia del seu amic Jordana, manifesta: "... que cal aprofitar els actuals moments revolucionaris abans que no es normalitzin les coses, ja que, de fer-ho així, en pocs dies es portaran a terme

Enderroc de l'església de Santa Maria de Puigcerdà. Foto: ACCE. Fons Salvador Galceran

obres per a la realització de les quals, en temps normal, s'haurien necessitat segles". I dit i fet.

A Puigcerdà, Jaume Palau Soldevila i el seu equip de regidors d'ERC, el 21 d'agost de 1936, gairebé de manera simultània amb la Seu, acorden enderrocar l'església de Santa Maria i obrir una gran plaça que ventilava i comunicava tot el centre històric de la capital ceretana, una obra encara molt més agosarada que la urgellenca pel que significava d'atac als sentiments religiosos i al patrimoni històric, però que, com la de la Seu, obrien bones perspectives urbanístiques. Un altre apartat rellevant foren les obres de construcció de la línia telefònica que connectava Ribes de Freser amb la Seu d'Urgell, i que van beneficiar tota la Cerdanya i l'Alt Urgell.

L'ensenyament va fer grans passos habilitant en les dues poblacions bones instal·lacions — en el cas de la Seu, les magnífiques aules del Seminari— per a l'ensenyament primari. Si repassem la història de les lluites republicanes per a la consecució de bones Escoles Graduates per a nens i nenes a la Seu i a Puigcerdà, l'obstacle era sempre l'oposició, per activa o per passiva, dels defensors dels interessos clericals i,

per tant, de les escoles privades d'ensenyament religiós pel qual significaven d'influència i de poder social.

Els fets de Bellver. La recuperació de les institucions.

Els fets de Bellver tenen un especial simbolisme. Bellver ocupava una posició central entre la Seu i Puigcerdà, amb relacions intenses amb les dues poblacions. Llegint les obres dedicades al tema, amb interpretacions tan diferents com les que fan Pous i Solé, Canturri, Viadiu... respecte a les que fan Blanchon o Gascon i Guillamón, es desprèn, pensa l'articulista sotasignant, una falta d'estratègia elaborada per part dels milicians anarquistes de Puigcerdà i de la Seu, comandats per Antonio Martin. Van actuar d'una manera matussera. Coneixien l'hostilitat de la gent de Bellver i els possibles reforços que els podien arribar. Una vegada més, que és el que ens interessa destacar, es va fer evident la incomoditat dels milicians faistes de moure's més enllà dels murs urbans de Puigcerdà i de la Seu, on disposaven d'una autèntica zona de confort.

Segons la versió tradicionalment acceptada, a què ens apuntem amb tots els matisos que siguin necessaris,

el 27 d'abril, uns quants centenars d'homes vinguts de Puigcerdà, la Seu i Alp, encerclaren i aïllaren el poble de Bellver. Els veïns, amb una quarantena d'efectius varen improvisar la defensa. Als primers instants de l'assalt varen ser abatuts el Cojo de Màlaga i el Julio Fortuny de la Seu. Acabaren de fer fracassar l'assalt les forces de reforç de la Guàrdia d'Assalt de Lleida, encapçalades per Francesc Viadiu.

Els fets de Bellver s'insereixen en el marc d'un procés de recuperació institucional. Calia superar les morts injustificables, l'assalt a les esglésies i convents, la destrucció d'art sacre i dels arxius... En el cas de la Seu, cal destacar el gran paper fet per Canturri i Jordana per salvar els arxius episcopals.

Especialment significativa fou l'actuació a la Seu i a Puigcerdà del magistrat Antonio Fernández Ros, jutge d'instrucció especial d'investigació per a la investigació dels assassinats comesos des de l'inici del conflicte fins a octubre de 1936. En el cas de Puigcerdà, va investigar a més, les execucions de la serradora, ocorregudes el mes de juny del 1937, quan 6 milicians moriren en circumstàncies com a mínim estranyes.

Els llibres que he repassat.

Un llibre que encara manté una situació central en el debat sobre el paper dels anarquistes a l'Alt Urgell i la Cerdanya és el de Joan Pous i de Josep Maria Solé: *Anarquia i República a la Cerdanya (1936-1939). El Cojo de Màlaga i els Fets de Bellver*. Opino que en bona part es basa en testimonis de persones que van viure directament els fets. Personalment, vaig conèixer un dels protagonistes, el pare del Joan, el Sebastià Pous, que mantinc en el record com un home íntegre i d'esquerres.

Tres llibres que des d'òptiques diferents, han aprofundit en la G.C a la Seu d'Urgell

Em semblen molt importants, les *Memòries* de l'Enric Canturri, un llibre essencial per venir d'un testimoni que va escriure trenta anys després dels fets, a Mèxic, on va saber compensar lapsus de memòries amb la fredor d'una anàlisi històrica ben elaborada.

En la línia de les *Memòries* vaig publicar el meu llibre sobre *La lluita per la República a la Seu, l'Alt Pirineu i Andorra*. La figura de l'Enric Canturri mereix ser més coneguda del que es desprèn d'algunes narracions.

Especialment important, malgrat la seva càrrega ideològica clerical, és el llibre del capellà Jesús Castells: *Martirologi de l'Església d'Urgell 1936-1939*. La seva descripció d'uns fets horribles va molt més enllà de qualsevol ideologia i és, malgrat tot, una peça fonamental per comprendre on pot arribar la irracionalitat humana en determinats ambients. Lamentable, des del meu punt de vista, és que Castells ampliés, tendenciosament, el *Martirologi* als tres anys de guerra quan són fets ocorreguts durant el període que va de juliol a octubre del 1936.

Molt incisiu i intens és l'article de Pau Chica en la revista *Interpontos VI: En nom de la revolució: milicians de la Seu d'Urgell i la seva actuació política (1936-1937)*. Quedem a l'espera de les noves, i necessàries, aportacions d'aquest jove historiador.

Hem de fer especial esment de l'obra d'Antonio Gascon i Agustín Guillamon: *Nacionalistas contra anarquistas en la Cerdanya*. La meva opinió és que, més que un llibre ordenat, és un recull d'articles d'opinió completats amb una documentació abundant. Aporta idees i promou el debat sobre el paper de la CNT-FAI i d'ERC pel que fa als assassinats comesos a la Cerdanya.

Per cercar informació de diversos fets, he consultat el capítol del Marc Bernadas al llibre sobre la *Història de la Cerdanya*, amb el curiós subtítol de *Història de les Comarques Gironines*, que només es pot entendre sabent que paga la Diputació provincial.

I finalment, he consultat escrits de Carles Gascon, especialment la seva magnífica història sobre La Cooperativa del Cadí i l'obra de síntesi de la Sol Gasch sobre la història de l'Alt Urgell, un treball considerable que va patir una distribució divagant que no mereixia la qualitat del seu contingut.

Conclusions.

Sol·licito al lector que em permeti presentar tres conclusions:

1a- Crec que és molt important que, a casa nostra, la Cerdanya i l'Alt Urgell, es consideri l'estudi específic del període que va del juliol de 1936 fins al maig de 1937, distribuït en dos períodes, el que va de juliol de

1936 a l'octubre del mateix any, i el que va de l'octubre de 1936 al maig de 1937. Sovint, quan es parla del període temporal de 1931 a 1939, es produeix un aiguabarreig, promogut per la historiografia franquista, que barreja la Segona República i la Guerra Civil. És molt convenient per a la bona comprensió de la nostra història contemporània, delimitar bé les diferents etapes, tant de la República, com de la Guerra Civil, com de les diferents situacions produïdes en cadascun d'aquests períodes.

2a- Caldria analitzar en profunditat què va passar amb el faisme i veure d'espigolar si del seu camp d'actuació en surten lliçons històriques d'algun profit. En aquests moments, la meva impressió és que la violència indiscriminada que es va utilitzar els primers mesos de la guerra va impedir que la llavor anarquista donés cap fruit. La FAI, o la CNT-FAI —i els col·laboradors locals—, amb aquestes actuacions criminals no només van impedir canvis en profunditat, sinó que van nodrir de “justificacions” abundants a la dreta europea per tal de no ajudar la Segona República i van alimentar el discurs oficial dels qui, en una ominosa dictadura, ens van dominar durant quaranta anys. I d'això darrer em constitueixo en font oral de la història: vaig néixer a la Seu d'Urgell l'any 1947 i vaig progressar tan adequadament, que a mitjans setanta ja era militant del PSUC, de l'organització de l'Alt Pirineu.

3a- He escrit un article d'opinió perquè, modestament, voldria ajudar a aconseguir dues coses, la primera, animar al lector a conèixer més aquesta etapa crucial de la nostra vida —encara que sigui de retruc—, que és ben viva en la nostra societat cerdana i alturgellenca; i la segona, estimular als historiadors, locals i comarcals, a aprofundir en l'anàlisi d'allò que va passar a la Seu i a Puigcerdà els primers mesos de la guerra i, si poden, amb empena suficient, que acabin d'arribar a aquell maleït febrer del 1939.

Del crit al silenci (art i Guerra Civil a la Cerdanya)

JOAN PEITX

Una bona manera d'apropar-se i empatitzar amb l'horror de la guerra ens l'ofereix el món de l'art. Anant molt més enllà de la pintura d'encàrrec amb què els poders han volgut commemorar victòries militars, de llarga tradició a la història de la pintura, va ser Goya qui ens va ensenyar a desviar la mirada cap a la barbàrie i el seu efecte, multiplicador i brutal, estenent-se per totes les capes socials. La pintura també ens serveix per apropar-nos a la ferocitat dels fets escaiguts a la Cerdanya. Encara que aquesta aproximació no sigui gaire ortodoxa ni documentada, encara que sigui absolutament subjectiva, acabarem confluint amb Goya i tots els pintors que d'una altra manera han volgut plasmar els *"Desastres de la Guerra"*, com el pintor aragonès ho va fer ja al s. XIX, amb els seus gravats. L'escena del gravat *Tampoco*, amb la indiferència del soldat davant del cos penjat, no és

gaire lluny d'alguns dels successos a la Cerdanya del 36.

També amb algunes de les seves pintures immortals. ¿Com no sentir l'espant amb les pinzellades enèrgiques de *"Els afusellaments del 3 de maig"* (1813-1814) i les expressions de desesperació, d'incomprensió, o fins i tot de fe, d'aquells que esperen la mort, envoltats d'un toll de sang i els morts amuntegats, a la llum d'un fanal, davant un escamot homogeni i implacable de soldats sense rostre que fa esclatar els fusells als afores de Madrid? Alguna cosa semblant devia passar el 1936, a prop, al Còrrec del Gavatx, quan vint homes cerdans van ser assassinats, per més que la seva ideologia dretana els diferenciés d'altres ideologies.

Molt proper a la tragèdia del Còrrec sentim també el dibuix de la sèrie "Visions de Guerra" de l'artista lituà Lasar Segall.

I tots tenim al cap el caos amb què va representar Picasso l'horror del bombardeig de Guernica. El de tots els bombardeigs, el de totes les guerres. També Puigcerdà va experimentar al final de la guerra, al barri de l'estació, l'atac de l'aviació italiana al servei de les tropes de Franco.

Però l'art té sempre aquella qualitat de porta oberta que permet sempre múltiples mirades i lectures que s'acoblen a l'ull de l'observador. Just quan estava immers en la coordinació d'aquest número monogràfic sobre la Guerra Civil a la Cerdanya, vaig visitar una exposició al MNAC titulada *Quina humanitat. Art per sobreviure (1940-1966)*. Malgrat que les obres exposades no tenen cronològicament res a veure amb el període de la nostra guerra, el meu cervell hi va voler veure reflectides a moltes d'aquelles

pintures i dibuixos les pulsions negatives universals que també van assolir la Cerdanya, com les que avui podem observar a Gaza.

Al principi, l'esperança, les promeses transformadores, l'heroïcitat revolucionària, la solidaritat, l'èpica publicitària per aplançonar el feixisme. Plasmades en l'excel·lent cartellisme d'aquella època que va reunir noms com Renau, Fontseré, Goñi i altres. Com explicava George Orwell a *Homenatge a Catalunya: els cartells revolucionaris estaven a tot arreu, flamejant en les parets els seus vibrants vermells i blaus que convertien la resta d'anuncis en brotxades de fang*. Una notable portada en blanc i negre de la revista cerdana "El Sembrador" (núm. 20, 6-12-36. ACCE) seguia aquesta estela.

Després, l'esgarrifor de la realitat. Justament això és el que torna a expressar Lasar Segall (1891-1957) en aquest dibuix de la mateixa sèrie, *Visions de guerra* (1940-43), exposant en uns ulls horroritzats davant l'esbós d'uns cadàvers reflectits a la pupil·la: la por, el desassossec o la ferotgia d'una guerra, de totes les guerres.

I en l'explosió de totes les passions que desfermen tots els conflictes bèl·lics, també a la Cerdanya hi detectem l'angoixa, la còlera, la ira i l'enveja que tan expressivament plasmà l'artista català Joan Brodat (1920-1990) a la sèrie "*Les passions*" (1954), en dotze guaixos en petit format que inicialment formaven una gran pancarta.

L'angoixa.

La còlera.

L'ira.

L'enveja.

Al final, sota la mirada impertèrrita del més fort, la derrota inevitable. La dels uns i la dels altres: el dolor de tots: *Els vençuts* (1956), de Marc Aleu (1922-1996).

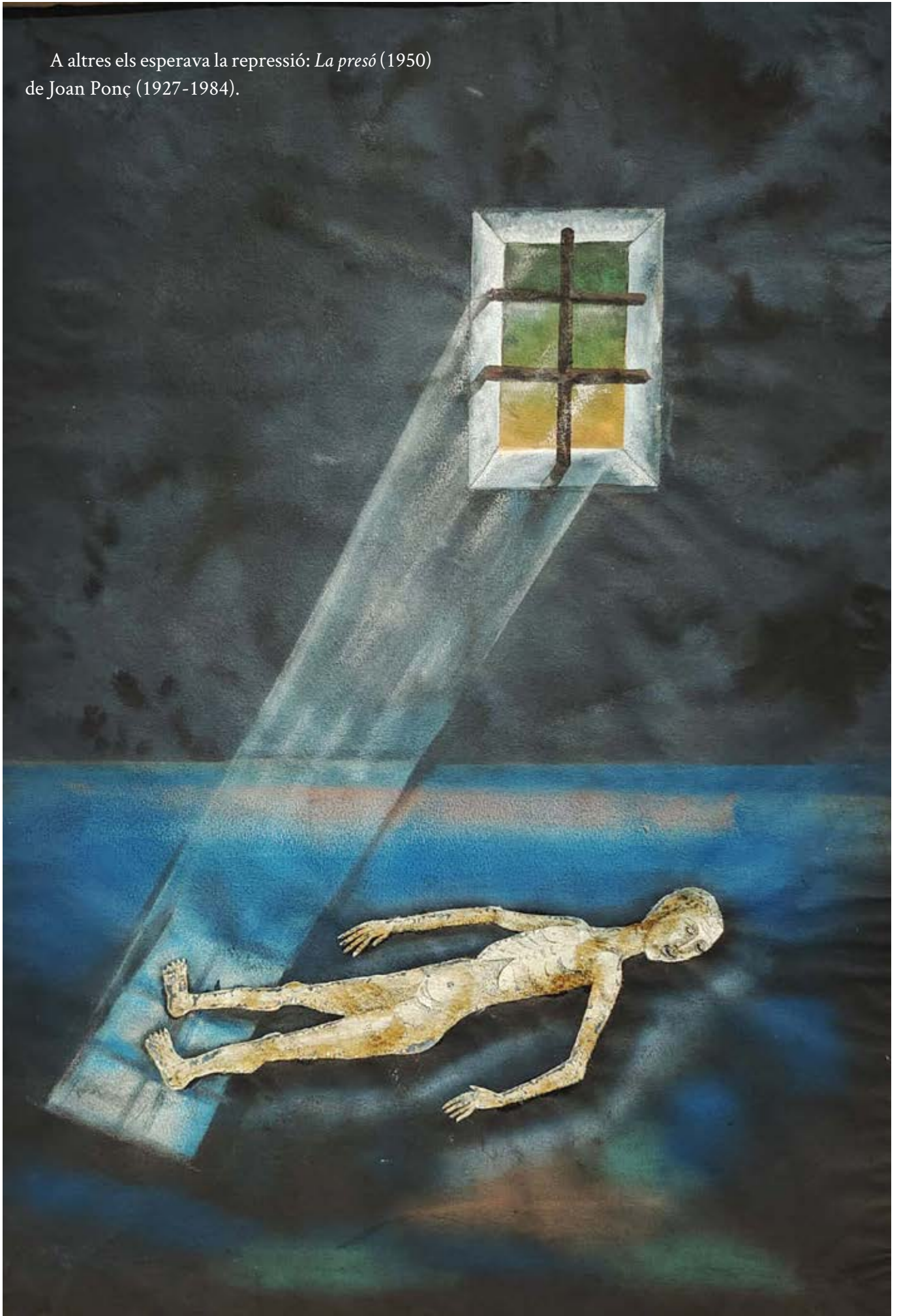
Però la fi de la guerra no és el final de l'infern. Queda encara el llarg camí de fugida de milers d'homes, dones i nens cap a un futur incert com mostra la famosa fotografia de Robert Cappa. L'hivern del 39 el paisatge majestuós de la Cerdanya es va omplir de la desesperança d'unes 40 o 50.000 persones en direcció a l'exili.

Els vençuts.

A altres els esperava la repressió: *La presó* (1950)
de Joan Ponç (1927-1984).

Després, aquell silenci de la sang, tan present a Puigcerdà, aquell silenci interminable: *Silenci* (1953), Juana Francés (1924-1990).

Una guerra civil autodidacta

ENRIC QUÍLEZ

Vaig néixer l'any 1972. Tinc, per tant, 52 anys i m'agradaria donar la meva opinió de la Guerra Civil a la Cerdanya des del punt de vista de la gent de la meva generació.

Val a dir que soc un fill de la immigració. El meu pare era català, però no cerdà, i la meva mare, andalusa. El meu pare va venir a la Cerdanya a treballar després de fer el servei militar, però la meva mare va venir de molt petita, als deu anys.

Tot i no ser oriünds de Cerdanya, la Guerra Civil va marcar molt la meva família. El meu avi patern formava part de l'exèrcit republicà. Va passar per la Cerdanya durant la terrible retirada. Sempre explicava que va dormir en un camp d'Enveig, on s'escalfaven amb la poca llenya que quedava dels arbres dels marges dels camps. Un pagès propietari del camp va girar les aigües en una gèlida nit d'hivern i molts van emmalaltir, entre ells, el meu avi.

El mausoleu dedicat als exiliats republicans al cementiri d'Enveig.
Foto: J.P.

Després va anar a parar al camp d'Argelers, on va contraure les febres maltes. Va tenir la increïble sort que una infermera d'allà es va enamorar d'ell i li va salvar la vida. Un temps després, va tornar a Espanya i finalment, va venir a treballar a Cerdanya, on havia jurat que mai no tornaria a posar els peus, pel maltractament rebut. Us podeu imaginar que no tenia gaire simpatia pels francesos.

El meu avi matern va emigrar de Mollina (Màlaga) a començament dels 50, com gairebé tota la seva família. Tot i que provenia de la zona nacional (franquista), algú el va denunciar i van estar a punt d'afusellar-lo. Per sort, un cosí seu, que era un càrrec important de la Falange local, el va treure quan estaven a punt d'executar-lo. També us podeu imaginar l'estimació que li tenia a en Franco i als franquistes. A casa seva, s'escoltava d'amagat la Pirenaica, la cadena de la resistència antifranquista.

Així que, tot i que cap d'ells va viure la Guerra Civil a Cerdanya (llevat del breu pas del meu avi patern), aquesta tenia records que mossegaven la memòria. Tots van treballar per a gent lligada al règim, que eren els que manegaven els quartos llavors i van poder veure de prop moltes coses, especialment el meu pare, que va treballar per la família Godó, en la casa d'estiueig que tenien a la zona del Golf de dalt, a Guils de Cerdanya.

Per aquella casa van desfilar molts prohoms franquistes i també estaven envoltats per afectes al règim, les fortunes dels quals estaven lligades a la Dictadura i sense la qual, possiblement, no haurien pogut prosperar.

A casa, el meu avi parlava de la Guerra Civil. Quan jo era petit, no volia sentir a parlar de les "historietes del iaio". Sempre eren les mateixes. No us podeu imaginar com em penedeixo de no haver escoltat més o de no haver-li preguntat moltes més coses, però el passat és passat i no es pot canviar.

Pel que fa a l'escola, vaig anar a l'Escola Vedruna, llavors Col·legi Nostra Senyora del Carme, on no es parlava gaire de la Guerra Civil, tampoc, tot i que la germana Montserrat de cinquè ens explicava moltes històries familiars seves de com de dolents n'eren, els

rojos. Després, pel que fa al temari oficial, una mica a vuitè i de resquitllada.

Vaig haver d'esperar a l'Institut (Pere Borrell) perquè a classe em diguessin alguna cosa de la Guerra Civil Espanyola, però res de la Guerra Civil a Cerdanya. Per això em vaig haver d'espavilar jo solet.

Sempre trobava un cert mur de silenci. Pocs en volien parlar obertament, però per sort, alguns amics meus, més grans que jo, que havien viscut el final del franquisme, eren més oberts i m'explicaven coses.

Però al col·legi, aquests temes sempre quedaven per al final del temari i no hi havia temps d'explicar-los, curiosament. Naturalment, mai, però mai, entraven a l'examen, que solia terminar a la I Guerra Mundial, no fos cas que haguéssim de parlar del nazisme i de les connexions d'aquest amb el règim franquista.

Però també hi havia gent que explicava històries del Cojo de Málaga, de fortunes que havien crescut gràcies a ser afectes al règim i coses d'aquest estil. No sabies ben bé què era cert i què maledicència, però el silenci no era total.

En general, la meva generació havia viscut d'esquena a la Guerra Civil i no semblava tenir gaire interès en el tema. Potser els més compromesos, els més catalanistes, podríem dir-ne, ho tenien com un tema més de conversa, però la major part dels meus companys de classe, he de dir-ho, pertanyien a famílies "d'ordre" que es van beneficiar de la seva complicitat amb el franquisme i aquests feien com si sentissin ploure.

De totes maneres, si tenies una mica de curiositat, havies de recórrer a gent docta, com el Sebastià Bosom, l'arxiver de Puigcerdà, que em va explicar per quins set sous hi havia una enorme creu de ciment a la cruïlla d'Escadarc, què representava la creu de sota del campanar o la placa amb un munt de noms gravats penjada a prop seu.

Sebastià Bosom.
Foto: GRC

Com a anècdota divertida, recordo que en el viatge de final de BUP, vam anar a Itàlia, i un dia vam jugar el Trivial Pursuit amb dos professors acompanyants. Una de les preguntes era: "¿Para quién fue construido el Valle de los Caídos?". La resposta oficial era que per als caiguts republicans i franquistes, però quan la vaig llegir, em va caure una esbroncada descomu-

nal. Em van dir que els republicans havien construït el Valle de los Caídos i que molts hi havien deixat la pell. Coses d'aquestes no te les explicaven a classe.

També recordo haver parlat amb algun company de classe bellverenc sobre com un tirador s'havia carregat de ben lluny el Cojo de Málaga a l'entrada de Bellver, des de la muralla d'aquesta població i de com n'estaven d'orgullosos. Avui dia no tinc tan clar que la cosa anés ben bé així, però el relat oficial que s'ha construït és aquest.

Quan vaig ser una mica més gran, vaig conèixer alguns anarquistes joves que estaven obsessionats amb la Comuna de Puigcerdà. Jo no entenia com podien defensar gent com el Cojo de Málaga o els que havien ensorrat l'església de Santa Maria i cremat un munt de patrimoni religiós, o executat un munt de persones pel fet de ser capellans, de dretes o simplement perquè els queien malament. De fet, encara no ho entenc. Però la seva visió dels fets és força diferent, és clar.

La meva generació ha hagut d'aprendre ella soleta què va passar a la Cerdanya durant la Guerra Civil Espanyola. De fet, encara no sabem moltes coses. Hi ha fosses comunes no excavades, tot i que la majoria es troben localitzades. Tampoc sabem si va haver-hi del cert camps de presoners a Cerdanya (sembla que sí) i moltes atrocitats comeses per tots dos bàndols. S'expliquen coses encara amb veu baixa, no se sap per por a qui, però encara hi és la por. I no precisament entre els que ho van viure, que la majoria són morts i ben morts, sinó entre els seus fills o fins i tot entre els seus nets.

No es va fer net. No hi va haver una comissió de la reconciliació, com a Sud-àfrica, o uns judicis de Nuremberg, com a Alemanya. Vam anar a dormir franquistes i ens vam aixecar en una democràcia. És un dir, és clar. El Tribunal de Orden Público va passar, de la nit al dia, amb el mateix edifici i els mateixos jutges a dir-se Audiencia Nacional. Us sona?

Cap purga, cap depuració, cap disculpa. Tot ben cobert per una amnistia general que no es pot revocar i blindada constitucionalment. *Todo atado y bien atado.*

L'única cosa que desitjo és saber què va passar realment a Cerdanya en aquells temps foscos, més que res, perquè l'oblit sol ser la porta a repetir els mateixos desastres. Ja ho fem tenint informació, imagineu-vos sense tenir-la.

Com triar una portada?

JOAN PEITX

Tots sabem que la portada de qualsevol publicació és fonamental per atraure els lectors. Però se'ns va fer una mica difícil triar la imatge més adequada per a una portada que convidés a la lectura de la revista Querol dedicada a la Guerra Civil a la Cerdanya.

La primera opció va ser la d'una foto impactant: els cossos exhumats del Còrrec del Gavatx. Tenia l'atractiu de la morbositat i segur que atrauria la mirada i el desig de llegir-la. Però aviat ens vam adonar que jugàvem al sensacionalisme periodístic, sense atendre gaire els perjudicis ètics que comporta la publicació d'una imatge amb cadàvers de cerdans. Com, a més, podia ferir sensibilitats en els familiars, vam decidir publicar-la a l'interior, només com un document testimonial, però excepcional, de la ferocitat del període (**Imatge 1**).

La segona opció va ser la tria d'una de les desenes dels espectaculars cartells polítics publicats durant

la República i la Guerra Civil. Els noms de grans cartellistes com Josep Renau o Lorenzo Goñi, entre molts altres, ho avalaven. Però vam desestimar aquesta opció perquè preferíem imatges amb referències comarcals (**Imatge 2**).

La tercera opció ens va portar a elaborar una imatge o cartell nosaltres mateixos, amb poca destresa, ja que aviat vam desestimar aquella imatge d'uns campanars de Puigcerdà i Bellver, focus importants del conflicte, en flames (**Imatge 3**).

Finalment, ens vam decidir per la foto de l'explosió d'una casa de Puigcerdà el 1939. És una foto descriptiva que ens recorda que, a part de ser un territori convuls a la rereguarda, a la Cerdanya també hi va arribar la Guerra (**Imatge 4**).

Imatge 1

Imatge 3

Imatge 2

Imatge 4

Puigcerdà Music Festival

Del 30 de Març al 21 de Setembre

Dissabte 30 de març, Museu Cerdà

Duo de violins
Ksenia Milas i Oleksandr Semchuk
Obres de J. S. Bach, G. Bacewicz, S. de Beriot i M. Rozsa

Dissabte 22 de juny, Museu Cerdà

Duo Tinelli Moseychk
Antonio Tinelli, clarinet i Yulia Moseychuk, piano
"Clarinetissimo"
Obres de R. Schumann, C.M. von Weber, L. Bassi, G. Rossini i L. Bernstein

Dissabte 13 de juliol, Museu Cerdà

Seohee Min, violí, Josep Castanyer Alonso, violoncel
Vittoria Quartararo, piano
Obres de E. Grieg, C. Franck i A. Dvořák

Dissabte 27 de juliol, Casino Ceretà

"Acrobàcies de colors"
Duo de ballarins Katerina Pisetsky Karni i Dmitry Brekhov

Dijous 8 d'agost, Museu Cerdà

Concert presentació "Catalan Cello Works" i "Catalan Violin Works" (Naxos)
Janna Gandelman, violí; Dmitry Yablonsky, violoncel; Laia Martín, piano
Obres de F. Pedrell, E. Granados, G. Cassadó i F. Mompou

Dissabte 21 de setembre, Museu Cerdà

"Paraules d'amor"
Rimma Khismatullina, mezzosoprano i Anna Balvak, piano
Obres de F. Mompou, E. Morera, M. Ravel, F. Poulenc...

Direcció artística del Festival: Janna Gandelman, Laia Martín i Dmitri Yablonsky

Sala de convencions del Museu Cerdà (Puigcerdà)

Entrada: 12€

Venda d'entrades a **taquilla** i a **Codetickets**
Més info a www.puigcerdamusic.com o per e-mail a puigcerdafestival@gmail.com

Segueix-nos a

www.puigcerdamusic.com

fb.me/recercacerdanya

[@recercacerdanya](https://twitter.com/recercacerdanya)

[@recercacerdanya](https://www.instagram.com/recercacerdanya)

t.me/recercacerdanya

ORGANITZA

www.recercacerdanya.org

COL·LABORA

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

Ajuntament de Girona

Ajuntament de Puigcerdà

www.puigcerdamusic.com

 Querol _REVISTA
CULTURAL
DE Cerdanya

NÚM. 34
PRIMAVERA 2024

Grup de Recerca
de Cerdanya